

Hadrian

(76-138 n.e.) cesarz rzymski

Hadrian rządził Rzymem od 117 do 138 n.e. jako jeden z „pięciu dobrych cesarzy”. Często podróżował, zabezpieczał i ulepszał administrację imperium i był jednym z najzdolniejszych ludzi swoich czasów. Jego najbardziej znanym osiągnięciem poza Rzymem jest Mur Hadriana, obejmujący 73 mile północnej granicy Rzymu w Wielkiej Brytanii. Hadrian urodził się 24 stycznia 76 roku n.e. w dobrze ustosunkowanej rodzinie. Przyszły cesarz Trajan był kuzynem jego ojca i został opiekunem 10-letniego Hadriana, gdy zmarł jego ojciec. Hadrian szybko awansował w szeregach wojskowych i zajmował ważne urzędy. W wieku 24 lat ożenił się z wnuczką Trajana, Sabiną. Ich związek był bezdzietny i być może pozbawiony miłości. Hadrian był legatem i pełniącym obowiązki namiestnika Syrii, gdy Trajan zmarł w 117 r. Ogłoszono jego adopcję przez Trajana, a armia przyjęła go jako nowego cesarza pod imieniem Publius Aelius Traianus Hadrianus. Jego panowanie rozpoczęło się od egzekucji czterech wysokich rangą współpracowników Trajana, co nie zjednało mu sympatii senatu Rzymu. W przeciwieństwie do poprzednich cesarzy, Hadrian dążył do zabezpieczenia swoich granic, a nie do ich poszerzenia i ustabilizowania imperium. Jest pamiętany głównie ze swoich projektów budowlanych, ulepszeń administracyjnych, troski o swoje armie i podróży. Zaufani przedstawiciele w Rzymie, a być może tajna policja, pozwolili mu na lata nieobecności w stolicy. Wiele informacji o Hadrianie pochodzi z podejrzanego źródła, Historii Augusta, która jest pełna celowo wprowadzających w błąd informacji o cesarzach rzymskich. Był jednak niezaprzeczalnie wyjątkowym, eklektycznym i często genialnym człowiekiem. Z inskrypcji, pamiątkowych monet i współczesnych relacji wiadomo, że spędził połowę swojego panowania podróżując, głównie na Wschodzie. Niektóre z poezji Hadriana i fragmenty jego autobiografii przetrwały. Hadrian podróżował przez Galię i Niemcy w 121 roku i nakazał zbudowanie dębowej palisady w celu zabezpieczenia niemieckiej granicy. W Wielkiej Brytanii w następnym roku Hadrian obserwował północną granicę oddzielającą legiony rzymskie od kłopotliwych plemion Piktów. Hadrian nakazał budowę muru i fortyfikacji. Następnie wyjechał, aby stłumić bunty w Mauretanii i Partii i nigdy nie wrócił do Wielkiej Brytanii ani zachodniej części swojego imperium. Mur został zbudowany z wież sygnalizacyjnych o powierzchni około 20 stóp kwadratowych, wzniesionych najpierw, rozmieszczonych regularnie między zamkami rozmieszczonymi co milę rzymską, a następnie zasypano mur między nimi. Oryginalna konstrukcja obejmowała częściowo mur torfowy, a szerokość kamiennego muru wahała się od 7,5 do 9,5 stopy. Sieć obronna Muru Hadriana obejmowała ostatecznie 158 wież, 80 mil-zamków i 16 fortów, z których każdy mógł pomieścić do 800 ludzi. Kamienny mur miał do 16 stóp wysokości – nie licząc przedpiersia. Tam, gdzie było to fizycznie możliwe, wzdłuż północnej strony muru biegł rów o głębokości 9 stóp i szerokości 30 stóp. Po stronie południowej vallum (wał obronny) złożony z rowu, z kopcami wydobytego materiału po obu stronach, blokował dostęp od południa i mógł oznaczać strefę wojskową. Inne projekty budowlane zrealizowane przez cesarza Hadriana to Panteon w Rzymie, zapoczątkowany przez Agryppę, oraz świątynia Zeusa Olimpijskiego w Atenach, rozpoczęta sześć wieków wcześniej. Hadrian zaprojektował także własną willę i ogrody w Tivoli; zakładał miasta i budował porty, akwedukty, świątynie, łaźnie, sale gimnastyczne i rynki w całym imperium. Próby Hadriana zbudowania świątyni Zeusa na ruinach świątyni jerozolimskiej i zakazanie przez niego obrzezania wywołały gwałtowny bunt w Judei w 132 r., na czele którego stał Bar Kochba. Hadrian wybrał na swojego następcę Antoninusa Piusa i namówił Antonina do adopcji dwóch kolejnych spadkobierców, którzy de facto współrządzili Rzymem po śmierci Antonina: Lucjusza Werusa i Marka Aureliusza. Hadrian zmarł 10 lipca 138 r. W 155 r. rzymska granica cofnęła się do Muru Hadriana i pozostała tam do końca IV lub początku V wieku, kiedy armia rzymska opuściła Brytanię.

Hagia Sofia

Kościół katedralny w Konstantynopolu, zbudowany na ruinach wcześniejszego kościoła, pochodzi z IV wieku n.e. Hagia Sophia po grecku oznacza „świętą mądrość”, odnosząc się do świętej mądrości Boga, koncepcji teologicznej szeroko dyskutowanej w tradycjach religijnych. Pierwotny kościół został zniszczony przez pożar w 532 roku podczas masowych zamieszek przeciwko rządowi cesarza Justyniana I (527-565 n.e.). Justynian przywrócił porządek i nakazał budowę największego wówczas kościoła chrześcijaństwa. Plan został zaprojektowany przez architektów Anthemios z Tralles i Isidore'a z Miletu, a według jednego źródła jego ukończenie zajęło dwóm zespołom 5000 pracowników pięć lat. Wspaniałość kościoła była widoczna po jego konsekracji w 537 r., kiedy Justynian podobno oświadczył: „O Salomonie [legendarny budowniczy świątyni jerozolimskiej], prześcignąłem cię!” Kościół ma około 250 stóp długości, 230 stóp szerokości i znajduje się pod kopułą o średnicy 100 stóp, która sięga prawie 185 stóp od ziemi. Kopuła spoczywa na czterech łukach (same wsparte na czterech masywnych filarach). Pod kopułą znajdują się otwory, które wpuszczają światło, tworząc wrażenie, że kopuła spoczywa na powietrzu, podtrzymywana przez samo niebo. Projekt kopuły był niezwykle śmiały i w rezultacie uciepiał, zawalając się w 558 roku. Kopuła została naprawiona, ale była podatna na uszkodzenia w wyniku trzęsień ziemi w kolejnych wiekach. Hagia Sophia promieniowała potęgą i bogactwem ortodoksyjnego Bizancjum. Jego wnętrze zahipnotyzowało gapiów blaskiem sufitu pokrytego złotem, sanktuarium ozdobionym 40 000 funtów srebra, świecącymi mozaikami i dekoracyjnym marmurem, z których wszystkie głośno chwaliły Bizancjum. W przypadku budowy tego kościoła pamięć cesarza Justyniana w bizantyńskim umyśle prześcignęła jedynie pamięć Konstantyna Wielkiego, który zbudował Konstantynopol. Mozaika w narteksie Hagia Sophia przedstawia każdego cesarza ofiarującego swój pomnik Marii Pannie trzymającej Dzieciątko Jezus. Konstantynopol i Hagia Sophia stały się uosobieniem Bizancjum na następne tysiąclecie historii Bizancjum. Jako cerkiew prawosławnego patriarchy Hagia Sophia służyła jako liturgiczne centrum Konstantynopola i Cesarstwa Bizantyjskiego. Odgrywała również centralną rolę w życiu politycznym imperium jako miejsce, w którym patriarcha koronował każdego nowego cesarza. Odegrał również istotną rolę w procesjach cesarskich i wyrażaniu władzy bizantyjskiej wobec zagranicznych ambasadorów. Widok Hagia Sophia wywarł wrażenie na przybyszach z zachodniego chrześcijaństwa, krajów słowiańskich, świata muzułmańskiego i różnych plemion północy. Kiedy na przykład w X wieku rosyjscy goście wysłani przez Włodzimierza z Kijowa odwiedzili Konstantynopol, cesarz wysłał ich, aby obejrzeliby nabożeństwo w katedrze (spodziewając się, że będą pod wrażeniem). W rzeczywistości byli tak zahipnotyzowani tym doświadczeniem, że oświadczyli, że nie byli pewni, czy są w niebie, czy na ziemi. Władimir i Rosjanie wkrótce przeszli na prawosławie. Katedra pozostawała wielkim zabytkiem prawosławnego Bizancjum do 1453 roku, kiedy to Turcy osmańscy podbili Konstantynopol pod panowaniem sułtana Mehmeta II. Sułtan przekształcił go w meczet, dodając minarety. Kiedy Imperium Osmańskie zakończyło się na początku XX wieku, turecki władca Kemal Atatürk przekształcił budynek w obecną rolę - muzeum.

Hannibala

(247-183 p.n.e.) wódz Kartaginy

W latach 264-146 p.n.e. Rzymianie i Kartagińczycy stoczyli trzy wojny znane jako wojny punickie, które ostatecznie doprowadziły do zniszczenia Kartaginy. Pierwsza wojna punicka trwała od 264 do 241 p.n.e. i spowodowała utratę kontroli nad Sycylią przez Kartaginę do Rzymian. Hannibal Barca poprowadził kartagińską inwazję na Italię podczas drugiej wojny punickiej, która trwała od 219 do 202 p.n.e. W bitwie pod Zumą w 202 roku p.n.e. Scypion (który dzięki zwycięstwu zyskał tytuł Afrykańczyka) pokonał Hannibala. Kartagińczycy zabiegali o pokój, który trwał do III wojny punickiej w latach 149-146 p.n.e. Trzecia wojna zakończyła się całkowitym zniszczeniem miasta Kartagina i zniewoleniem ludności. Pierwsza wojna punicka toczyła się o kontrolę nad Sycylią. Na początku wojny Kartagińczycy kontrolowali większość Sycylii. Kartagina była zainteresowana handlem z innymi cywilizacjami, a jej

bazą siłową była flota. Z drugiej strony Rzym nie miał floty, ale miał bardzo potężną armię. Ze względu na różnice w podstawach władzy oba mocarstwa z łatwością współistniały ze sobą aż do czasów pierwszej wojny punickiej. Do wojny doprowadziła prośba grupy ludzi zwanych Mamertynami, którzy przejęli kontrolę nad miastem Messana. Zostali pokonani przez Syrakuzanczyków, a następnie zajęci przez Kartagińczyków, którzy nie chcieli, aby Syrakuzanccy zajęli Messanę. Mamertyńczycy poprosili następnie Rzymian o pomoc w pozbyciu się Kartagińczyków. Rzymianie postanowili przyjść z pomocą Mamertynom i w 264 p.n.e. przeniósł wojska na Sycylię, które były w stanie przejąć kontrolę nad Messaną, gdy garnizon kartagiński wycofał się z miasta. Rzymianie negocjowali z Syrakuzami i innymi miastami na Sycylii i przekonali ich do przyłączenia się do Rzymian w wojnie. Dzięki swojej flocie Kartagińczycy byli w stanie utrzymać kontrolę nad wieloma nadmorskimi miastami. Aby zakończyć podbój Sycylii, Rzymianie musieli zbudować flotę, a w 260 p.n.e. flota rzymska wypłynęła na morza i rozpoczęła kampanię, której celem było wyparcie Kartagińczyków z mórza wokół Sycylii. Rzymianie wygrali kilka bitew morskich w okresie od 260 do 256 p.n.e. Rzymianie postanowili wypróbować inną strategię inwazji na Afrykę, próbując pokonać Kartagińczyków na ich terytorium i zakończyć wojnę. Rzymianie popłynęli z Messany w kierunku Afryki, ale zostali przechwyceni przez flotę kartagińską. Kartagińczycy zostali ostatecznie pokonani przez rzymską taktykę i stracili ponad jedną trzecią swojej floty, po czym uciekli z bitwy. Bitwa opóźniła rzymską inwazję na Afrykę, ale tylko tymczasowo. Flota inwazyjna dotarła do Afryki jeszcze tego samego roku i opuściła armię, by rozpocząć oblężenie Kartaginy. Wzywając do wsparcia obrony miasta, Kartagina przyjęła od Greków najemników, w tym spartańskiego generała, który w 256 p.n.e. poprowadził armię kartagińską do ataku na armię rzymską. Armia rzymska została rozgromiona, a oblężenie zniesione. Resztki armii rzymskiej ewakuowano rok później z powrotem do Rzymu. Następnie centrum wojny powróciło na Sycylię. Od 254 do 243 p.n.e. Rzymianie i Kartagińczycy walczyli na Sycylii, a żadna ze stron nie była w stanie zdobyć przewagi w walce. Następnie w 243 p.n.e. Rzymianie z nową flotą byli w stanie ponownie pokonać Kartagińczyków na morzu i zatrzymać napływ zaopatrzenia na Sycylię. Wraz z utratą zaopatrzenia i wsparcia wódz Kartaginy, Hamilkar Barca (ojciec Hannibala), został zmuszony do dogadania się z Rzymianami. Hannibal urodził się w 247 p.n.e. Hamilkar był pod koniec wojny dowódcą wojsk kartagińskich na Sycylii i resztę życia spędził próbując zemścić się na Rzymianach za porażkę. W 237 p.n.e. na festiwalu religijnym Hamilkar kazał swojemu synowi Hannibalowi złożyć przysięgę, że będzie pamiętał, że Rzymianie byli ich zaprzysięgłymi wrogami. W tym samym roku Hannibal udał się wraz z ojcem do Hiszpanii, gdzie przebywał aż do powrotu do Kartaginy w 228 r. p.n.e., po śmierci ojca, aby dokończyć naukę. Wrócił do Hiszpanii w 224 p.n.e. dowodzić siłami kawalerii dla swojego szwagra aż do śmierci jego szwagra w 220 p.n.e. Następnie armia wybrała Hannibala na swojego nowego przywódcę. Hannibal okazał się znakomitym strategiem i taktikiem. Podbój Hiszpanii przez Hannibala ostatecznie doprowadził go do konfliktu z Rzymianami, kiedy zdobył miasto Saguntum. W 218 p.n.e. Hannibal i jego armia opuścili Hiszpanię i udali się do Włoch, gdzie prowadził kampanię przez następne 15 lat. Hannibal poprowadził swoją armię, w tym słońce bojowe, przez Alpy do Włoch. Jego armia nie była wystarczająco liczna, aby zdobyć i zająć miasta w Italii, więc Hannibal próbował zerwać konfederację rzymską, co zmniejszyłoby potęgę Rzymu i pozwoliłoby Kartaginie wygrać wojnę. W 218 p.n.e. Hannibal pokonał armię rzymską w pobliżu rzeki Trebia, gdzie wpadała ona do rzeki Pad. Dzięki temu zwycięstwu większość Galii Przedalpejskiej stanęła po stronie Hannibala. Następnej wiosny ruszył na południe, a Hannibal był w stanie zwabić rzymską armię w pułapkę, w której jego armia zabiła 15 000 z 21 000 rzymskich żołnierzy. Hannibal nadal plądrował i palił włoskie tereny wiejskie, ale nie mógł zdobyć Rzymu, a Rzymianie nie chcieli się poddać. Zwycięstwo pod Kannami było szczytem Hannibala. Kontynuował kampanię we Włoszech przez następne 11 lat, ale Rzymianie powoli zdobywali przewagę nad Kartagińczykami. Kartagińczycy próbowali rozszerzyć wojnę, a armia została wysłana na Sycylię, ale z powodu złej pogody została opóźniona i przybyła po Rzymianach, którzy ich pokonali. Hannibalowi udało się również przekonać Filipa Macedońskiego przy ataku na Rzymian w Ilirii. Rzymianie

zgrupowali w Grecji szereg sprzymierzeńców, co pozwoliło im trzymać Filipa w ryzach. W latach 216-205 p.n.e. Hannibal był coraz bardziej związany z ochroną miast rzymskich prowincji, które stanęły po jego stronie. W 204 p.n.e. Rzymianie przenieśli wojnę do Afryki, wysyłając armię pod dowództwem Scypiona Afrykańskiego, próbując zakończyć wojnę. Wraz z rzymską inwazją na Afrykę Hannibal został odwołany z Włoch, by dowodzić armią chroniącą Kartaginę. Lata wojny ostatecznie wyczerpały armię Kartaginy i została ona rozgromiona z pola bitwy przez Rzymian. Po przegranej bitwie Kartagińczycy nie byli w stanie kontynuować wojny i zawarli pokój z Rzymianami. Hannibal pomógł po wojnie odbudować Kartaginę, co zirytowało Rzymian, którzy w 196 roku p.n.e. zmusili go do wygnania. Rzymianie kontynuowali pościg za Hannibalem, który w 183 roku p.n.e. popełnił samobójstwo. Ostatnia wojna, trzecia wojna punicka, toczyła się w latach 149-146 p.n.e. Rzymianie nalegali, aby Kartagińczycy opuścili swoje miasto, czego odmówili. Kiedy oblężenie zostało zakończone i miasto zostało zdobyte w 146 p.n.e., 90 procent populacji zginęło. Pozostałych sprzedano w niewolę, a Kartagina została zniszczona.

Han Wudi (Han Wu-ti)

(125-187 p.n.e.) cesarz chiński

Han Wudi panował w latach 141-187 p.n.e., najdłużej w historii Chin, aż do XVIII wieku. Podjął wiele reform wewnętrznych, które zmieniły bieg historii dynastii Han i kolejnych epok. Jego polityka zagraniczna i wojny zaowocowały chińską ekspansją na niespotykane dotąd wyżyny i otworzyły handel międzynarodowy oraz kontakty między Chinami a resztą starożytnego świata euroazjatyckiego. Ze względu na te osiągnięcia nazywano go Wudi, gdzie wu znaczy „wojowniczy”, a di znaczy „cesarz”. W 141 p.n.e. młody mężczyzna w wieku 16 lat wstąpił na chiński tron po śmierci swojego ojca, cesarza Jing (Ching). Wydarzenie to zainaugurowało erę aktywnego rządu w kraju i ekspansji zagranicznej. Aż do jego panowania rząd Han koncentrował się na niskich podatkach i leseferystycznej polityce wewnętrznej w celu promowania wzrostu gospodarczego. Jego polityka zagraniczna opierała się na uspokojeniu dzikich koczowniczych Xiongnu (Hsiung-nu) na północy poprzez traktaty Heqing (Ho-ch'ing), na mocy których Han regularnie dawał Xiongnu duże ilości srebra, jedwabiu i żywności w zamian za pokój. Uspokojenie nie zakończyło jednak najazdów Xiongnu.

WOJNY I EKSPANSJA

Po 135 p.n.e. Chiny podejmą ofensywę. Dysponując dużą populacją, obfitymi zasobami i bogatym skarbem, Wudi rozpoczął totalną wojnę przeciwko Xiongnu. Poprzedziło to wysłanie emisariusza o imieniu Zhang Qian (Chang Ch'ien) na zachód w celu odnalezienia i zawarcia sojuszu z Yuezhi (Yueh-chih), koczowniczą grupą, która została wcześniej pokonana przez Xiongnu i uciekła, aby znaleźć nowy dom. Zhangowi nie udało się zwerbować Yuezhi, kiedy w końcu znalazł ich osiedlonych we współczesnym Afganistanie, ale relacje z jego podróży zmotywowały cesarza do kontynuowania ekspansji w Azji Środkowej dla sojuszników i handlu. Cesarz Wu nigdy osobiście nie prowadził kampanii, ale służyli mu utalentowani i ambitni generałowie, z których niektórzy byli spokrewnieni z jego cesarzowymi lub małżonkami. Na przykład generałowie Wei Qing (Wei Ch'ing) i Huo Qubing (Huo Ch'u-ping) byli spokrewnieni z dwiema jego cesarzowymi, a Li Guangli (Li Kuang-li) był bratem ulubionej małżonki. Wszyscy trzej zdobyli sławę pokonując Xiongnu. W 127 p.n.e. Siły chińskie odzyskały ziemie na południe od Żółtej Rzeki; po nim nastąpiło kilka dużych wypraw, które zakończyły się kapitulacją jednego króla Xiongnu wraz z dużą liczbą jego współplemieńców. Na podbitych terenach powstały komandanie i państwa zależne, na części ziemi osiedlono chińskich kolonistów, a ludność plemienną poddano chińskiej władzy. Główne kampanie przeciwko Xiongnu zostały wstrzymane w 117 p.n.e. W 112 p.n.e. Generałowie Han zmiażdżyli inną grupę plemienną zwaną Qiang (Ch'iang), prototypbetańczyków i sojuszników Xiongnu na północnym zachodzie. W 111 p.n.e. Wudi przewodniczył paradzie zwycięstwa na północ od Wielkiego Muru Chińskiego, w której wzięło udział 12 generałów i

180 000 żołnierzy kawalerii. Hojnie nagradzał zwycięskich oficerów i żołnierzy oraz karał generałów, którzy zawiedli. Wielki Mur został rozszerzony do Nefrytowej Bramy na północnym zachodzie, a garnizony stacjonowały wzdłuż strategicznych punktów, aby radzić sobie z nagłymi najazdami, zapobiegać dołączaniu chińskich dezertersów do Xiongnu i chronić handel wzdłuż nowo otwartego Jedwabnego Szlaku. Środki te położyły kres uciskowi Xiongnu w chińskim handlu z ziemiami na zachodzie. Potęga chińska koncentrowała się na utrzymywaniu przyjaznych stosunków z plemionami i państwami-oazami w całej Azji Środkowej, które były wrogie Xiongnu, uznając je za państwa wasalne. Władcy państw wasali wysyłali daninę i swoich synów do Chin na edukację (i jako zakładników). W zamian otrzymywali hojne prezenty i przywileje handlowe, a czasami księżniczkę Han w małżeństwie. Handel kwitł między Chinami, Indiami, Azją Środkową, Persją i Rzymem. Ale zagrożenie ze strony Xiongnu nie ustało, a za panowania Wudiego i po nim rozpoczęto większe kampanie. Na przykład jeden pod dowództwem generała Li Guangli dotarł aż do Ferghany w Azji Środkowej w 104 p.n.e. Generałowie Wudiego prowadzili także kampanię na południu, południowym zachodzie i Korei. Głównymi przeszkodami w ekspansji na południe były ukształtowanie terenu i klimat. Między 112 a 111 rokiem p.n.e. Siły Han liczące łącznie 100 000 ludzi podbiły Nanyue (Nan-yueh) wzdłuż południowego wybrzeża do doliny Czerwonej Rzeki. Inne armie podbiły ludy tubylcze w Yunnan, Syczuanie (Szechwan) i na wyspie Hainan. Ziemie zaanektowane w rezultacie utworzyły dziewięć komturii we współczesnych prowincjach Guangdong (Kuangtung), Guangxi (Kuanghsi), Junnan, Syczuan i Hainan oraz w północnym Wietnamie. W 109 p.n.e. 50-tysięczna armia pomaszerowała do Korei, podbijając północną część półwyspu, dodając cztery kolejne komandie. Kampanie rozszerzyły imperium i uczyniły je bezpieczniejszym, ale ogromnym kosztem ludzkim i finansowym. Skarbiec został opróżniony, co skutkowało nowymi podatkami i monopolami państwowymi na żelazo, sól i alkohol w celu zwiększenia dochodów. Działania te wywołały powszechne niezadowolenie.

POLITYKA WEWNĘTRZNA

Panowanie Wudiego było ważne także dla innych dokonań. Usystematyzował nabór urzędników na podstawie egzaminów i powołał państwową uczelnię szkolącą kandydatów. Ich program nauczania opierał się na filozofii Konfucjusza w ramach ustandaryzowanej interpretacji. Stworzył także wiele komandii pod bezpośrednią kontrolą rządu centralnego i radykalnie zredukował ziemie pod feudalnymi książętami i panami oraz ich władzę. Ustanowił również państwa wasalne i zależności na obszarach zamieszkałych przez plemiona (populacje spoza Chin), które stały się standardową praktyką w późniejszych kontaktach chińskiego rządu z ludami pogranicza. Przyjął rytuały i ceremonie państwowe, które stały się również standardem dla kolejnych dynastii. Wudi brał aktywny udział w działaniach mających na celu powstrzymanie powodzi wzdłuż Żółtej Rzeki, nadzorował osiedlanie się ludzi na podbitych ziemiach i sponsorował duże karawany w celu handlu z ziemiami zachodnimi.

KRYZYSY DYNASTYCZNE

Jak na ironię, niezdolność Wudiego do kontrolowania swoich żon i małżonków doprowadziła do kryzysów dynastycznych. Jego pierwsza żona, cesarzowa Chen (Ch'en), nie miała syna, a ich córka została przyłapaną na praktykowaniu czarów przeciwko ojcu, co doprowadziło do degradacji cesarzowej Chen. Kilka jego małżonek zostało później oskarżonych o uprawianie czarów, co doprowadziło do polowań na czarownice, procesów i egzekucji. W czasach przesądów czary były przestępstwem, którego się obawiano. Jego druga żona, cesarzowa Wei (jej bracia byli potężnymi generałami) i jej syn, następca tronu, zorganizowali przeciwko niemu zamach stanu w 91 roku p.n.e. co doprowadziło do walki między rodziną Wei a rodziną Li, krewnymi potężnej małżonki. Nie udało się, a cesarzowa i następca tronu zostali zmuszeni do popełnienia samobójstwa. W 87 roku p.n.e., kiedy był ciężko chory, mianował następcą tronu ośmioletniego syna z małżonki o imieniu Lady Zhao (Chao), ponieważ nie miała ona potężnych krewnych. Wkrótce zmarła, podobno zamordowana. Osobowość

Wudiego pozostaje zagadką. Pomimo pewnych osobistych i politycznych niepowodzeń jest jednym z najpotężniejszych monarchów w historii Chin.

Helena

(ok. 255 – ok. 330 n.e.) władczyni, święta, matka cesarza Helena była matką Konstantyna Wielkiego. Urodziła się w skromnej posiadłości w Drepanum w Bitynii. Według Ambrożego, biskupa wczesnego kościoła, była prostym karczmarzem. Wyszła za mąż za Konstancjusza Chlorusa, żołnierza, z którym urodziła Konstantyna (ok. 274 n.e.). Później Konstancjusz rozwiódł się z Heleną, aby zawrzeć korzystniejsze politycznie małżeństwo. Syn jednak nie zapomniał o matce, a kiedy Konstantyn został cesarzem w 306 roku n.e., wyniósł ją na zaszczytne miejsce, czego zwieńczeniem był tytuł augusty (matki cesarskiej). Konstantyn przemianował także miejsce jej urodzenia na Helenopolis na jej cześć. Według historyka wczesnego kościoła, Euzebiusza, nawrócenie Heleny na chrześcijaństwo było spowodowane wpływem jej syna; ale bardziej wiarygodna relacja Teodoretą jest taka, że matka pielęgnowała w synu otwartość na wiarę. Niemniej jednak sama miała religijną postawę i świętość i miała niezwykły wpływ na swojego syna. Konstantyn kazał stracić swoją drugą żonę Faustę i ich syna Kryspusa. Jego matka nie działała na rzecz swojej synowej, ale raczej była zaangażowana w doprowadzenie do jej upadku. Helena gorliwie przyjęła wiarę chrześcijańską, o czym świadczy jej pobożność, hojność wobec ubogich i oddanie świętym miejscom pielgrzymkowym w Palestynie, czczonej przez pierwszych chrześcijan jako Ziemia Święta. W 326 roku Helena, dobrze po siedemdziesiątce, udała się tam na pielgrzymkę. Przez pewien czas przebywała w Palestynie, korzystając ze swojego prawa do cesarskiego skarbcza, każąc wybudować z wielkim przepychem dwie bazyliki większe, jedną w Betlejem (Kościół Narodzenia) i jedną na Górze Oliwnej (Kościół Wniebowstąpienia). W tym samym czasie jej syn kazał zbudować Bazylikę Grobu Pańskiego na miejscu śmierci i zmartwychwstania Jezusa (Chrystusa) z Nazaretu. Jej współpraca z synem spowodowała, że architektura sakralna stworzyła chrześcijański krajobraz w całym imperium, w Ziemi Świętej, Rzymie i Konstantynopolu. Odkrycie „Prawdziwego Krzyża” (uważanego za ten, na którym umarł Jezus) poświadczają Cyryl z Aleksandrii i Egerii, ale tradycja, która narodziła się pod koniec IV wieku n.e. (wspomniane przez Ambrożego, Sulpicjusza Sewera i Rufinusa), że Helena odkryła Prawdziwy Krzyż i że został on zidentyfikowany cudem wydaje się być upiększeniem, biorąc pod uwagę milczenie Euzebiusza i Cyryla w tej sprawie. Podobno kazała zdeponować tę cenną relikwię w Rzymie w kościele Santa Croce, który zbudowała specjalnie w tym celu. Jej sława opiera się jednak mocno na fakcie, że była kobietą o ogromnej władzy i bogactwie, która spędziła ostatnią część swojego życia na aktach chrześcijańskiej dobroczynności. Jej bliskie utożsamienie się z synem Konstantynem wyznaczyło wzór roli chrześcijańskiej augusty na kolejne stulecia. Jej święto obchodzone jest 18 sierpnia w kalendarzu Kościoła łacińskiego i 21 maja (razem z synem) w kalendarzu Kościoła greckiego.

Helena Trojańska

Według Iliady porwanie Heleny, żony króla Sparty, wywołało trwającą 10 lat wojnę trojańską. Uważa się, że Helena urodziła się około 1225 r. p.n.e. Według Homera, który jest uznawany za autora zarówno Iliady, jak i Odysei, ojcem Helen był bóg Zeus, a jej matką była Nemezis, bogini, która uciekła przed Zeusem, zmieniając się w gęś. Zeus stał się łabędziem, aby mógł się z nią parzyć. Powstałe jajo, zawierające Helenę, zostało znalezione przez pasterza, który przyniósł je królowi i królowej Sparty, Tyndareusowi i Ledzie. Inna legenda wymienia Ledę jako matkę Heleny, uwiedzionej przez Zeusa w przebraniu łabędzia. Leda złożyła dwa jajka, jedno z Heleną i jej bratem Polideucesem, a drugie z Klitemnestrą i Kastorem. Bracia i opiekunowie Heleny są zbiorczo znani jako Dioscuri. Kiedy Helena została porwana, Dioscuri zebrali armię i odzyskali ją. Zginęli przed rozpoczęciem wojny trojańskiej. Siostra Heleny, Klitajmestra, była dwukrotnie zamężna, zanim Helena wróciła do Sparty; jej drugi mąż, Agamemnon, zamordował jej pierwszego męża. Legendy mówią, że od 29 do 99 zalotników ze

wszystkich części Grecji przybyło na dwór Heleny, w tym Odyseusza, Ajaksa, Ajaksa Większego i Patroklosa - z których wszyscy odegrali rolę w wojnie trojańskiej. Tyndareus, ludzki ojciec Heleny, kazał mężczyznom przysiąc, że będą bronić wybranego oblubieńca, a następnie wybrał Menelaosa, brata Agamemnona, na męża Heleny. W ciągu pierwszych dziewięciu lat ich małżeństwa Helena miała co najmniej jedno dziecko, a być może nawet pięcioro. Gdy synowie Tyndareusa umarli, Menelaos ostatecznie został królem Sparty. W osobnej serii wydarzeń bogini Afrodyta obiecała Parysowi, księciu Troi, że posiadać on najpiękniejszą kobietę na świecie. Parys przybył do Sparty i — gdy Menelaos brał udział w pogrzebie dziadka — Paryż zabrał Helenę, jej osobistych niewolników i mnóstwo skarbów i popłynął do Troi. Menelaos poprowadził ambasadę do Troi, żądając powrotu Heleny. Kiedy to się nie powiodło, przypomniał wielu zalotnikom o ich przysiędze. Zebrano armię i rozpoczęła się wojna trojańska. Różni autorzy opisywali miłostki między Heleną i Achillesem, czy innymi synami Priama podczas długiej wojny. Większość zgadza się, że kiedy Parys został zabity, dwóch jego braci walczyło o Helenę. Deifobos wygrał i poślubił ją. Po 10 latach wojny Troja została spalona i splądrowana. W niektórych opowieściach Helena pomogła Grekom szturmować Troję, dając sygnał armii na zewnątrz, ale w Odysei Homer mówi, że drwiła z mężczyzn ukrywających się w koniu trojańskim, naśladując głosy ich żon. Menelaos zabił Deifobosa i rzucił się na Helenę, zdeterminowany, by również ją zabić, ale po raz kolejny padł pod urokiem jej piękna. Pragnąc wypłynąć i sprowadzić swoją nowo odzyskaną żonę do domu, Menelaos zaniedbał złożenie odpowiednich ofiar Atenie. Obrażona bogini spowodowała, że Menelaos i Helena zbczyli z kursu na osiem lat. Chociaż Eurypides mówi, że Helena została porwana przez Apolla, aby stać się nieśmiertelną, a inne legendy opisują jej samobójstwo lub morderstwo, większość autorów zwraca Helenę do Sparty i życie w cichej modlitwie, tkaniu i cnotach.

hellenizacja

Hellenizacja polegała na rozprzestrzenianiu się kultury greckiej i asymilacji do kultury greckiej ludów nie-greckich. Była to zauważalna cecha starożytnej cywilizacji greckiej, podejście do innych kultur, które było nie tylko inwazyjne lub dominujące, ale także transformacyjne. Dało to przykład późniejszemu Imperium Rzymskiemu, chrześcijaństwu i Imperium Brytyjskiemu, zasadniczo ustanawiając ramy, w których można omawiać znaczną część historii Zachodu. Produkty kultury rozpowszechnione przez hellenizację obejmowały język grecki i system pisma, jego mity i religię, technologię i sztukę - nie zwykłe idee, ale praktyczne i dające się wykorzystać korzyści. Hellenowie, czyli Grecy, byli tak zwani przez pisarzy klasycznych, ponieważ byli potomkami Hellena, syna Deukaliona (syna Prometeusza) i Pyrry, córki Epimeteusza i Pandory. Od początku byli asymilatorami. Kiedy przybyli, by zamieszkać na wyspach i na kontynencie dzisiejszej Grecji, wyparli rdzennych Pelazgów, przynosząc ze sobą jakąś formę ich pisma, języka, religii i sztuki. Pelazgowie nie byli spokrewnieni z Hellenami w żadnym znaczącym sensie: niektórzy współcześni uczeni uważają nawet, że ich język był przedindoeuropejski, niezrozumiały dla Greków przy pierwszym kontakcie. Kultura tubylcza została wkrótce wchłonięta przez kulturę nowego przybysza. Chociaż Herodot potwierdza, że niektóre grupy Pelazgów przetrwały ze wzajemnie zrozumiałym językiem, większość zawierała małżeństwa mieszane i stała się w pełni grecka, niewidzialna i w dużej mierze zapomniana. Zdecydowanie najważniejszym okresem hellenizacji był okres panowania Aleksandra Wielkiego. Rozszerzając zasięg swoich rządów do oszałamiających rozmiarów po zjednoczeniu przez jego ojca greckich miast-państw — na Egipt, Indie, Persję i wschodnią część Morza Śródziemnego — Aleksander nie ograniczył tej władzy do zwykłego podboju militarnego i zbierania danin. Zintegrował swoją armię, pozwalając nie-greckim, nie-macedońskim żołnierzom w tych samych jednostkach co tubylcy i zdecydowanie zachęcając do małżeństw mieszanych z cudzoziemkami, aby zatrzeć bariery między ludami podbijającymi i podbijanymi. Założył szkoły, aby uczyć dzieci języka i kultury greckiej oraz budował sale gimnastyczne, ośrodki kultury związane z ćwiczeniami (zwłaszcza gimnastyką i zapasami), medycyną i wspólnymi kąpielami w podbitych przez siebie miastach. Gimnazjum znajdowało się w

centrum kultury społecznej w starożytnej Grecji, podobnie jak domy publiczne średniowiecznej Europy. Jednak po śmierci Aleksandra powszechny charakter cywilizacji greckiej ustąpił miejsca tak zwanemu okresowi hellenistycznemu. Pod rządami Aleksandra greckie miasta straciły na znaczeniu dla kultury greckiej, dzieląc swój wpływ na świat społeczny, gospodarczy i intelektualny z nowymi dodatkami, takimi jak Aleksandria i Rodos. Świat stał się bardziej grecki, ale Grecja z kolei stała się bardziej światowa, a zwłaszcza bardziej perska. Nie byłby ponownie tak scentralizowany, dopóki upadek Cesarstwa Rzymskiego na Zachodzie nie pozostawił Konstantynopola jako stolicy Cesarstwa Bizantyjskiego. W międzyczasie nawet obszary kontrolowane przez Rzymian ulegały coraz większej hellenizacji. Grecki był językiem handlu i kultury, wspólnym językiem niezbędnym dla podróżników. Palestyna uległa silnej hellenizacji, do tego stopnia, że greckie formy imion wyparły semickie oryginały – na przykład Jezua stał się Jezusem. Coraz więcej przywódców żydowskich obawiało się, że ich lud utraci swoją tożsamość. Wiele praktyk i ruchów żydowskich w starożytności było zatem odpowiedzią na hellenizację, niezależnie od tego, czy były to ruchy rewolucyjne, które dążyły do przywrócenia żydowskiej samorządności i ekskluzywności kultury, czy sekty synkretyczne, które łączyły tradycyjną religię żydowską z elementami pogańskimi. Niezależnie od kontaktu Jezusa (Chrystusa) z Nazaretu z kulturą grecką, po jego śmierci chrześcijaństwo uległo skrajnej hellenizacji. Nowy Testament został napisany po grecku, a wielu pierwszych chrześcijan było prozelitami, mówiącymi po grecku poganami, którzy przestrzegali żydowskich praktyk kulturowych bez nawracania się. Wyrafinowana teologia Pawłowa, księgi Janowe (Ewangelia i Objawienie św. Jana) oraz pisma pierwszych ojców apostołskich aż do Augustyna z Hippony włącznie pozostawały pod głębokim wpływem filozofii greckiej i zhellenizowanego klimatu intelektualnego Cesarstwa Rzymskiego. Koncepcja Logosu, tak centralna dla chrystologii Janowej – Ewangelia Jana stwierdza w pierwszym wersecie: „na początku był logos, a logos był u Boga i Bogiem był logos” – nie była po prostu greckim słowem, które traci na znaczeniu w tłumaczeniu (powszechnie tłumaczone jako „słowo” oznacza również logikę, rozum, zasadę i myśl), ale dobrze zbadaną koncepcją w filozofii greckiej. Heraklit używał go w odniesieniu do porządku i racjonalności wszechświata, a Arystoteles, rozwijając swój system logiczny. Stoicy, którzy być może wywarli wpływ na Jezusa lub jego naśladowców i z pewnością mieli z nimi wiele wspólnego, sformułowali logos jako motor stworzenia, podstawową siłę, która ożywiła istnienie. Po upadku Rzymu Cesarstwo Bizantyjskie zdecydowanie określiło się jako helleńskie imperium chrześcijańskie: etnicznie greckie, religijnie chrześcijańskie, będące spadkobiercami zarówno klasycznej kultury greckiej, jak i rzymskiego prawa do rządów. Otoczony perskimi, a później muzułmańskimi wrogami, przeszedł kilka okresów helleńskiego odrodzenia, w którym „grecki” i „chrześcijański” coraz częściej łączyli się ze sobą – ostatni krok w długiej historii hellenizacji.

herezje

Teologia wczesnochrześcijańska miała problem z pogodzeniem przejętej z judaizmu wiary w jedyne Boga z wiarą, że Bogiem jest zarówno Jezus (Chrystus) z Nazaretu, jak i jego ojciec. Jednym z rozwiązań tego problemu był monarchizm, co oznacza, że Bóg składa się tylko z jednej osoby, czyli hipostaza. Dynamiczny monarchizm, zwany także adopcjonizmem, może mieć żydowskie pochodzenie, ale jego pierwszym znanym przedstawicielem był Teodot, rymarz z Bizancjum ok. 200 n.e. Nauczał, że aż do chrztu Jezusa był tylko człowiekiem, na którego zstąpił Chrystus, dynamis (moc) Boża. Paweł z Samosaty, biskup Antiochii do czasu zdetronizowania go przez radę biskupów w 268 r. n.e., prawdopodobnie również był adopcjonistą. Monarchizm modalny, czyli modalizm, oznacza, że Jezus, (jego) Ojciec i Duch Święty są różnymi postaciami tej samej osoby, czyli hipostazy. Pierwszym znanym modalistą był Noetus, potępiony przez starszyznę Smyrny lub Rzymu ok. 200 n.e. Noetus potwierdzał, że Chrystus jest Ojcem, który się narodził, cierpiał i umarł, co Tertulian (ok. 160 – ok. 220 n.e.) nazwał patrypasjanizmem. Sabellius, Libijczyk, zyskał zaufanie papieży Zefiryne i Kaliksta I, ale został przez tego ostatniego ekskomunikowany w ok. 217 n.e. Sabellius uniknął patrypasjanizmu, proponując trzy tryby

boskiej monady: Ojca jako stwórcę, Syna jako odkupiciela i Ducha jako inspiratora. Nie jest pewne, czy Sabellius nauczał, że każdy tryb został zastąpiony innym, tak że Ojciec, Syn i Duch nie istnieli jednocześnie, czy też nauczał ekonomicznej trójcy, tak jak Tertulian i inni, to znaczy, że Bóg istniał najpierw tylko jako Ojciec, ale po stworzeniu zarówno jako Ojciec, jak i Syn, a po Pięćdziesiątnicy jako Ojciec, Syn i Duch. Podobnie jak Sabellius, Marcellus (ok. 280 – ok. 375 n.e.), biskup Ancry, powiedział, że Chrystus nie istniał przed swoimi narodzinami, a jego królestwo się skończy. Monada Marcellusa rozszerzyła się do diady w momencie stworzenia, do triady w dniu Pięćdziesiątnicy, ale triada skurczyła się w monadę po sądzie. Atanazy, sprzymierzony z Marcellusem w obronie idei, że Jezus jest „jedną substancją” z Bogiem, później odrzucił Marcellusa, prawdopodobnie dlatego, że Marcellus zaprzeczył wieczności Chrystusa, a Fotynus, biskup Sirmium, uczeń Marcellusa, został oskarżony o adopcję. Marcellus odwołał, uznając wieczność Syna, ale nigdy trzech boskich hipostaz. Cerkiew przyjęła wyznawców Marcellusa. Adopcjoniści i modalisci wydają się przeciwieństwami, ale zostali wrzuceni do jednego worka, podobnie jak Paweł z Samosaty i Sabellius. W końcu Photinus był uczniem Marcellusa. Mówiono, że papież Kalikst czasami faworyzuje Sabelliusa (modalista), czasami Teodota (dynamika), i powiedział: „. . . po tym, jak [Ojciec] przyjął ciało, [on] podniósł je do natury Bóstwa. . . . „Jeżeli dla Kaliksta Jezus nie był Bogiem od urodzenia, to Kaliksta był adopcjonistą. Modalisci, którzy połączyli Ojca i Syna, czasami tak ostro oddzielali boskiego Chrystusa od ludzkiego Jezusa, że wydawał się on „zwykłym człowiekiem”, jak adopcjoniści. Około roku 155 lub 172 n.e. mistyk imieniem Montanus twierdził, że przemawia przez niego Duch. Wprowadzał się w transy przechodzące w ekstatyczne stany, w których mówił językami, tłumaczonymi przez jego wyznawców. Przesłanie Ducha było takie, że Sąd Ostateczny wkrótce odbędzie się w Pepuzie we Frygii. Inne objawienia nakazywały posty, zakaz seksu nawet dla par małżeńskich, poszukiwanie męczeństwa i niezdolność Kościoła do odpuszczenia poważnych grzechów. Tertulian był największym montanistą, ale nie był świadomy duchowieństwa montanistów, którego zasady potępia. Montanizm był nazywany „Nowym Proroctwem”, ale jego celem było przywrócenie Kościołowi pierwotnej czystości i darów Ducha. We wczesnym chrześcijaństwie zjawiska takie jak mówienie językami i proroctwo nadawały duchowy autorytet. Jednak do 155 r. n.e. biskupi zastąpili autorytet jednostek charyzmatycznych, domagając się sukcesji apostołskiej. Każdy biskup otrzymał swoją władzę od swojego poprzednika w łańcuchu prowadzącym z powrotem do apostoła. Montaniści twierdzili, że objawienia są niezależne od biskupów. Jak na ironię, Montanus założył ściśle zorganizowany kościół, który miał własne pisma święte jako uzupełnienie Biblii, patriarchę w Pepuzie, „wspólników” patriarchy i biskupów, biskupów, księży i diakonów, którzy wszyscy otrzymywali pensje utrzymywane ze zbiórek. Jeden z papieży prawie zatwierdził montanizm, ale chrześcijanie głównego nurtu w Azji Mniejszej odpowiedzieli soborami, ekskomunikami, a nawet egzorcyzmami. Sąd Ostateczny nie nadszedł, jak przewidywali montaniści. Języki, proroctwa i asceza również upadły. W ten sposób montanizm powtórzył doświadczenie kościoła głównego nurtu, z wyjątkiem tego, że montanizm zniknął we wczesnym średniowieczu. Jednym z rezultatów twierdzeń Montanusa i innych o specjalnych objawieniach uzupełniających Ewangelię i listy apostołskie było to, że kościół sporządził listę autorytatywnych pism, które ostatecznie stały się Nowym Testamentem. Montanistów nazywano czasem sabellianami, być może dlatego, że Montanus twierdził, że przemawiają przez niego zarówno Ojciec, jak i Duch. Ojciec, Syn, Duch i Montanus mogą wydawać się jedną osobą, zwłaszcza że według doniesień Montanus powiedział: „Jestem Ojcem i Synem i Duchem Świętym”. Montanus nauczał, że Ojciec objawił się Żydom, Syn pierwszym chrześcijanom, a Duch Montanusowi. Ten schemat mógłby pasować do rozumienia Trójcy przez Sabelliusa jako trzech tymczasowych boskich trybów.

Herodot, Tukidydes i Ksenofont

historycy greccy

Odyseja i Iliada, epepeje homeryckie, będące jeszcze w stanie formowania się jeszcze w VIII wieku p.n.e., stanowiły podstawowe mity wczesnej cywilizacji greckiej. Były to historie wojny trojańskiej — pouczające, dydaktyczne i rozrywkowe. Jakies dwa wieki później kolejna konfrontacja stała się epicka, tym razem w rękach Herodota: wojny perskie (499-479 p.n.e.). Herodot przedstawił je jako zderzenie cywilizacji, protodemokratyczne miasta-państwa Grecji odpierające autokratycznych Achemenidów z Persji. Akcent położono na nieprzekraczalną granicę między mgliście zdefiniowanym, ale diametralnie przeciwstawnym Wschodem i Zachodem. Do tej walki Herodot dodał znaczne dawki genealogii, etnografii i geografii. Mógł być Ojcem Historii, jak nazwał go po raz pierwszy rzymski Ciceron, ale Herodot był synem poezji epickiej. Niewiele wiadomo o życiu Herodota, z wyjątkiem tego, co ujawniono w jego dziele. Na początku V wieku p.n.e. urodził się w Halikarnasie (dzisiejsze Bodrum, Turcja). Jego podróże rozpoczęły się przed 454 r. p.n.e., kiedy to został wygnany przez Lygdamisa, miejscowego tyrana. Herodot odwiedził Babilon, Fenicję, Egipt, południową Rosję i Ateny, osiedlając się w ateńskiej kolonii Turii w południowych Włoszech w 443 p.n.e. Napisane między 450 a 425 rokiem p.n.e. dzieło Herodota jest podzielone na dziewięć ksiąg. Podział ten nastąpił w III wieku p.n.e. i został przeprowadzony w Bibliotece Aleksandryjskiej. Pierwsze trzy księgi obejmują panowanie Cyrusa II (ok. 559-529 p.n.e.) i Kambyzesa II (529-521 p.n.e.), a także wstąpienie na tron Dariusza I (521-486 p.n.e.). Druga triada traktuje o panowaniu Dariusza I. Trzecia i ostatnia część dotyczy panowania Kserksesa I (485-465 p.n.e.). Tytuł dzieła Herodota brzmiał Historie. W swoim pochodzeniu historia oznaczała również „dociekanie” lub „badanie”. Od XIX wieku Herodot był często uważany za amatora historii. Jego technika i metodologia były błahe. Tradycje, legendy i osobiste wywiady wprowadziły go w błąd. Wykazuje chęć wyśledzenia najbardziej wiarygodnych dowodów; jednak wiele nadal oddzielało Herodota od praktyk współczesnej historiografii. Dzieło Herodota i Tukidydesa wyraźnie kontrastuje, mimo że byli sobie równi. Eony wydają się oddzielać ton, charakter i styl swoich dzieł. Herodot jest płochliwy i nieprecyzyjny. Tukidydes jest ostry i dociekliwy. Niektórzy sugerowali, że ponieważ Tukidydes jest pozbawiony elementów metrycznych, oznacza to, że drogi poezji i prozy ostatecznie się rozeszły. Arystokratyczne pochodzenie i bogactwo Tukidydesa, wywodzące się z rodzinnych kopalń w Tracji, mogło spowodować tę różnicę. Kształcił się także w kulturalnej latarni morskiej na Morzu Egejskim, jaką były Ateny u szczytu swojej świetności. Sofiści kultury greckiej końca V wieku również wywarli wpływ na Tukidydesa. Zachowało się tylko kilka fragmentów rzeczywistych pism sofistów, ale ich wpływ był pierwotny i został porównany do XVIII-wiecznego Oświecenia. Udzielali lekcji retoryki, przygotowując mężczyzn do życia oratorskiego w radykalnej demokracji ateńskiej. Byli mniej zainteresowani etycznymi implikacjami danego argumentu, a bardziej przekonawalnością jego przedstawienia. Dla Platona taki brak kompasu moralnego był kłopotliwy. Tukidydes był jednym z 10 ateńskich generałów wybranych w 424 p.n.e. Kiedy Sparta zdobyła Amfipolis, Tukidydes poniósł ciężar porażki. Pozostałe lata spędził na wygnaniu, niektóre w Tracji, inne wśród wrogów Aten, gdzie zbierał materiały historyczne. Jako arystokrata Tukidydes idealizował model demokracji Peryklesa. Tukidydes jest często traktowany jako model obiektywności, wprowadzający historię w orbitę nauki. Ze zwrotów akcji wojny między greckimi miastami-państwami Tukidydes próbował ekstrapolować podstawowe zasady ludzkiego i politycznego zachowania. Ksenofont, od dawna uważany za mniejszą trzecią część wielkiego triumwiratu greckich historyków, został jeszcze bardziej zdegradowany przez odkrycie w 1906 r. fragmentu papirusu obejmującego lata 396-395 p.n.e. Niektórzy przypisałiby jego autorstwo Kratippusowi, ale nie jest to rozstrzygające. Anonimowy historyk Oxyrhynchus oferuje poprawkę do pracy Ksenofonta. Czczony w IV wieku p.n.e., głównie jako filozof, zachował się cały jego dorobek. Jako współpracownik Sokratesa, interpretacja myśli Sokratesa dokonana przez Ksenofonta została błędnie uznana za zrównaną z interpretacją Platona. Innym czynnikiem, który przyczynił się do rozgłosu Ksenofonta, była jego proza. Przez pokolenia służył jako stylistyczny model do naśladowania przez uczniów. Ksenofont jest odrzucany jako zgłębiający niewiele wydarzeń, które opisał. Jego Hellenica jest tym dziełem, którego interpretacyjne podbrzusze odsłonił historyk Oxyrhynchus. Jest to, jak sugeruje

tytuł, historia Grecji. Ksenofont opisuje upadek Aten w 404 r. p.n.e., następnie polityczną niestabilność trójstronnej walki między Atenami, Spartą i Tebami, aż do bitwy pod Leuktrami (371 r. p.n.e.). W jego pracy zauważono rażące pominięcia i uprzedzenia: nie zwrócenie się do Drugiej Konfederacji Ateńskiej z lat 370. p.n.e. i jego skłonność do zbyt przychylnego patrzenia na Spartę, pomimo własnego ateńskiego pochodzenia. Inne dzieła Ksenofonta to powieść historyczna przedstawiająca wyidealizowaną edukację Cyrusa II, założyciela perskiej dynastii Achemenidów, oraz rozmaite traktaty dotyczące gospodarki majątkowej, łowiectwa, jazdy konnej i obowiązków oficera kawalerii. Anabaza Ksenofonta, traktowana czasem jako dzieło historyczne, ale też chętnie odrzucana jako zwykłe wspomnienie dowódcy wojskowego, szczegółowo opisuje wydarzenia z lat 401–399 p.n.e. W napiętej narracji trzecioosobowej opowiada o nieudanych wyczynach Cyrusa Młodszeo, młodszego rodzeństwa perskiego króla Artakserksesa II. Istnieją spekulacje, dlaczego dzieło zostało skomponowane. Niektórzy przypuszczają, że miała ona stanowić korektę innego opisu tych samych wydarzeń, ukazując Ksenofonta w niepocholebnym świetle. Inni sięgają dalej, twierdząc, że intencją było zademonstrowanie rozmiaru perskiej słabości, pozwalając armii takiej wielkości uciec. Jeśli Anabasis rzeczywiście było takim zaproszeniem, upłynęłyby trzy czwarte wieku, zanim Aleksander Wielki je przyjął, kończąc epokę, która rozpoczęła się od Greków grających na łup Persów, co po raz pierwszy udokumentował Herodot.

Herodowie

(37 p.n.e. – 92 n.e.) królowie żydowscy

Herodowie byli żydowskimi królami-klientami Rzymu, którzy rządili między 37 p.n.e. i 92 n.e. na obszarze obejmującym znaczące mikstury współczesnego Izraela, południowej Syrii, południowego Libanu i Jordanii. Rzym mianował królów-klientów z ograniczonymi uprawnieniami wojskowymi i podatkowymi w prowincjach wschodniego imperium rzymskiego. Nazywano ich albo etnarchami, albo tetrarchami; tetrarcha w rankingu poniżej etnarchy. Główną funkcją tych królów-klientów było wykonywanie woli Rzymu. Senat ogłosił Heroda Wielkim królem Żydów w 40 r. p.n.e. W rzeczywistości wstąpił na tron w 37 p.n.e. po pokonaniu Antygona, swojego przeciwnika. Choć nazywany królem, Herod był w rzeczywistości etnarchą. Nazywa się go Herodem Wielkim, ponieważ był pierwszy Herod, od którego wywodzili się wszyscy pozostali Herodowie. Był też świetnym budowniczym. Druga Świątynia Żydowska w Jerozolimie i amfiteatr w Cezarei to dwa z jego najbardziej monumentalnych projektów. Pozostałości tych wspaniałych budowli wciąż można zobaczyć w Izraelu. Mimo to Żydzi nienawidzili Heroda z powodu jego idumejskiego pochodzenia i okrucieństwa, zwłaszcza pod koniec jego życia. Człowiek skłonny do podejrzeń i zazdrości, zabił nawet własną ukochaną żonę Mariamne i dwóch synów, których miał z nią. Według Nowego Testamentu dokonał masakry niewinnych dzieci płci męskiej w wieku do dwóch lat w Betlejem, ponieważ obawiał się, że mógł się tam narodzić przyszły król (Mat. 2:16). Herod zmarł w 4 roku p.n.e., a jego terytorium zostało podzielone między jego trzech synów: Archelause, Antypasa i Filipa. Po śmierci Heroda jego syn Archelaus został etnarchą Judei, Samarii i Idumei. Okrutny człowiek, taki jak jego ojciec, Herod Archelaus nie miał żadnych łask ojca. Według żydowskiego historyka Józefa Flawiusza w wojnie żydowskiej rozpoczął swoje rządy od zabicia 3000 ludzi. Rzym zdetronizował go w 6 n.e. z powodu wielkiej niepopularności i oddał swoje terytorium pod rzymskich prokuratorów. Pierwotnie prokuratorzy byli urzędnikami finansowymi wybieranymi z rzymskiego stanu rycerskiego, ale z czasem przybyli także, by sprawować władzę wojskową. Herod Antypas (4 p.n.e.–39 n.e.) przez 40 lat był tetrarchą Galilei i Perei (w dzisiejszej Jordanii). Piątą kazał Antypasowi sądzić Jezusa (Chrystusa) z Nazaretu, ponieważ Jezus pochodził z Galilei. Antypas przebudował Sepphoris w główną metropolię i zbudował nowe miasto, Tyberiadę, nazwaną na cześć cesarza Tyberiusza (14–37 n.e.), na południowo-zachodnim wybrzeżu Galilei. Ożenił się z Herodiadą, swoją siostrzenicą i żoną Filipa (Boethusa), za co został skarcony przez Jana Chrzciciela. Herod Antypas

kazał ściąć Jana za to przestępstwo. Antypas zmarł jako wygnaniec w Galii. Herod Agryppa I (37–44 n.e.), brat Herodiady, był wnukiem Heroda Wielkiego po Mariamne (którą Herod zabił). Więdąc pod górą długów, objął tron dzięki przyjaźni z Rzymem. Podczas studiów w Rzymie zaprzyjaźnił się z Gajuszem Kaligulą (37–41 n.e.). Po zostaniu cesarzem Kaligula uczynił go królem i przekazał mu dawne terytoria jego wuja Filipa, innego tetrarchy Heroda, oraz Lizaniasza, który był tetrarchą Abilene (niedaleko Damaszku). Później, w 39 r. n.e. Kaligula wygnał Antypasa i przekazał jego terytorium Agryppie I. Następnie, po śmierci Kaliguli, cesarz Klaudiusz (41–54 n.e.) podarował mu również Judeę, która znajdowała się pod rzymskimi prokuratorami. Agryppa I, człowiek raczej lubiany przez Żydów, rządził większym terytorium niż którykolwiek z pozostałych Herodów. Zabił Jakuba, syna Zebedeusza, a apostoła Piotra wtrącił do więzienia, żeby podobać się Żydom. Zmarł nagle w 44 roku n.e. jakiejś strasznej choroby żołądka. Po śmierci Agryppy I Rzym oddał Judeę z powrotem w ręce prokuratorów. Herod Agryppa II (50–92 n.e.) był synem Agryppy I. Mając zaledwie 17 lat w chwili śmierci ojca, Agryppę II uznano za zbyt młodego, by zostać królem. w 50 n.e. Klaudiusz dał mu Chalkidę w południowym Libanie, terytorium jego wuja. w 53 n.e. Klaudiusz wymienił je z dawnymi terytoriami tetrarchy Filipa i Lizaniasza. Rzymianie zasięgnęli rady Agryppy II w sprawach dotyczących Żydów i powierzyli mu władzę nad Świątynią oraz mianowanie arcykapłanów. Agryppa II to Agryppa, który wysłuchał apostoła Pawła. Agryppa II zakończył odbudowę żydowskiej świątyni w 63 roku n.e., by w 70 roku n.e. spłonąć. przez Tytusa, późniejszego cesarza (79-81 n.e.). Siostra Agryppy, Berenike, była małżonką Tytusa. Sympatyczny człowiek, był ostatnim z późniejszych Herodów, którzy rządzili.

Hezjod

(ok. 800 p.n.e.) Grecki poeta

Hezjod był poetą, którego dzieła należą do najstarszych i najbardziej znanych w literaturze greckiej. Jeśli Grecy czcili Homera jako natchnionego gawędziarza i kolekcjonera heroicznymi opowieściami, to Hezjod musi być jego odpowiednikiem w opowiadaniu epickich mitów tła i uzupełnianiu brakujących szczegółów. Obecnie większość zgadza się, że Hezjod pisał po rozpowszechnieniu eposów homeryckich, wiele wieków po życiu nieuchwytnego Homera, być może około 800 r. p.n.e. Był imigrantem do świata greckiego, przeniósł się z Azji Mniejszej do Beocji. Jego ojciec przeniósł się, aby znaleźć schronienie lub pola uprawne na kontynencie greckim. Nic więc dziwnego, że lekcje i wiedzę Hezjoda często można znaleźć w literaturze akadyjskiej, hetyckiej, mezopotamskiej i hebrajskiej, ponieważ są to starsze kultury z przeszłości jego przodków. Hezjod był wieśniakiem, zarabiającym na życie jako rolnik, pocąc się w gorącym letnim słońcu i trzęsąc się w swojej chacie, gdy padały zimowe deszcze. Chociaż on i Homer rywalizowali o rzeszę czytelników czytających grekę, nie mogli być mniej podobni w swoich wartościach i środowisku społecznym. Homer prawdopodobnie był bardem w służbie bogatych i arystokratów, podczas gdy Hezjod był czymś w rodzaju proroka w sprawie sprawiedliwości. Życie i doskonałość Hezjoda nie były odzwierciedleniem pola bitwy i waleczności Homera, ale pola kukurydzy i potu. Jednak ten pokorny i pracowity robotnik twierdzi, że pewnego dnia, pasąc swoje stado, miał mistyczne przeżycie. Dziewięć boskich Muz (czasami nazywanych Gracjami) odwiedza go i inspirowa do napisania jego pierwszego dzieła, Teogonia, poematu o pochodzeniu i genealogii bóstw z mitologii greckiej. Ujawniają pochodzenie bogów olimpijskich: Okazuje się, że bóstwa wywodzą się z dysfunkcyjnych i pełnych przemocy korzeni rodzinnych, w których jedno pokolenie knuje upadek poprzedniego. Hezjod nie zadowala się jedynie ujawnieniem boskich imion i przodków; ujawnia również element etyczny i filozoficzny w wierszu, który pomaga słuchaczom wyciągnąć wnioski z mitologii dla ich własnego życia. Jego następny wiersz jest również ćwiczeniem etycznym, zatytułowanym Praca i dni. Tutaj łączy swój materiał w coś w rodzaju kazania o tym, jak dobrze żyć. Opowiada trzy mity: Prometeusza i Pandorę; Pięć Kosmicznych Wieków Ludzkości; oraz alegoria Jastrzębia i Słowika. Wszyscy trzej wskazują czytelnikowi zalety uczciwości i ciężkiej pracy.

Krytykuje swojego brata Persesa, który niesprawiedliwie i skorumpowany próbuje ukraść ziemię i bogactwo, nie zapracowując na nie. Hezjod reprezentuje wschodzącą klasę chłopów i mieszczan wieki po tym, jak arystokratyczna wizja Homera straciła kontakt z grecką rzeczywistością. Hezjod przedstawia się jako coś w rodzaju biblijnego proroka. Odnajduje swoją tożsamość w klasach niższych i oddaje głos ich cierpieniom. Nie rości sobie pretensji do królewskiego urodzenia, urzędu publicznego czy zwycięstwa militarnego, ale nie boi się mówić w pierwszej osobie liczby pojedynczej i jest przekonany, że jego rady są natchnione przez Boga. Współcześni czytelnicy mogą uznać jego pogardę dla kobiet, jego gburowatość i przekonanie o własnej nieomyślności za mniej smaczne.

hieroglify

System pisma znany jako hieroglify był używany do pisania starożytnego języka egipskiego sprzed 3000 lat p.n.e. do końca IV wieku n.e. Każdy symbol w tym systemie jest znany jako hieroglif. Termin hieroglif (oznaczający „święte pismo”) został ukuty przez starożytnych Greków, którzy wiedzieli, że Egipcjanie czasami nazywali swoje pismo „boskim pismem”. Około 500 powszechnie używanych znaków hieroglificznych można podzielić na trzy klasy: logogramy, fonogramy i wyznaczniki. Logogramy (zwane także ideogramami) to pojedyncze znaki reprezentujące całe słowo. Znaki te, będące pozostałością po piktograficznych początkach systemu, są stosunkowo nieliczne. O wiele bardziej powszechne są znaki drugiej klasy, zwane fonogramami. Fonogram przedstawia nie słowo, ale dźwięk lub grupę dźwięków. Istnieją trzy rodzaje fonogramów: te, które wskazują jedną, dwie lub trzy spółgłoski. Znaki wskazujące na pojedynczą spółgłoskę można nazwać „alfabetycznymi”, ale w rzeczywistości Egipcjanie rzadko używali tylko tych prostych znaków alfabetycznych do napisania słowa. Należy zauważyć, że pismo wskazuje tylko na spółgłoski; samogłoski musiałby podać czytelnik. Trzecia klasa hieroglifów jest znana jako wyznaczniki. Znaki te, których jest wiele, nie mają wartości fonetycznej, lecz pojawiają się po innych znakach hieroglificznych (fonogramach), aby wskazać semantyczną kategorię słowa. Wyznaczniki są często bardzo pomocne w rozróżnianiu homonimów, które są powszechne ze względu na brak samogłosek w skrypcie. Tekst hieroglificzny można zapisać poziomo od lewej do prawej lub od prawej do lewej lub pionowo od góry do dołu. Użycie pisma hieroglificznego ograniczało się na ogół do inskrypcji rzeźbionych lub malowanych, z których większość miała charakter monumentalny lub religijny. Już w okresie staroegipskim (połowa trzeciego tysiąclecia p.n.e.) Egipcjanie używali uproszczonego pisma hieroglificznego kursywą lub, częściej, pisma hieratycznego (z gr. „kapłańskiego”), pisanego atramentem. Znaki pisma kursywnego, zwłaszcza hieratycznego, mogą wyglądać zupełnie inaczej niż ich hieroglificzne odpowiedniki. W późnym okresie egipskim, począwszy od około 1600 r. p.n.e., rozwinęła się jeszcze bardziej skrócona i pisana kursywą forma hieratyki, znana jako demotyka (z greckiego „popularny”). Wraz z nadejściem chrześcijaństwa do Egiptu wielu Egipcjan przyjęło alfabet grecki, aby pisać w swoim języku. Ten przyjęty skrypt jest znany jako alfabet koptyjski, podobnie jak sam język egipski, gdy jest zapisany w tym skrypcie. Tym, co odróżnia alfabet koptyjski od greckiego, jest dodanie ośmiu znaków przejętych z pisma demotycznego, które były potrzebne do przedstawienia dźwięków niespotykanych w grece. Niemal natychmiast po zaprzestaniu używania systemu hieroglificznego (ostatni znany napis hieroglificzny powstał w 394 r. n.e.) utracono możliwość jego odczytania. Po tym wydarzeniu powszechnie uważano, że te symbole nie reprezentują rzeczywistego języka, ale są rodzajem mistycznej reprezentacji idei. Dopiero po odkryciu Kamienia z Rosetty w 1799 r. — na którym ten sam tekst był zapisany hieroglifami, hieratykami i greką — uczonym udało się rozszyfrować starożytne pismo.

Hipokrates, Galen i greccy lekarze

Hipokrates (460-377 p.n.e.) nazywany jest ojcem medycyny greckiej. Młody Hipokrates obserwował swojego ojca lekarza i jego rówieśników uprawiających sztukę uzdrawiania. Podróżował po całej Grecji i prawdopodobnie aż do Libii i Egiptu. Ptolemeusz Soter (323-285 p.n.e.), egipski faraon, opublikował

zbiór traktatów Hipokratesa i jego zwolenników dla biblioteki w Aleksandrii. Hipokrates jest najbardziej znany ze swojego powiedzenia, że jeśli lekarz nie może usunąć cierpienia, to przynajmniej musi je złagodzić. Użył obserwacji, aby udokumentować fizyczne objawy i zachowanie, w przeciwieństwie do składania ofiar i odwoływania się do sił nadprzyrodzonych. Wziął pod uwagę wzajemne oddziaływanie trzech zmiennych: pacjenta, lekarza i chorobę. Podkreślał znaczenie higieny i uważał, że miejsce lekarza jest raczej u boku pacjenta niż w odległej świątyni. Chociaż nie użył terminu układ odpornościowy, uznał, że istnieją indywidualne różnice, które wpływają na nasilenie każdej dolegliwości. Of the Epidemics oferuje jeden z jego najlepszych pism, opisujących epidemię świnki. Corpus Hippocraticum daje doskonały przegląd medycyny greckiej w V wieku p.n.e. Przysięga Hipokratesa jest tradycyjną częścią rytuału przejścia współczesnego lekarza od studenta do lekarza. Przysięga zaczyna się od przyrzeczenia złożonego Apollinowi, jego synowi Asklepiosowi i jego córkom, Hygei i Panakei. Podkreśla relacje mentorskie i trwające całe życie relacje lekarza z osobą, która nauczyła go sztuki uzdrawiania. Jest obietnica, że nie pomoże się pacjentowi popełnić samobójstwa. Istnieje również oświadczenie o prywatności i poufności. Nie wszyscy greccy lekarze stosowali się do nakazów Hipokratesa, ale wszyscy uznawali teorię humoralną za podstawy fizjologii człowieka. W tej teorii powietrze, woda, ziemia i ogień były czterema elementami tworzącymi wszechświat i ludzkie ciało. Woda była wilgotna, powietrze suche, ogień gorący, a ziemia zimna. Ludzkie ciało było mikrokosmosem tego schematu, a odpowiadające mu płyny lub humory były kombinacją dwóch. Krew była ciepła i mokra; czarna żółć, zimna i sucha; żółta żółć, ciepła i sucha; i flegmy, zimnej i mokrej. Kiedy płyny były w równowadze, zdrowie obfitowało. Kiedy przekrzywione, wynikła choroba. Starożytni greccy lekarze uznawali, że wydzieliny z różnych narządów są wynikiem urazu lub choroby. Ilość szkolenia greckich lekarzy zróżnicowane, ponieważ nie istniały żadne szkoły medyczne, standardy ani egzaminy. Lekarz często odbywał praktykę u bardziej doświadczonego lekarza, zanim zaczął praktykować samodzielnie. Oprócz osób wykonujących jednoosobową praktykę byli też lekarze publiczni, wybierani w niektórych miastach urzędnicy medyczni. Istniały też przychodnie dla mniej zamożnych zwane jatrami. Arystoteles (384-322 p.n.e.) wniósł wiele do medycyny greckiej. Interesował się wieloma dziedzinami wiedzy, ale logika była jednym z jego ulubionych ćwiczeń umysłowych. Zaczął kategoryzować żywe istoty w grupy z podobieństwami i napisał obszernie kompendia na ten temat rośliny i zwierzęta. To było podstawą biologii i anatomii. Niestety nie widział wnętrza ludzkiego ciała, ponieważ nie praktykowano sekcji zwłok. Chociaż Arystoteles wniósł duży wkład w medycynę, filozofię, poezję, literaturę i wczesną naukę, to Klaudiusz Galen — często nazywany po prostu Galenem — był jego pismami zafascynowany, które wywarły wpływ na pokolenia lekarzy i którego wpływ trwał aż do renesansu. Galen urodził się w Pergamonie w rodzinie architekta, który miał sen, w którym pojawił się Asklepios i powiedział mu, aby jego syn został uzdrowicielem. W wieku 21 lat napisał podręcznik o macicy dla położnych, książkę o okulistyce i trzy książki o chorobach płuc. Niestety, nie wiedział zbyt wiele o macicy, ponieważ widział tylko macicę świni, która różniła się od ludzkiej. W wieku 32 lat wyjechał do Rzymu, gdzie założył praktykę pomimo krytyki tamtejszych rówieśników. Miał szczęście, że został wezwany do pałacu cesarskiego, aby leczyć Marka Aureliusza, cesarza, którego mu się podobało. Od tego czasu szukali go najwybitniejsi członkowie społeczeństwa. Po tym, jak Galen przyjął chrześcijaństwo, kościół go poparł, ponieważ Galen widział cel w każdym narządzie i każdej funkcji, a tym celem była boskość. Nauczał, że ciało jest narzędziem duszy. Religia i medycyna były ściślej powiązane we wczesnej medycynie i często dochodziło do nieporozumień co do miejsca duszy w ludzkim ciele. Jednym z pomysłów było to, że znajdował się gdzieś pomiędzy mózgiem a rdzeniem kręgowym w strukturze zwanej rete mirabile. Inną wyimaginowaną strukturą była kość lux, kość, która mogłaby stworzyć zupełnie nowego osobnika, gdyby została znaleziona. Co ciekawe, ta koncepcja mogłaby opisywać komórki macierzyste. Galen miał również pomysły na temat płci. Uważał, że skoro ludzkość jest najdoskonalszym ze wszystkich zwierząt, w obrębie ludzkości mężczyzna jest doskonalszy niż kobieta. Ponieważ narządy rozrodcze kobiety ukształtowały się, gdy jeszcze się formowała, nie

mogły wyjść z jej ciała jak u mężczyzny, ponieważ nie miała wystarczającej ilości ciepła, aby im na to pozwolić. Pomimo jego błędów, jego wkład był liczny, z których największym był 22-tomowy zestaw podsumowanej wiedzy medycznej, w tym roślin leczniczych. Reputacja Galena trwała dłużej niż jakiegokolwiek innego greckiego lekarza. Skodyfikował całą dotychczasową wiedzę i był tak ceniony za to gigantyczne zadanie, że jego pozycja jako wielkiego lekarza rosła z każdym kolejnym pokoleniem. Dopiero w 1564 roku Vesalius, renesansowy anatom, który przeprowadzał sekcje zwłok i sekcje na ludziach, zakwestionował jego pisma. Grecy, a później rzymscy lekarze stracili prestiż wraz z upadkiem Cesarstwa Rzymskiego, początkiem średniowiecza, plagami i epidemiami niszczącymi populacje w rekordowych ilościach, pozostawiając ludzi ponownie zależnymi od przesądów i mistycyzmu. Lekarze mużułmańscy prowadzili przez następne 1000 lat.

Hetyci

Hetyci byli Indoeuropejczykami, którzy przybyli do Anatolii około 2300 p.n.e. a w następnych stuleciach udało się stać jedną z dominujących potęg starożytnego Bliskiego Wschodu. Słowo Hetyci wywodzi się od ich określenia na środkową Anatolię, hattii, które pochodzi od tych, którzy mieszkali na tym obszarze przed Hetytami, Hattianami. Większość informacji o Hetytach pochodzi z tysięcy glinianych tabliczek odkrytych w hetyckiej stolicy Hattuszy. W tych tekstach rozszyfrowano trzy odrębne języki indoeuropejskie: hetycki, luwiński i paleicki. Teksty zostały napisane pismem klinowym i hieroglifami, a wiele słów zostało zapożyczonych od miejscowej ludności i okolicznych narodów. Historia Hetytów jest zwykle podzielona na Stare i Nowe Królestwo. Stare Państwo obejmowało okres od 1750 do 1600 p.n.e., natomiast Nowe Państwo trwało ok. 1420-1200 p.n.e. Okres pośredni (ok. 1600-1420 p.n.e.) jest czasami określanym mianem Państwa Środka. Podczas Starego Państwa Hetyci byli w stanie osiągnąć ekspansję zagraniczną. Po pierwsze, za panowania Hattushili I armia hetycka prowadziła kampanię na zachód aż do Arzawy i na południowy wschód aż do północnej Syrii. Po drugie, za panowania Murszili I armia przeszła długi marsz przez Syrię do Babilonii, gdzie zdołała pokonać Babilon i położyć kres pierwszej dynastii babilońskiej (ok. 1595 p.n.e.). Jednak za panowania następców Murshili królestwo straciło kontrolę nad ziemiami na wschodzie i południowym wschodzie. Założycielem i pierwszym władcą Nowego Państwa był Tudhaliya II (ok. 1420–1370 p.n.e.). Chociaż udało mu się wskrzesić królestwo, dopiero za panowania Shuppiluliuma I (ok. 1344 p.n.e.) i Hattushili III (ok. 1239 p.n.e.) Hetyci byli w stanie dokonać największej ekspansji zagranicznej. Byli w stanie rozszerzyć królestwo na całą Syrię, pokonując Mittanię rozciągając się prawie tak daleko na południe, jak Damaszek. Bitwy z Egipcjanami, najsłynniejsza bitwa pod Kadesz, doprowadziły do traktatu między Hattushili III a Ramzesem II, w którym hetycka księżniczka została wydana Ramzesowi za żonę. Chociaż traktat z Egiptem obowiązywał przez pozostałą część hetyckiego Nowego Królestwa, pojawiły się nowe zagrożenia, które ostatecznie doprowadziły do upadku Hetytów. Assyria pod rządami Salmanasara I stała się agresywna wobec Hetytów. Ponadto różne mniejsze narody otaczające ojczyznę Hetytów zaczęły wywierać militarną i ekonomiczną presję na Hetytów. Niestety, nadal nie da się określić dokładnego charakteru upadku hetyckiej stolicy Hattuszy. Jasne jest, że ograniczone panowanie Hetytów trwało na innych obszarach, zwłaszcza w Karkemisz. Tymi lokalnymi ośrodkami rządziły neohetyckie dynastie rządzące poszczególnymi miastami-państwami. Te miasta-państwa zostały ostatecznie wchłonięte przez imperium neoasyryjskie. Religia hetycka i praktyki kultowe stają się coraz lepiej znane dzięki wykopaliskom archeologicznym. Niestety, nie odkryto jeszcze żadnego tekstu mitologicznego w starym piśmie hetyckim. Jednak w przekładzie hetyckim znaleziono jeden mit pochodzenia zachodnio-semickiego. Opowiada historię cnotliwego młodzieńca Baal-Hadudu, odrzucającego zaloty zamężnej Aszery w sposób przypominający biblijną relację o Józefie i żonie Potyfera z Księgi Rodzaju. Praktyki kultowe są naświetlane w różnych opisach świąt znalezionych w archiwach królewskich oraz w tekstach z ośrodków prowincjonalnych. Wiele wiadomo o tych świątach, wyjątkowych chwilach, kiedy posąg bóstwa był wynoszony ze świątyni i czczony ofiarami i darami

składanymi przy muzyce i tańcach. Na początku każdego nowego miesiąca odbywały się festiwale nowiu księżyca. Znajomość starożytnych świątyń Bliskiego Wschodu, w tym świątyni salomońskiej Starego Testamentu, jest znacznie zaawansowana dzięki wykopaliskom różnych świątyń hetyckich. W stolicy Hattuszy odkryto co najmniej pięć świątyń, a niektórzy szacują, że w mieście jest ich aż 20. Każde hetyckie miasto miało co najmniej jedną świątynię, w której personel był zarówno mężczyznami, jak i kobietami, służącymi jako kucharze, muzycy, rzemieślnicy, rolnicy i pasterze.

Hunowie

Biali Hunowie byli koczownikami stepowymi, którzy doszli do władzy w Azji Środkowej, Chinach (gdzie nazywano ich Xiongnu (Hsiung-nu)) i północnych Indiach w IV i V wieku n.e. W odróżnieniu od Hunów zorganizowanych pod rządami Attyli, uważano, że Biali Hunowie mieli białą skórę i wydłużone głowy. da, Urar, Awarów i Hunów. Najbardziej znanym pismem o Białych Hunach jest Prokopiusz, współczesny cesarzowi bizantyjskiemu Justynianowi I. Prokopiusz zapisał uwagi i obserwacje ambasadora, który podróżował z Persami walczącymi z Białymi Hunami. Napisał, że Biali Hunowie „są jedynymi wśród Hunów, którzy mają białe ciała”. Pochodzenie mongolskich Hunów jest niejasne. Biała skóra Hunów wskazuje na możliwość innego pochodzenia niż Hunowie Attyli. Biali Hunowie mogli w ogóle nie być spokrewnieni z plemionami Hunów. Biali Hunowie są często uważani za niepowiązanych fizycznie i kulturowo z Hunami. Hunowie należeli do grupy koczowniczych wojowników stepowych z Azji Środkowej i Wschodniego Kaukazu, którzy również mają mroczne pochodzenie. Chińskie zapiski wraz z badaniami lingwistycznymi i znaleziskami archeologicznymi umieszczają wczesnych Hunów w dzisiejszej Mongolii. Hunowie pozostawili bardzo niewiele pisemnych dowodów, ale już w IV wieku n.e. duża grupa Hunów w pobliżu Morza Czarnego zmusiła germańskie plemiona Gotów do wkroczenia do Cesarstwa Rzymskiego.

IMPERIUM HUNÓW I HUNÓW ATTYLI

Organizacja Hunów do V wieku n.e. doprowadziła do powstania imperium Hunów. Ich pojawienie się oznacza jedną z pierwszych dobrze udokumentowanych migracji konnych. Ostatni przywódca imperium Hunów, Attyla Hun, odniósł sukces militarny, częściowo dzięki broni, takiej jak łuk Hunów, oraz zdobyczom finansowym, które zatrzymały dużą liczbę lojalnych plemion Hunów i ludów europejskich, takich jak Alanowie, Gepidowie, Słowianie i plemiona gockie. Hun Attyla urodził się ok. 406 n.e. W ramach traktatu pokojowego z Rzymem 12-letni Attyla został wychowany jako dziecko, a w zamian Hunowie wychowali Rzymianina Flawiusza Aecjusza. Ta wymiana zakładników została wymuszona w nadziei, że każde dziecko wniesie z powrotem do swojego kraju ojczystego uznanie dla tradycji i kultury drugiego. Attyla studiował politykę zagraniczną i wewnętrzne działania Rzymian, aby faworyzować Hunów. Potajemnie słuchając spotkań z zagranicznymi dyplomatami, Attyla dowiedział się o protokole sądowym i taktykach przywódczych. W 432 r. Hunowie zjednoczyli się, a w 434 r. wuj Attyli, Ruga, przekazał imperium jemu i jego bratu Bledzie. Hunowie zebrali się i najechali imperium perskie, ale klęska w Armenii spowodowała zaprzestanie ataków przez kilku lat. W połowie V wieku Hunowie zaczęli atakować perskich kupców granicznych. Ponadto dwaj bracia zagrozili Rzymowi wojną, powołując się na niepowodzenia traktatowe i twierdząc, że Rzymianie zbezczeszcili królewskie groby Hunów nad Dunajem. Przekraczając rzekę, Hunowie najechali pobliskie iliryskie miasta i forty. W 441 roku najechali dzisiejszy Belgrad i Sirnium. W ciągu kilku lat Hunowie najechali wzdłuż Dunaju, używając taranów i wież oblężniczych. Z powodzeniem najechali miasta wzdłuż Dunaju i potem rzeką Niszawa, by splądrować dzisiejszą Sofię (Bułgaria). Hunowie ruszyli w kierunku Konstantynopola. Odnajdując, a następnie pokonując armie rzymskie poza miastem, Hunowie stwierdzili, że nie mogą obalić grubych murów miasta, ale byli w trakcie gromadzenia silniejszych taranów. Teodozjusz I przyznał się do porażki, zamiast pozwolić Hunom dalej walić w mury miasta. Po tym zwycięstwie Hunowie wycofali się w bezpieczne miejsce swojego imperium. Według klasycznej literatury Attyla

zabił swojego brata. Imperium Hunów było tylko jego. Attyla, którego można by nazwać „Plagą Boga”, był agresywnym i ambitnym przywódcą. Pojawiły się historie, które twierdziły, że posiada miecz Marsa lub że nikt nie może spojrzeć mu prosto w oczy bez wzdrygnięcia się. Attyla i jego Hunowie zaatakowali Europę Wschodnią, niszcząc po drodze miasta. Pokonywał miasto po mieście po drodze przez Austrię i Niemcy. Attyla zaatakował Galię, zanim zwrócił się do Italii, miażdżąc kilka miast lombardzkich w drodze do Rawenny, ówczesnej stolicy Rzymu. Attyla nie zaatakował Rawenny; niektórzy uczeni uważają, że Attyla powstrzymał się od splądrowania stolicy Cesarstwa Rzymskiego na prośbę papieża Leona Wielkiego. Inna teoria głosi, że Attyla chciał wrócić na swoje ziemie przed nadejściem ostrej zimy. Po śmierci Attyli w 453 r. imperium Hunów upadło. Według legendy Attyla zmarł z powodu krwotoku z nosa w noc swojego małżeństwa z siódmą żoną. Zazwyczaj nie pijący, Attyla podobno stracił przytomność na plecach, a krwotok z nosa spowodował, że zakrztusił się własną krwią. Po jego śmierci tron objęli jego synowie, jednak nie byli tak agresywni jak Attyla i walczyli między sobą w walkach o władzę. Pod koniec V wieku imperium Hunów całkowicie się rozpadło. Dziedzictwem Attyli była jego zdolność do organizowania koczowniczych Hunów i gromadzenia bogactwa poprzez ataki i wymuszenia. W wielu kulturach Hun Attyla jest dziś postrzegany jako bohater.

POCHODZENIE BIAŁYCH HUNÓW

Niektórzy uczeni uważają, że Biali Hunowie byli pochodzenia tureckiego, podczas gdy inni umieszczają ich pochodzenie w pobliżu regionu Hindukusz. To, co niewiele wiadomo o kulturze Białych Hunów, przemawia za irańskim pochodzeniem. Powszechny zwyczaj Irańczyków był również wspólny dla Białych Hunów - praktyka poliandrii, polegająca na posiadaniu kilku mężów z jedną żoną. Ponadto biała Hunka nosiła kapelusz z taką samą liczbą rogów, jak miała mężów, z których wszyscy byli prawdopodobnie braćmi. Nawet jeśli mężczyzna nie miał biologicznych braci, adoptowałby mężczyzn na swoich braci, aby mógł się ożenić. Wszyscy bracia i żona zgodzili się na przywileje seksualne. Ojcostwo dzieci przypisywano według wieku męża. W tym modelu najstarszy mąż twierdził, że pierwsze dziecko, a kolejne dzieci przydzielane były mężom w coraz młodszym wieku. Poliandria nie była kojarzona z żadnym innym plemieniem Hunów. W rzeczywistości wiele plemion Hunów praktykowało odwrotny model, poligamię, w której jeden mąż miał wiele żon. Uczeni różnią się co do języka, którym posługują się Biali Hunowie. Wielu uważa, że ich język był podobny do języka ludów irańskich; inni uważają, że mówili językami mongolskimi. Uważa się, że Biali Hunowie czcili bóstwa ognia i słońca. Chociaż nie jest to rzadkością, wspólne oddawanie czci obu bóstwom jest podobne do ludów irańskich i perskich. Takie wierzenia mogły później zaowocować tak zwanym zaratusztrianizmem, w którym kobiety odgrywały ważną rolę w społeczeństwie, kładziono nacisk na czystość i ciężką pracę, potępiano ucisk innych, a kult ognia i słońca był kluczowymi elementami. Niektórzy uczeni uważają, że Biali Hunowie wywodzą się z połączenia ludów Kotliny Tarim i Yuezhi (Yueh-chih). Ludność Kotliny Tarim w dzisiejszych Chinach kwitła aż do II wieku n.e. Mieszkańcy Kotliny Tarim wcale nie byli pochodzenia azjatyckiego, ale mogli być plemionami, które migrowały przez środkową Eurazję do ziemi, która później stała się znana jako południowa część Jedwabnego Szlaku. Koczownicy mieszkający w północno-zachodnich Chinach, Yuezhi, byli ludźmi o jasnej karnacji pochodzenia kaukaskiego. Uważa się, że byli częścią dużej migracji ludów indoeuropejskich, które następnie osiedliły się w północno-zachodnich Chinach. Biali Hunowie mogli praktykować formę manipulacji czaszką, która spowodowała wydłużoną czaszkę. Pochówki Białych Hunów zawierały wydłużone czaszki. Kiedy czaszka dziecka jest jeszcze miękka, możliwe jest powolne kształtowanie czaszki do tego kształtu.

PODBOJE BIAŁYCH HUNÓW

W pierwszej połowie V wieku regiony Kushan i Gandhara były rządzone przez lokalną dynastię niezwiązanych ze sobą Hunów. Biali Hunowie zorganizowali i obalili władców Kushan, a Imperium

Guptów wygasło. Biali Hunowie zaatakowali także buddystów i zniszczyli klasztory. W miarę upływu stulecia Biali Hunowie splądrowali region Bactrian. Z każdym sukcesem Biali Hunowie zbliżali się do Persji. W 484 Biali Hunowie pokonali armie pod Chorasaniem w dzisiejszym Iranie, a król Sasanidów został zabity. Dzięki tym sukcesom imperium Białych Hunów rozrosło się do punktu, w którym stali się supermocarstwem Azji Środkowej. Zniszczyli irańskie imperium Sasanidów i założyli swoją stolicę Pendjikent. Po pomyślnym ustabilizowaniu granic i wzmocnieniu przyczółków w Azji, Biali Hunowie wysłali do Chin 13 ambasad, aby pomóc im umocnić swoje wpływy. Biali Hunowie zarządzili północno-zachodnimi Indiami przez kolejne 30 lat. W VI wieku perski król Khosrow I zawarł sojusz z Turkami przeciwko Białym Hunom. Nowi sojusznicy zaatakowali Białych Hunów, zabijając ich króla i pozostawiając im rozbite plemię, które prawie zniknęło w drugiej połowie VI wieku. Ci, którzy przeżyli, zasymilowali się w sąsiednich regionach. Ich utrata władzy pozostawiła próżnię dla nowej grupy, Turków. Pojawienie się klanu Gurjara w Indiach w okresie inwazji Białych Hunów sugeruje, że być może Biali Hunowie byli genetycznie i politycznie zaangażowani w ustanowienie kilku rządzących dynastii w północnych Indiach. Inna teoria głosi, że Biali Hunowie pozostali w Indiach jako odrębna grupa.

Huryci

Huryci byli niesemickimi ludami indoeuropejskimi, którzy wywodzili się z Kaukazu lub dalej, na północny wschód od Mezopotamii. Pod koniec trzeciego tysiąclecia p.n.e. migrowali ze wschodu rzeki Tygrys przez północną Mezopotamię, ostatecznie docierając do wybrzeża Morza Śródziemnego pod koniec drugiego tysiąclecia p.n.e. W czasach Naram-Sina Huryci kontrolowali mniejsze państwa w pobliżu Akadu. Talpuš-atili z Nagar wyróżnia się tym, że jest najstarszym znanym władcą huryckim; potwierdza go pieczęć akadyjska znaleziona w Tell Brak z końca III tysiąclecia p.n.e. Powtarzające się kampanie były prowadzone przeciwko Hurytom w okresie Ur III, który sprowadził do Sumeru dużą liczbę Hurytów z ziem na północ, północny wschód i wschód od Tygrysu. Religia Hurytów koncentrowała się na kulcie boga burzy Teššuba. Jego siostrą i/lub małżonką była Šawuška, bogini miłości i wojny. Czczono ją pod różnymi postaciami, najstynniej jako Ishtar z Niniwy. Innymi godnymi uwagi bogami byli Kumarbi, hurycy bóg zboża, i Hapat, syryjska bogini, która ostatecznie zastąpiła Šawuškę jako małżonka Teššuba w zachodnich tradycjach huryckich. Na podstawie zapisów z takich miejsc, jak Mari, Ugarit i Alalakh, Huryci są generalnie podzieleni na dwie sfery kulturowe i historyczne. Starsza wschodnia sfera tworzyła centrum Hurrian i rozciągała się od regionu Jezior Van i Urmia na północy do Kirkuku na południu. Druga zachodnia sfera pojawiła się później w południowo-wschodniej Anatolii i północnej Syrii. Te dwie sfery kulturowe zostały na krótko zjednoczone pod kontrolą królestwa Mitanni w połowie drugiego tysiąclecia, którego stolicą było Wasszukani, które może być współczesną Tel Fakhariya. Królestwo Mittani osiągnęło swój zenit pod panowaniem Sauštatera, którego królestwo rozciągało się od gór Zagros po Morze Śródziemne. Tak więc kultura hurycycka była swoistym pomostem między kulturami Mezopotamii, Asyryjczyków i Babilończyków, a kulturami położonymi dalej na zachód, w tym Hatti i Aram. Huryci ostatecznie wkroczyli do Palestyny pod koniec środkowej epoki brązu. Na'aman argumentuje, że środkowa epoka brązu zakończyła się, gdy mieszkańcy północy (Huryci) posunęli się na południe przez doliny Beqa i Jordan. I odwrotnie, Hess kwestionuje, czy północna obecność kulturowa znaleziona w późnej epoce brązu może być wykorzystana do wyjaśnienia końca środkowej epoki brązu. Niezależnie od tego, wpływy hurycyckie w południowym Lewancie opierają się na konfliktach Totmesa III z królestwem Mittani. Huryci są znani w Biblii jako Chorycy (Rdz 36:2-3); mogą być również powiązani z Chiwwitami (Wj 23:23; Sędziów 3:3) i Jebusytami (Wj 23:23; Joz 15:63). Chociaż teoria pochodzenia hurycyckiej dynastii Hyksosów w Egipcie (XVII w. p.n.e.) została obalona, możliwe jest, że infiltracja Hyksosów w Egipcie była wynikiem ekspansji hurycyckiej w Palestynie.

Hyksosi

Hyksosi byli zagranicznymi władcami Egiptu, którzy przejęli władzę i rządili Dolnym (północnym) Egiptem. Sprzeczne daty i listy królów, a także luki w zapisach sprawiają, że ich historia jest nieuchwytna, ale Hyksosi byli najprawdopodobniej Palestyńczykami. Połączone wysiłki egipskich królów Seqenenre, Kamose i Ahmose oraz ich matek wyparły ostatniego władcę Hyksosów, Apepiego, około 1530 r. p.n.e. Drugi Okres Przejściowy to etykieta nadana latom potęgi Hyksosów. Pod koniec środkowego okresu historii Egiptu rozpad scentralizowanej władzy i fragmentacja kontroli administracyjnej doprowadziły do zaniedbania granic Egiptu. Tereny mogły przypaść królestwu Kusz lub Nubii, a wschodnia granica również sprowadziła najeźdźców. Imigranci zwani Aamu (zwykle tłumaczeni jako azjatyccy) mogli napływać od lat, osiedlając się w dolinie Nilu i asymilując się w lokalnych wioskach. Około 1650 p.n.e. grupa obcych wodzów o semickich imionach przejęła kontrolę nad Deltą Egiptu i rządziła z Memfis. Być może po prostu przejęli istniejące stanowiska i wypchnęli lokalnych administratorów. Egipcjanie nazywali tych królów heka-kaswt (lub hikkhase lub hikau khausut), co oznacza „władców obcych krajów”. Grecy historycy skrócili to wyrażenie do Hyksosów. Głównym źródłem naszej wiedzy o Hyksosach jest żydowski historyk Józef Flawiusz, który napisał w I wieku n.e. Flawiusz zacytował egipskiego kapłana Manethona, którego zaginiona księga historii Egiptu została napisana około 270 roku p.n.e., 1300 lat po drugim okresie przejściowym. Według Józefa Flawiusza Hyksosi przybyli ze wschodu i przejęli władzę bez zadawania ciosu, a następnie zniszczyli świątynie i miasta oraz zniewolili lub zabili mieszkańców. Wyznaczonym przez nich królem był Salitis; Jego następcą został Bnon, a następnie Apachman. Józef Flawiusz wymienił sześciu królów Hyksosów, a każdy z nich panował średnio po 43 lata. Manethona cytował także Sekstus Juliusz Afrykański, który pisał w III wieku n.e. Wymienił sześciu królów Hyksosów z XV dynastii, których panowanie trwało łącznie 284 lata, a następnie 518 lat przypadało XVI dynastii, również Hyksosom. Siedemnasta dynastia łączyła w sobie królów Hyksosów i Tebańczyków, którzy panowali łącznie 151 lat. Inne listy królów są równie mylące, a daty niewiarygodne, ale większość uczonych zgadza się, że podczas tych dynastii królowie rządzili jednocześnie w różnych częściach Egiptu. Liczby są trudne do pogodzenia, ale historycy uważają, że władcy Hyksosów nigdy nie próbowali obalić egipskich królów w Górnym Egipcie. Tam trwała XIII dynastia królów egipskich, prawdopodobnie płacących podatki Hyksosom. XVI i XVII dynastie były egipskie i skupiały się w Tebach. Jednocześnie czternasta i piętnasta dynastia królów Hyksosów rządziła z Memfis lub Avaris w północno-wschodniej delcie Nilu. Hyksosi mogli przywieźć ze sobą unikalną broń i być może wprowadzili do Egiptu konie, rydwany, pionowe krosna, lirę i inne innowacje, ale ogólnie przyjęli egipskie zwyczaje i kulturę. Największy król Hyksosów, Apepi, podczas swojego długiego panowania zatrudnił wielu skrybów; ich praca wskazywała, jak bardzo Egipcjanie stali się Hyksosami. Apepi prowadził wojnę z tebańskim królem Seqenenre Taa z XVII dynastii. Seqenenre zginął w bitwie; jego mumia została zidentyfikowana i jest usiana brutalnymi ciosami. Bratanek Seqenenre, Kamose, kontynuował walkę, choć nie żył długo. Młodszemu bratu Kamose, Ahmose, przypisuje się ostateczne usunięcie Hyksosów i ich ostatniego króla Khamudi oraz ponowne zjednoczenie Górnego i Dolnego Egiptu. Stele chwalą matkę Kamose i Ahmose, Ahhotpe, która strzegła Egiptu i wypędziła rebeliantów, a także matkę Seqenenre, Tetiszeri. Ostateczny konflikt między Hyksosami a królami tebańskimi trwał 30 lat.

Hieronim

(ok. 347 – ok. 419 n.e.) uczony

Hieronim był znawcą pism świętych, tłumaczem, ascetą, doradcą duchowym, ojcem kościoła i doktorem Kościoła. Hieronim urodził się jako Euzebiusz Hieronim w dobrze prosperującej rodzinie chrześcijańskiej w Strydonie w Dalmacji. W wieku 12 lat został wysłany do Rzymu, aby studiować sztuki wyzwolone pod kierunkiem słynnego gramatyka Aeliusa Donata. Po około sześciu latach nauki, około 366 roku n.e., Hieronim został ochrzczony w wieku 19 lat. W wieku 20 lat Hieronim kontynuował naukę

w Trewirze (Trewir, Niemcy), gdzie został wprowadzony do życia monastycyzmu. Stamtąd udał się około 370 roku do Akwilei, gdzie przyłączył się do grupy ascetów, w tym Rufinusa i Chromacjusza, pod przewodnictwem biskupa Waleriana. Kilka lat później Hieronim wyruszył na Wschód, zatrzymując się najpierw w Antiochii, gdzie opanował grekę i rozpoczął trwające całe życie studiowanie Biblii. Żył przez kilka lat (ok. 375–377) jako pustelnik w pustynnym regionie Chalkida w Syrii, gdzie również rozpoczął naukę hebrajskiego. Po powrocie do Antiochii Hieronim został wyświęcony na kapłana (bez jurysdykcji duszpasterskiej) przez biskupa Paulinusa w 379 r. i został wprowadzony w interpretację biblijną dzięki wykładom Apolinarego z Laodycei. Hieronim udał się z biskupem Paulinem na II Sobór Ekumeniczny w Konstantynopolu w 381 r., gdzie spotkał teologów kapadockich Grzegorza z Nazjanzu i Grzegorza z Nyssy. Następnie towarzyszył Paulinowi w Rzymie, gdzie od 382 do 385 służył jako sekretarz papieża Damazego i został doradcą duchowym grupy rzymskich szlachcianek, w tym Pauli i jej córki Eustochium. W tym okresie Hieronim przetłumaczył greckie teksty patrystyczne, zwłaszcza Orygenes, i rozpoczął pracę nad nowym łacińskim tłumaczeniem Biblii. Po śmierci Damazego w grudniu 384 r. i wyborze Syrycjusza na biskupa Rzymu Hieronim wraz z Paulą i innymi udał się na Wschód. Ostatecznie osiedlili się w Betlejem w 386 roku, gdzie założyli podwójny klasztor męski i żeński. Hieronim spędził tu resztę swojego życia, poświęcając się studiowaniu pism świętych, tłumaczeniu i pisać. Obszerne pisma Hieronima można podzielić na cztery szerokie kategorie, a mianowicie tłumaczenia i studia Biblii, traktaty polemiczne, dzieła historyczne i listy. Tłumaczenia i studia biblijne reprezentują najbardziej znaczące i wpływowe pisma Hieronima. Znany jest przede wszystkim ze swojego nowego łacińskiego tłumaczenia Biblii, Wulgaty, która w średniowieczu stała się tekstem przyjętym na łacińskim Zachodzie. Hieronim rozpoczął pracę nad Wulgatą, na prośbę papieża Damazego, od zrewidowanej wersji Ewangelii, opartej na tekstach starołacińskich i greckich. Rozpoczął pracę nad Starym Testamentem od rewizji starej łaciny w oparciu o Septuagintę (tj. greckie tłumaczenie Starego Testamentu opracowane przez żydowskich uczonych i używane we wczesnym Kościele). Jednak coraz większa znajomość oryginału hebrajskiego skłoniła go do powątpiewania w dokładność Septuaginty i przekonała go o konieczności oparcia nowego przekładu całkowicie na czymś, co nazwał *veritas Hebraica*, czyli „prawdą hebrajską”. Choć sam Hieronim nie był w stanie stworzyć nowego tłumaczenia każdej księgi biblijnej, jego współpracownicy i inni uczeni po nim ukończyli ten ogromny projekt. Oprócz tłumaczenia, Hieronim interesował się także interpretacją Biblii. W tym duchu napisał komentarze do wielu ksiąg biblijnych (w tym wszystkich mniejszych i większych proroków) oraz skomponował i wygłosił serię homilii dla wspólnoty religijnej w Betlejem (opartej głównie na Psalmach i Ewangeliach). Traktaty polemiczne stanowią drugą główną kategorię pism Hieronima. Dzieła te, często pełne gorzkich i obelżywych inwektyw, miały na celu albo zwalczanie różnych herezji, albo obronę przed oskarżeniem o herezję. Dzieło Hieronima w tej dziedzinie wyrosło z jednej strony z jego głębokiej wiary w Kościół katolicki i jego apostołski autorytet, z drugiej strony z jego stanowczego przekonania, że herezja jest zgubna dla jedności chrześcijan. W traktatach przeciwko Helvidiusowi, Jowinianowi, Vigilantiusowi i pelagianom Hieronim bronił wiecznego dziewictwa Maryi, dziewiczego narodzenia Jezusa (Chrystusa) z Nazaretu, wyższości celibatu nad małżeństwem, modlitwy do świętych, kultu relikwii męczenników i świętych, grzech pierworodny i konieczność chrztu niemowląt. Trzecią kategorią pism Hieronima są dzieła historyczne. Hieronim albo przetłumaczył, albo skomponował kilka traktatów historycznych związanych z jego badaniem tekstu biblijnego. Najpierw około 380 r. przetłumaczył Kronikę Euzebiusza z Cezarei, dodając do niej treść i przenosząc ją do swoich czasów. Mniej więcej dziesięć lat później Hieronim przetłumaczył i zrewidował Onomasticon Euzebiusza, spis miejsc biblijnych, i stworzył słownik imion biblijnych. Około roku 392 Hieronim opublikował swoją pracę *O sławnych ludziach*, historyczny przegląd życia i pism 135 autorów (głównie chrześcijańskich) od św. Piotra do niego samego. Hieronim napisał także *Księgę pytań hebrajskich* (językowe, historyczne i geograficzne omówienie Księgi Rodzaju) oraz kilka „żywotów” ascetów. Wreszcie Hieronim napisał ponad 150 listów, o których wiemy, że odnoszą się do interpretacji Biblii, monastycyzmu, duchowieństwa, dziewic,

wdów i własnych praktyk tłumaczeniowych. W ważnej korespondencji z Augustynem z Hippony między 394 a 419 r. obaj duchowni energicznie dyskutowali o autorytecie Septuaginty i przekładu Hieronima z hebrajskiego. Wulgata Hieronima, jego komentarze do pism świętych i tłumaczenie Kroniki Euzebiusza uczyniły z niego główną postać pomostową w przejściu do europejskiego średniowiecza. Jego poglądy na życie monastyczne, celibat, Maryję i kult świętych stały się centralnym punktem średniowiecznej pobożności katolickiej. Ze względu na swoją elegancką łacinę, mocną inwektywę i ogromną wiedzę Hieronim stał się ulubieńcem renesansowych uczonych. W 1516 roku Erazm opublikował pierwszą udaną biografię krytyczną Hieronima wraz z jego wydaniem dzieł Hieronima. Był uważany za Doktora Kościoła od VIII wieku, a Sobór Trydencki (XVI wiek) określił Hieronima jako „największego Doktora w wyjaśnianiu Pisma Świętego”. Jego święto obchodzone jest 30 września.

Hiob i teodycea

Hiob (ok. 600-400 p.n.e.) jest głównym bohaterem księgi biblijnej noszącej jego imię. Prolog wprowadza czytelników księgi w Hioba i opisuje decyzje podjęte w równoległym wszechświecie, na niebiańskim dworze, w którym Jahwe, głowa panteonu według wierzeń starożytnych Izraelitów, sprawuje najwyższą władzę. Serce księgi składa się z serii cykli dialogów między Hiobem a trzema przyjaciółmi, w których Hiob odwołuje się do Jahwe o usprawiedliwienie, odpowiedzi Jahwe na wezwania Hioba, po których następuje krótka odpowiedź Hioba. Przemówienia młodego intruza, Elihu, stanowią swego rodzaju intermezzo przed odpowiedzią Jahwe na apel Hioba. Upadek oblężonego miasta Bar Kochby nastąpił w 135 roku n.e. Zachowała się jedynie zachodnia ściana „płaczu” świątyni. Głównym tematem książki jest reakcja Hioba na doświadczenie niezastężonego cierpienia. Zawarte w księdze rozwiązanie problemu cierpienia Hioba, roli przypisanej Bogu w spowodowaniu cierpienia Hioba oraz Boża odpowiedź na zarzuty Hioba wobec Boga stawiały wyzwania i wprawiały w zakłopotanie pokolenia interpretatorów. Książka opisuje tytaniczne zmagania człowieka z sensem jego cierpienia i tym, co ono mówi o nim i o świecie, którego jest częścią. Nawet tłumacze, którzy nie wierzą w Boga ani w Boga Księgi Hioba, wychwalają Księgę Hioba jako literackie i teologiczne arcydzieło. Wpływ Księgi Hioba na sztukę, literaturę, dramat i filozofię wszędzie tam, gdzie judaizm i chrześcijaństwo były potężnymi siłami kulturowymi, sięga daleko.

CIERPIENIE I POPRAWA

W prologu Hiob, człowiek o wzorowym zachowaniu, otrzymuje cierpienie nie z własnej winy. Jeden z aniołów Bożych („Szatan” lub „oskarżyciel” w oryginale hebrajskim) rzucił oszczerstwa na Hioba. Bóg staje w obronie Hioba. Sprawa zostaje wystawiona na próbę. Jeśli Hiob znosi wszelkiego rodzaju udręki, ale przez to nie gardzi Bogiem, Hiob zostanie usprawiedliwiony. Bóg pozwala szatanowi ogołocić życie Hioba ze wszystkiego, co nadaje mu sens, ale szatan musi również działać jako anioł stróż Hioba i ocalić życie Hioba przed przedwczesnym wnioskiem: „On jest w twojej mocy, ale musisz chronić jego życie”. Nikt w historii Hioba — ani Hiob, ani żona Hioba, ani przyjaciele Hioba, ani Elihu — nie wie o zakładzie Boga z oskarżającym aniołem. Czytelnik wie, ale mimo tej wiedzy nie podaje wyjaśnień cierpienia Hioba. W końcu Hiob nie zdaje egzaminu. Załamuje się pod naporem cierpienia. Zaczyna od mówienia o Bogu z aprobatą, nawet po utracie dzieci i wszystkiego, co posiada. Ale kiedy cierpienie dosłownie dostaje się pod jego skórę, Hiob raz po raz oczernia Boga, bezpośrednio i pośrednio. „Niech się stanie ciemność” — woła Hiob. Hiob barwi świat i relacje Boga z nim tymi samymi mrocznymi odcieniami, które opanowały jego osobistą egzystencję. Uważa Boga za swojego najgorszego wroga i wroga całej ludzkości. Kiedy Hiob oskarża Boga o wszelkiego rodzaju niewłaściwe zachowanie, przyjaciele Hioba bronią Boga przed zarzutami Hioba, oczerniając Hioba. Hiob musiał zrobić coś, by zasłużyć na swój los. Hiob jest rozgniewany oskarżeniami przyjaciół. Ich słowa są tak złośliwe, że Hiob w końcu zaprzecza oskarżeniom Boga w swoich wczesnych przemówieniach i zamiast tego obstaje przy Bożej sprawiedliwości i mądrości. W końcu potrzebuje Boga, aby był sprawiedliwym sędzią; w przeciwnym

razie jego przyjaciele nie zostaną potępieni, a on nie będzie usprawiedliwiony. Hiob kieruje swoją sprawę do Boga. Bóg odpowiada Hiobowi z wściekłością, w wichurze: „Jak Hiob śmie zaciemniać radę Bożą! Czy Hiob w ogóle wie, czym jest ciemność? Ze wszystkich żywych istot tylko Bóg chodził w zakamarkach głębin”. Bóg potwierdza najgorsze obawy Hioba. Boża rada, czyli zamysł, naprawdę obejmuje niewyobrażalny terror. Świat stworzony przez Boga wcale nie jest antropocentryczny. Jest pełen niesamowitych stworzeń, bezużytecznych lub wrogich istotom ludzkim, stworzeń, w których Bóg ma ogromną radość. Boża wiedza i moc, a nie Boża sprawiedliwość, stanowią większość odpowiedzi Boga udzielonych Hiobowi. Wyczuwamy oszołomienie Hioba, który cierpiął bez przyczyny z ręki Boga. „Mam nikczemną wartość; co mogę ci odpowiedzieć? Zatykam usta dłonią” i „Wycofuję się i zmieniam zdanie pośród brudu i popiołów”. Fabuła się zagęszcza. Bóg uniewinnia Hioba i usprawiedliwia Hioba przed jego przyjaciółmi. Hiob miał rację, broniąc się przed Bogiem. Hiob był winny sprowadzenia Boga na niewłaściwą drogę, aby postawić się w słusznej sprawie, co było powodem nagany Boga przed uniewinnieniem Hioba, ale szczerść Hioba przed Bogiem jest ostatecznie uznawana za jego zasługę. W końcu Bóg odpowiada, dając Hiobowi dwa razy więcej niż wcześniej. Prowadzi życie o legendarnych proporcjach i zachwyca się dziećmi swoich dzieci.

ANTYTEODYKA

Teodycea jest próbą usprawiedliwienia dróg Bożych wobec ludzi. Księga Hioba jest antyteodyceą. Według Księgi Hioba na świecie dochodzi do nieuzasadnionych cierpień. Ci, którzy twierdzą inaczej, „nie mówią prawdy o [Bogu]”. Obrona człowieka przed Bogiem (antropodyka), a nie obrona Boga (teodycea), jest właściwa, gdy pojawia się cierpienie. Przyjaciele Hioba powinni raczej bronić Hioba przed Bogiem niż Boga przed Hiobem. Apologetyka przyjaciół Hioba nie oddaje sprawiedliwości statusowi cierpiącego w oczach Boga. Autentyczna teodycea zbawi cierpiącego nawet kosztem Boga, jeśli weźmie się za wzór Księgę Hioba. Bo w nim Bóg broni Hioba, nawet gdy kładzie kres buntowi Hioba przeciwko niemu. Istnieją inne dzieła literatury starożytnej poza żydowską Biblią, które próbują zająć się kwestiami teodycei. Przykładami są teodycea babilońska i „Będę wystawiał Pana mądrości” z literatury mezopotamskiej. Inne podobne dzieła biblijne to Psalm 37, 49, 73; Przysłów 30 i Kohelet (Kaznodziei), 4 Baruch i 2 Baruch.

Historycy rzymscy

W połowie V wieku p.n.e., kiedy wielki grecki historyk Herodot osiedlił się w ateńskiej kolonii Turii w południowej Italii, Rzym nie umocnił jeszcze swojej kontroli nad półwyspem. Trwała walka z upadającymi, ale wciąż potężnymi Etruskami. Galowie, celtycki lud z północy, złupili Rzym w 390 p.n.e. Wojny punickie zakończyły się w II wieku p.n.e., po czym Rzym umocnił swoją dominację w basenie Morza Śródziemnego. Pierwsi historycy rzymscy nie uważali Herodota za przewodnika, przynajmniej nie bezpośrednio. W przeciwieństwie do Herodota, uważanego za Ojca Historii, w dużej mierze nie interesowali się geografią i etnologią. Kładli nacisk na politykę, a kulturowy wpływ Grecji pozostał głęboki. Pierwszy wielki historyk Rzymu nie był Rzymianinem ani nie pisał po łacinie; był Grekiem i używał tego języka. Polibiusz (202-120 p.n.e.) uważał, że potęga Rzymu wywodzi się z jego instytucji, przede wszystkim z konstytucji. Arystotelesowskie teorie polityczne i historie Tukidydesa wywarły ogromny wpływ na Polibiusza. Polibiuszowi brakowało przenikliwości politycznej swojego poprzednika, ale jego wezwanie do badań archiwalnych ukształtowało przyszłą historiografię. Polibiusz postużyłby jako kamień probierczy późniejszych historyków rzymskich, w tym Liwiusza. Przed Liwiuszem historiografia rzymska była wzorowana na wczesnej Grecji. Najwcześniejsi „dokumentarze” rzymscy byli epickimi poetami. Ci poeci-historycy czerpali bezpośrednio z mitologii greckiej. Gnejusz Najwiusz (270-201 p.n.e.) wywodził początki Rzymu od Eneasza, księcia trojańskiego, podobnie jak Kwintus Ennius (239-169 p.n.e.). Naevius i Ennius pisali po grecku, mimo że byli obywatelami rzymskimi. Najstarszym zachowanym fragmentem poezji łacińskiej jest przekład Odysei Homera. Pierwszym

rzymskim historykiem prozy był Q. Fabius Pictor, ale jego zadanie zostało wykonane w języku greckim. Marcus Porcius Cato (234-149 p.n.e.), znany jako Katon Starszy, był pierwszym Rzymianinem, który napisał historię Rzymu prozą łacińską. Podobnie jak wcześniej Fabiusz, Cato był politykiem. Był jednak pochodzenia plebejskiego, co spowodowało jego potępienie rodzin arystokratycznych. Fabiusz i Katon byli typowymi przykładami tego, co stało się wzorem rzymskich historyków. Byli to politycy posiadający dostęp do oficjalnych archiwów, a także nadawali tematyczne znaczenie moralistycznemu patriotyzmowi. Ten ton stał się typowy dla rzymskiego piarstwa historycznego. Warto wspomnieć o kronikarzach, zwłaszcza że później posłużyli jako źródło informacji dla Liwiusza. Kronikarze odnotowywali wydarzenia, które miały miejsce w danym roku, a także nazwiska rządzących sędziów. Nie podjęli żadnej próby przedstawienia prawdziwej narracji wydarzeń historycznych, a tym bardziej interpretacji. L. Coelius Antipater, Valerius Antias i Q. Claudius Quadrigarius byli aktywni w II i I wieku p.n.e. i były najbardziej godne uwagi z epoki. Jedynym wyjątkiem od ogólnie oferowanej suchej kroniki był pan Terentius Varro (116–27 pne). Dokonano porównań między jego pracą a pracą współczesnych historyków kultury. Jako rówieśnik Warrona, Salustiusz, generał armii w stanie spoczynku, był bardziej typowy. Jego wizja zachęcałaby do poglądu, że rozwiąłość moralna doprowadziła do upadku Rzymu. Szczególny nacisk Salustiusza stworzył mit upadku Rzymu na długo przed faktycznym wydarzeniem. Liwiusz (Titus Livius) urodził się w Patavium (dzisiejsza Padwa) w Galii Przedalpejskiej, w 64 lub 59 p.n.e. Ostatecznie miał tam umrzeć, w 7 lub 12 n.e. W wieku 30 lat przeniósł się do Rzymu. Tam napisał swoją obszerną *Ab Urbe Condita* (Historia Rzymu). Oryginalna praca obejmowała około 744 lat historii w 142 księgach. Zachowało się tylko 35 z nich, obejmujących okres od 753 do 243 i od 210 do 167 p.n.e. Liwiusz był pierwszym zawodowym historykiem, poświęcającym się całkowicie swoim przedsięwzięciom. Odbiegał od modelu rzymskiego tym, że nie był politykiem; jednak mocno wierzył w ideę i symbol Rzymu. Liwiusz przyznaje, że oparł swoją relację na krążących mitach. Pisał o wydarzeniach, które miały miejsce ponad 500 lat przed tym, jak o nich napisał. Aby to osiągnąć, zsyntetyzował wszystkie sześć wersji kronikarzy, a także różne wiersze i legendy. Szczególnie wiele zawdzięczał Asiniusowi Pollio i Waleriuszowi z Ancjum. Niektórzy argumentowali, że Liwiusza należy uważać bardziej za powieściopisarza, a mniej za historyka. W twórczości Liwiusza jest wiele odniesień do zjawisk nadprzyrodzonych, chociaż czasami lekceważył te zjawiska. Przypisał te odniesienia popularnym przesądom i plotkom przesadzonym w czasach kryzysu. Jednak pominięcie ich w jego pracy wymazałoby istotny aspekt historii Rzymu. Schematy lotu ptaków, ułożenie wnętrza zwierząt wymagały i dyktowały określone działania ze strony elit politycznych, wojskowych i kapłańskich. Odbłyły się gorące debaty na temat tego, czy Liwiusz był pełnoprawnym stoikiem. Jego rzekomy stoicyzm może dobrze wyjaśniać systematyczne włączanie wróżb do jego dzieł. Reprezentowany przez Cyserona rzymski stoicyzm akceptował zjawiska nadprzyrodzone jako niemal pospolite, wplecione w tkankę codziennego życia. Nie wszyscy starożytni otwarcie akceptowali takie sprawy; epikurejczycy i sceptycy stanowczo odrzucali wróżby. Niektórzy odrzucili Liwiusza jako mitografa, dramatycznie utalentowanego rzemieślnika prozy literackiej. Ale epigrafia i odkrycia archeologiczne dowiodły, że jest dokładniejszy, niż kiedyś sądzono. Jego zasięg był z pewnością szerszy niż Salustiusza, a nawet Tacyta. Publius Cornelius Tacitus (ok. 55 – ok. 117 n.e.) pochodził z Galii Przedalpejskiej lub Galii Narbońskiej (południowa Francja). Jego ojciec był prokuratorem Dolnych Niemiec i związany z armią wzdłuż dorzecza Renu. w 77 n.e. wzenił się w rodzinę konsula. Stamtąd jego droga do Senatu została wybrukowana. Jako historyk jego najbardziej znanym dziełem jest *Germania*, czyli O pochodzeniu i ziemi Niemców. Zapewnia okno do wczesnej historii plemion wzdłuż granicy. Ponieważ grupy te miały później odegrać kluczową rolę zarówno w upadku Rzymu, jak i zaraniu cywilizacji europejskiej, wkład Tacyta jest nieoceniony. Tacyt studiował także retorykę w Rzymie i odnosił sukcesy jako mówca publiczny. Jego dzieło *Historiae* (ok. 109 n.e.) analizuje Rzym od 68 do 96 n.e. Chociaż zachowały się tylko fragmenty, jego relacja z wojen domowych tego okresu jest mistrzowską eksploracją zarówno chaosu, jak i irracjonalności tamtej epoki. Skomponowane później Roczniki obejmują okres od 14 roku

n.e. Tacyt jest chwalony za swoje cechy jako pisarza i historyka oraz wyznacza nowe standardy zakresu i zakresu badań archiwalnych. Gajusz Swetoniusz Tranquillus urodził się około 70 roku n.e. do rycerskiej rodziny z Afryki Północnej. Po przeprowadzce do Rzymu Swetoniusz był nauczycielem literatury, a także prawnikiem. Między 110 a 112 n.e. zaczął zajmować różne stanowiska cesarskie. Odpowiadał za epistolarność Hadriana, ale został zwolniony za nieuprzejmość wobec cesarzowej Sabiny. Jego najważniejsze dzieła to Żywoty wybitnych ludzi, które przetrwały tylko we fragmentach, oraz Żywoty Cezarów, od Juliusza Cezara do Nerona, w całości zachowane. Niektóre z bardziej lubieżnych scen przyniosły Swetoniuszowi reputację płytkiego reportera starożytności, ale jego zdolności badawcze i obserwacyjne były ogromne. Jego zwyczaj włączania do tekstu materiałów źródłowych w oryginalnej grece lub łacinie dostarczył potomnym skarbnicy. To od Swetoniusza wywodzi się słynna deklaracja Juliusza Cezara po przekroczeniu Rubikonu: „Kości zostały rzucone”. Współczesna nauka ma tendencję do bagatelizowania roli, jaką każda osoba może odgrywać jako czynnik zmian historycznych. Jednak znaczenie biografów, takich jak Swetoniusz, w dostarczaniu spójnego obrazu danego okresu historycznego poprzez podkreślanie życia i znaczenia jednostki przetrwało.

Hafiz

(1320–1389) perski poeta

Hafi z, pseudonim Khajeha Shamseddina Mohammada Shiraziego, urodził się w Shiraz na terenie dzisiejszego Iranu. Po śmierci ojca, kupca, Hafi z żył w biedzie, dopóki jego poezja nie zapewniła mu patronatu kilku perskich władców. Jest chyba najbardziej podziwianym poetą wśród Persów, którego do dziś uczy się na pamięć i obszernie cytuje jego liryki. Najbardziej znany jest z ponad 500 Ghazali (sonetów) zebranych w jego Diwan. Jego liryzm oddają następujące fragmenty sonetu „Mój ptak”:

Moja dusza jest przerażonym ptakiem, najwyższe niebo jego następne

Kręcąc się między prętami ciała, znajduje na ziemi swoje gniazdo

Hafiz z często pisał o swoim ulubionym rodzinnym mieście Shiraz. Inne wiersze mają charakter silnie erotyczny, inne natomiast są wyraźnie pod wpływem islamskiego mistycyzmu lub sufi. Wielu uważa, że jego liczne odniesienia do wina i picia z kielicha symbolizują wiarę sufi w mistyczne upojenie. Inni twierdzą, że język nie jest symboliczny. Hafi z wywarł ogromny wpływ na literaturę arabską i turecką, a jego wiersze zostały także przetłumaczone na wiele języków zachodnich. Autorzy tak różnorodni, jak amerykański eseista Ralph Waldo Emerson i niemiecki pisarz Johann Wolfgang von Goethe podziwiali poezję Hafiziego .

Hangzhou (Hangchou)

Hangzhou położone jest w pobliżu Jeziora Zachodniego i wybrzeża w południowych Chinach. W 605 roku cesarz Yangdi (Yang-ti) z dynastii Sui kazał przedłużyć Wielki Kanał od Yangzhou (Yangchou) na rzece Jangcy do Hangzhou. W rezultacie i tak już szybko rozwijający się obszar dolnej Jangcy i południowo-wschodniego wybrzeża rozrósł się błyskawicznie. Hangzhou stało się stolicą prefektury o tej samej nazwie. W 1126 roku Kaifeng (K'ai-feng), stolica dynastii Song (Sung), padła ofiarą nomadów Jurchen, którzy rządili północno-wschodnimi Chinami za pośrednictwem dynastii Jin (Chin). Jurchen pojmał cesarza Song i ponad 3000 członków jego dworu, deportując ich na pustkowia północnej Mandżurii. Książę Song uniknął schwymania i zebrał opór kilku tymczasowych stolic, a następnie osiedlił się w Hangzhou ze względu na jego położenie na południe od Jangcy oraz pośród licznych jezior, gdzie nie można było skutecznie rozmieścić koczowniczej kawalerii. Pokój został zawarty około 1136 r. z północnymi Chinami pod rzeką Jin i ziemią na południe od Huai oraz doliną Jangcy pod rzeką Song, obecnie zwaną Południową Song (1126–1379). Hangzhou było stolicą przez półtora wieku; stało się

także wielkim ośrodkiem handlowym i najludniejszą metropolią na świecie. Rozbudowano istniejące mury miejskie, zbudowano nowe pałace i budynki użyteczności publicznej, a wraz ze wzrostem liczby ludności (do ponad miliona w 1275 r. z niecałych 200 000 przed 1126 r.) duże przedmieścia rozszerzyły się poza granice miasta. Jak zauważył współczesny pisarz: „Miasto Hangzhou jest duże, rozległe i przeludnione. Domy są wysokie i zbudowane blisko siebie. Ich belki stykają się, a ich werandy są ciągłe. Nigdzie nie ma ani centymetra niezamieszkanego ziemi. Marco Polo tak pisał o Hangzhou (które nazwał Quinsai) po upadku Południowego Song, kiedy miasto osiągnęło swój szczyt, w następujący sposób: „To miasto jest większe niż jakiegokolwiek inne na świecie. . . . [To] ma dwanaście głównych bram; a przy każdej z tych bram w odległości około ośmiu mil znajdują się miasta większe niż Wenecja czy Padwa, tak że jeśli będziesz chodził po jednym z tych przedmieść przez sześć lub osiem dni, a mimo to będzie się wydawało, że przebyłeś tylko niewielką drogę. Inne opisy przedstawiają życie gejów za pomocą lamp oświetlających do późnej nocy miejsca rozrywki, takie jak restauracje, sklepy, tawerny i herbaciarnie. Łodzie rekreacyjne o długości około 50 metrów pływały po Jeziorze Zachodnim. Liczne kanały przecinały miasto i okolice, ułatwiając transport ludzi, towarów i prowiantu. Floty barek wywoziły także odpady z miasta. Główne drogi łączyły także miasto i okolice z wieloma malowniczymi miejscami, gdzie bogaci mężczyźni jeździli konno, a kobiety przewożono w lektykach. Hangzhou było również znane jako centrum przemysłu jedwabiu, doskonałych pieców ceramicznych, których produkcja zaopatrywała dwór, oraz najlepszych herbat uprawianych i przetwarzanych w okolicy. Rozwijająca się gospodarka regionu zaczęła wspierać także najlepsze uczelnie. Wiele działań tego wielofunkcyjnego miasta przetrwało upadek Południowego Song; jednak Hangzhou nigdy więcej nie stało się stolicą kraju.

Harsha Vardhana

(590–647) król Indii

Harsha Vardhana był królem północnych Indii, który zjednoczył niektóre małe państwa-miasta, które uzyskały niepodległość po upadku dynastii Guptów, i który wykorzystał swoją pozycję do ożywienia praktyki buddyzmu na swoim terytorium. Harsha Vardhana był synem Prabhakaravardhany, króla Thanesara we wschodnim Pendżabie i nie był pierwszym w linii sukcesji. W wieku 16 lat jego starszy brat Rajyavardhana został zamordowany na rozkaz króla Gaudy, Sasanki, i zainspirowany bodhisattwą Awalokiteśwary objął stanowisko regenta, a ostatecznie króla. Spędził kilka lat walcząc z Sasanką i choć nie udało mu się w pełni pokonać Gaudy, był w stanie rozszerzyć swoje terytoria na pięć krajów graniczących z jego bazą na terenie dzisiejszego Uttar Pradesh. Tożsamość pięciu krajów mogła być równa Sind, Magadha, Kaszmir, Valabhi i Gujarat. Stanowiłyby to znaczny obszar terytorialny, a siła robocza i potencjał podatkowy, jaki to dało, miały ogromny potencjał rozwoju. Rządy Harshy Vardhany są często utożsamiane z czasem, w którym starożytny świat indyjski ustąpił miejsca światu średniowiecznemu, w którym system scentralizowanych stosunkowo małych królestw ustąpił miejsca większym, zdecentralizowanym imperiom złożonym z wielu ośrodków o różnym pochodzeniu etnicznym oraz religii i kulturze. próby poprawy swojego państwa Harsha Vardhana obejmowały nawiązanie stosunków dyplomatycznych z Chinami i utworzenie licznych instytucji buddyjskich. Wśród nich godnym uwagi był ośrodek klasztorny lub uniwersytet w Nalandzie, do którego Harsha Vardhana wniósł pewien wkład. Chiński pielgrzym Hsuan-Tsang odwiedził Nalandę i studiował podczas swojej podróży do Indii. Powstały placówki mające na celu pomoc chorym, biednym i podróżującym po jego terenie. Harsha zwoływał także spotkania narodowe u zbiegu rzek Jamuny i Gangesu, podczas których można było rozdawać ludziom owoce jego rządów. Po jego śmierci terytorium Harshy Vardhany zostało podzielone, a jego część znalazła się pod kontrolą Guptów. Złoty wiek uważany za jego panowanie wkrótce dobiegł końca. Harsha Vardhana jest jednym z najbardziej znanych wczesnych królów Indii, głównie dzięki zachowanym opisom jego życia i czasów. Należą do

nich kronikarz Bana i chiński pielgrzym Hsuan-Tsang. Król był mecenasem sztuki i tworzył środowisko, w którym mogła rozkwitać literatura. Uważa się, że on sam napisał trzy sztuki w sanskrycie, które wyjaśniają wierzenia buddyjskie. Pomimo wszystkiego, co o nim wiadomo, interpretacja życia i czasów Harshy Vardhany pozostaje kontrowersyjna. Opis Bany zawiera przekonujące szczegóły dotyczące jego charakteru i życia, ale jest też skomponowany w bardzo kwiecistym stylu, odpowiednim do przedstawienia królów i wielkich osobistości tamtych czasów, z licznymi encomiami i przesadami.

Haruna al-Raszida

(ok. 763–809) Kalif Abbasydów

Harun al-Rashid (786–809) doszedł do władzy jako piąty kalif Abbasydów po śmierci jego brata Musa al-Hadiego w tajemniczych okolicznościach, być może na rozkaz al-Khaizuran, matki al-Rashida. Będąc jeszcze nastolatkiem, al-Rashid poprowadził udane natarcie militarne przeciwko greckiemu imperium bizantyjskiemu w Anatolii. Rządził u szczytu potęgi i bogactwa Abbasydów. Stolica Abbasydów, Bagdad, licząca milion mieszkańców, była ośrodkiem nauki, sztuki i widocznej konsumpcji. Al-Rashid, zapalony mecenas sztuki, zwłaszcza poezji, utrzymywał wystawny dwór z rozległymi pałacami i ogrodami ozdobionymi gobelinami i fontannami wysadzonymi klejnotami. Wystawny tryb życia dworu królewskiego został spopularyzowany w długiej serii fantastycznych opowieści z Księgi Tysiąca i Jednej Nocy, znanej na Zachodzie jako Arabskie Noce. Chociaż jego dwór lubił poezję, muzykę i wystawne uczty, Harun al-Rashid był praktykującym muzułmaninem, który odbył pielgrzymkę do Mekki w towarzystwie licznej świty. Według legendy w różnych przebraniach wychodził także na ulice Bagdadu, aby porozmawiać ze swoimi poddanymi i poznać ich opinie oraz reakcje na rząd. Jego matka, Khaizuran, która była jemeńską niewolnicą, wywarła znaczny wpływ na życie polityczne dworu i sama była bogatą właścicielką ziemską. Jego ulubiona żona, Zubaida, zdominowała życie pałacu, organizując ogromne przyjęcia i uroczystości. Harun al-Rashid przyjął także ambasadorów Świętego Cesarstwa Rzymskiego i Chin i obsypał ich egzotycznymi i kosztownymi prezentami. Jednak wśród luksusu pojawiły się oznaki upadku gospodarczego, ponieważ produktywność rolnictwa w Iraku spadła, a rolnictwo, na które nie pobierano podatków od osób prywatnych, doprowadziło do korupcji i nieefektywności. Jako kalif Harun al-Rashid stłumił bunt w północnym Iranie i Syrii, a w roku 791 n.e. poprowadził swoje siły w głąb Anatolii, gdzie zażądał i otrzymał ogromne daniny pieniężne od Cesarstwa Bizantyjskiego. Kiedy płatności te ustały w 802 r. n.e. Harun al-Rashid szybko ruszył przeciwko cesarzowi bizantyjskiemu, pokonując go kilkakrotnie. Konflikty te zwiększyły wrogość religijną między tymi dwoma wielkimi imperiami. W 789 r. n.e. po skandalu pałacowym Harun al-Rashid uwięził i zabił kluczowych członków ważnej rodziny Barmakidów. Pochodzący z Persów Barmakidzi często występowali w roli niezwykle zdolnych wezyrów (ministrów) władców Abbasydów. W roku 800 n.e. na swoich terytoriach Afryki Północnej (dzisiejsza Tunezja i Algieria) al-Rashid mianował gubernatorem Ibrahima ibn al-Aghlaba. Następnie założył dynastię Aghlabidów, która rządziła do 909 roku n.e. kiedy zastąpiła ją dynastia Fatymidów z siedzibą w Egipcie. Harun al-Rashid zginął podczas manewrów wojskowych mających na celu stłumienie buntu w północnym Iranie w 809 roku n.e. Po jego śmierci synowie natychmiast rozpoczęli walkę o władzę i terytorium, wyznaczając tym samym początek upadku i rozpadu imperium Abbasydów.

Heian

Termin Heian pochodzi od poprzedniej nazwy współczesnego Kioto, Heian-kyo, miasta założonego w 794 roku. Dosłowne tłumaczenie Heian-kyo to „Stolica Pokoju i Spokoju” i miało odzwierciedlać jego spokojne i chronione otoczenie. Dosłowne tłumaczenie Heian to po japońsku „pokój”. Położona w pobliżu wioski Uda, pomiędzy rzekami Katsura i Kamo, wraz z górą Hiei zapewniającą spektakularną naturalną ochronę geograficzną, nowa stolica była podobna pod względem projektu do chińskiego

miasta Chang'an i została zbudowana zgodnie z chińskimi zasadami feng shui. Heian-kyo było ośrodkiem władzy politycznej i stolicą Japonii aż do 1868 roku, kiedy to podczas restauracji Meiji cesarz Kammu przeprowadził się do miasta Edo. Aby zilustrować zmianę władzy, nazwę Edo zmieniono następnie na Tokio (wschodnia stolica). Dwór Cesarski pozostał w Heian-kyo. Okres Heian był świadkiem wyłonienia się tożsamości japońskiej, która różniła się od wpływów chińskich i jest często uważana za złoty wiek kultury japońskiej. Okres Heian można podzielić na trzy odrębne epoki. Pierwszy okres, nazywany wczesną erą Heian, był świadkiem założenia Heian-Kyo w 794 r. p.n.e. i rozciągał się do około końca lat 60-tych XX w. p.n.e. Okres środkowego Heian rozciągał się do roku 1067 n.e. i charakteryzował się rządami klanu Fujiwara i ich dworskim zachowaniem. Późny okres Heian rozciągał się do 1192 roku i jest znany z insei (rządu klauzurowego) oraz z zapewniania ram dla ustanowienia systemu feudalnego w Japonii. Przeprowadzka do Heian-kyo ze stolicy Nagaoki była konieczna, aby stłumić narastające walki o tron. Trwające walki klanowe spowodowały, że cesarz Kammu podjął drastyczne reformy polityczne i społeczne, aby spróbować ustabilizować sytuację. W rezultacie okres Heian był jednym z najdłuższych okresów trwałego pokoju w klasycznej historii Japonii. We wczesnym okresie Heian cztery rodziny szlacheckie próbowały przejąć kontrolę nad sceną polityczną. Wszystkie rodziny Minamoto, Tachibana, Taira i Fujiwara próbowały wpływać na atmosferę polityczną dla dobra własnych interesów i dążeń. W okresie środkowym rodzina Fujiwara wyraźnie zdominowała rząd i ze względu na więzi rodzinne miała wpływ na rodzinę cesarską. Rodziny potrzebowały usług klas wojowników, aby zapewnić ochronę (podobnie jak ochroniarze), powodując w ten sposób początkowy wzrost liczby samurajów i bushi. Inna ważna rodzina, która pojawiła się w późnym okresie Heian, Taira, ostatecznie obaliła rodzinę Fujiwara. Następnie klan Minamoto obalił Taira. Okres wczesny definiowany był także przez początek wyraźnej zmiany doktryny religijnej. Nastąpiło odejście od neokonfucjanizmu pod wpływem Chińczyków w stronę buddyjskiej perspektywy religijnej, która odzwierciedlała aspekty rdzennej japońskiej religii Shinto. Dwór cesarski stosunkowo szybko przyjął buddyzm mahajany, który z kolei połączył się z aspektami Shinto, tworząc zasadniczo japońską religię (zwaną Shinbutso Shugo), która rozkwitła. To właśnie w tym okresie architektura i sztuka Shinto zaczęły się przekształcać i rozpoczęto masową budowę świątyń. Rzemieślnicy buddyjscy byli liczni i produkowali rzeźby jako przedmioty religijne, ale także jako dzieła sztuki dla zamożnych rodzin. Kamionki i brązu używano zarówno w domach cesarskich, jak i wśród świeckich, natomiast cesarz preferował srebro podczas uroczystości monastycznych i królewskich. Rzemiosło metalowe osiągnęło swój szczyt w epoce Heian, szczególnie w okresie od środkowego do późnego, kiedy zbroja samurajska zawierała różne motywy (w zależności od domu, któremu służył), a szermierze zaczęli grawerować swoje miecze swoimi imionami. Zbroję darzono tak wielkim szacunkiem, że najpotężniejsze rodziny i watażkowie ofiarowywali ją świątyniom Shinto jako święte relikwie. Wczesny okres był także świadkiem wprowadzenia w 805 roku p.n.e. nowych sekt buddyjskich zwanych Tendai (Niebiański Taras). przez Saicho i Shingon (Prawdziwe Słowo) oraz w 806 r. p.n.e. przez Kukai. Wprowadzenie tych sekt przyczyniło się do zmian stylistycznych w architekturze - na przykład świątynie Shingon przyjęły użycie pagody. Buddyzm Czystej Krainy również zaczął zapuszczać korzenie w społeczeństwie Heian i mniej więcej w tym samym czasie koreańscy mnisi zaczęli wprowadzać dobrze znany obecnie buddyzm zen (lub chan). Ogrody były wykorzystywane jako obszary kontemplacyjne i nastąpił ruch w kierunku praktyki medytacyjnej. Festiwale kulturalne (buddyjskie, sintoistyczne i konfucjańskie) ukształtowały cały okres Heian. Wprowadzono i wymyślono więcej festiwali, w tym Święto Kwitnącej Wiśni i Święto Czerwonych Jesiennych Liści. Pojęcie sztuki uległo w okresie Heian transformacji – wykorzystywano ją zarówno do celów estetycznych, jak i religijnych, powstały nowe praktyki artystyczne. Zachęcano do sztuki dla sztuki, a artyści, poeci i pisarze zaczęli tworzyć i rozpoznawać odrębną japońską tożsamość. W ówczesnej literaturze wspomniano o malarstwie i sztuce świeckiej; jednak bardzo niewiele przetrwało do chwili obecnej. Japońscy artyści tak malowali sutry (pisma buddyjskie) lub skomplikowane krajobrazy na składanych wachlarzach, które w tym okresie stały się przedmiotami

wysoce pożądanymi i eksportowanymi. Modna zaczęła być także literatura, zwłaszcza pamiętniki dworskie, zawierające szczegółowe informacje na temat życia wewnątrz pałacu. Najpopularniejszą książką wczesnej epoki była *Makura no soshi* (Księga poduszek) napisana przez Sei Shonagona. Sei pochodziła z literackiej rodziny, jej ojciec Kiyohara Motosuke (poeta) i pradziadek znany Fukayabu. To z kolei wpłynęło na wielu innych pisarzy, którzy spisali swoje doświadczenia w domu cesarskim, tworząc w ten sposób odrębną fazę wczesnej literatury japońskiej. *Monogatari-e* (ilustracje do powieści) pojawiło się pod koniec X wieku i było postrzegane jako idealne połączenie prozy i malarstwa. Stało się to ulubioną rozrywką domowników cesarskich, a w późnym okresie Heian konkursy i pokazy artystyczne były na porządku dziennym. Okres środkowy i późny Heian jest ogólnie postrzegany jako najbardziej produktywny okres społeczno-kulturowy w historii Japonii, ponieważ oznaczał odejście od chińskiego wpływu na kulturę, społeczeństwo i religię w kierunku stworzenia zasadniczo japońskiej tożsamości. Okres środkowego Heian był świadkiem rozkwitu zajęć literackich i artystycznych i często określa się go jako „wczesną” historię Japonii. W późnych stadiach wczesnego okresu Heian i rozkwitu w okresie środkowym opracowano nowy system pisma. Oparty na sylabach (hiragana i katakana) nowy system pisma kana pozwolił na tworzenie japońskiej literatury i tekstów bez polegania na kanji. Zapoczątkowało nową tożsamość społeczno-kulturową, wyjątkową japońską perspektywę, która wywarła głęboki wpływ na życie Japończyków. Kaligrafia i kaligrafowie byli przywiązani do urzędów cesarskich i mieli obowiązek zapewniać kaligrafię tak różnorodnych rzeczy, jak ściany cesarskich świątyń i wiszące zwoje. Nowe style kaligrafii, takie jak „Dłoń kobiety”, zyskały szerokie uznanie dzięki ich zastosowaniu w wierszach kaligraficznych. Popularne było także określanie charakteru poprzez styl pisania i użycie medium. Ulubioną rozrywką cesarskich dam było zamienianie poezji na misternie złożone kartki papieru, za pomocą różnych zapięć, aby przekazać ukryte znaczenia. Papier dekoracyjny był bardzo ceniony, a kolaże papierowe stały się formą sztuki, która trwa do dziś. Większość ludzi świeckich (poza klasami wojowników) nie miała kontaktu z takimi hobby, ponieważ większość była niepiśmienna. Formy literackie uległy zmianie wraz z pojawieniem się dzienników dworskich i ich tendencją do długich fragmentów prozy i obserwacji. Od środkowego do późnego okresu Heian nastąpił dalszy rozkwit literatury. Utworzenie biura poetyckiego na dworze cesarskim w 951 r. było przyczyną początkowej eksplozji zainteresowania waka (tradycyjną poezją japońską). W okresie środkowego Heian stosunki dyplomatyczne z chińską dynastią T'ang (T'ang) były coraz bardziej zrywane, co spowodowało odejście od chińskiego stylu poezji (kanshi). Często odbywały się konkursy poetyckie pomiędzy szlacheckimi uczestnikami - pałac cesarski często stanowił tło dla obrad. Chociaż sąd w Heian zażądał od swoich poddanych pisania po chińsku, poszli na kompromis, pisząc fragmenty swoich wierszy pismem japońskim pod koniec prozy. Popularną pisarką literacką okresu od środkowego do późnego Heian była Murasaki Shikibu, która wywołała sensację swoją powieścią *Genji Monogatari* (Opowieść o Genjimu). Napisana około 1000–1008 roku, często uznawana jest za pierwszą powieść na świecie. Powieść dotyczy zwyczajów i praktyk powszechnych w epoce Heian. Mężczyźni i kobiety o wysokim statusie pudrowali twarze na białą. Domy cesarskie nosiły okazałe szaty, wzorowane na chińskich szatach państwowych. Noszono kilka rodzajów kapeluszy, w zależności od rangi i formalności wydarzeń. Kobiety na dworze nosiły biały jedwab, ciężkie brokatowe marynarki i długie włosy, często za pomocą dodatków do peruk. Modne było pozostawienie jej rozpiętej, aby swobodnie opadała. Późny okres Heian był świadkiem czegoś, co można określić jako elitarną formę hierarchii społecznej; był wysoce sformalizowany i ekskluzywny. Chociaż okres Heian przeszedł ogromne zmiany społeczne i kulturowe, panował w nim stagnacja gospodarcza; zatem większość ludzi była biedna i niewykształcona. W tej klasie zaszły niewielkie zmiany społeczne i kulturowe, z wyjątkiem powstania klasy wojowników, która była w stanie stosunkowo łatwo istnieć na peryferiach obu klas. Mimo to okres Heian pozostawił po sobie wielkie dziedzictwo kulturowe i przyczynił się do rozwoju społecznej i kulturowej psychiki współczesnej Japonii.

Henryk II

(1133–1189) król Anglii

Henryk II był pierwszym z angielskich królów Plantagenetów, panującym od 1154 do 1189. Urodził się w 1133 w Le Mans we Francji. Po swojej matce Matyldzie odziedziczył roszczenia do tronu angielskiego, gdyż była ona córką angielskiego króla Henryka I (1100–1135). Od ojca Geoffreya otrzymał tytuły hrabiego Anjou i księcia Normandii we Francji. Jego władza i wpływy we Francji znacznie wzrosły w maju 1152 roku, kiedy poślubił Eleonorę, księżną Akwitanii, która dwa miesiące wcześniej rozwiodła się z królem Francji Ludwikiem VII. Ziemie Eleonory obejmowały Akwitanie, Touraine i Gaskonię. Razem Henryk i Eleonora kontrolowali więcej ziemi we Francji niż król francuski, od którego Henryk nominalnie trzymał księstwo Normandii jako swojego wasala. Wstąpienie Henryka na tron angielski nie było łatwe, ponieważ korona została przywłaszczona przez Stefana z Blois (1135–1154) po śmierci Henryka I. Król Stefan I energicznie walczył z Matyldą i Henrykiem, ale kiedy zmarł jego syn i następca tronu, Stefan zgodził się na warunkach, które pozwoliły Henrykowi wstąpić na tron po zakończeniu jego panowania. Henryk uczynił to w październiku 1154 r. w wieku 21 lat, a następnie szybko przystąpił do ustanowienia swojej władzy nad feudalnymi władcami królestwa, żądając, aby zburzyli ich nielegalne zamki i fortyfikacje zbudowane za czasów Stefana. Celem Henryka było przywrócenie władzy i prerogatyw królewskich do stanu, jaki posiadał za jego dziadka, Henryka I. Udało mu się ożywić kilka instytucji królewskich ustanowionych przez Henryka I, w szczególności system sądownictwa królewskiego i skarbu. W pierwszym przypadku zepchnął system królewskich sędziów krążących po całej Anglii w potężne narzędzie, dzięki któremu zdobył lojalność wolnych ludzi i mieszczan królestwa. Jego sądy stosowały w całym królestwie ujednolicone, czyli „wspólne” prawo, stanowiąc pożądaną alternatywę dla sądów, którym przewodniczyli lokalni panowie feudalni, którzy byli znani z ochrony własnych interesów. W systemie sądowniczym Henry'ego działała ława przysięgłych złożona z 12 zaprzysiężonych mężczyzn, którzy zeznawali w sprawie działalności przestępczej lub kwestii spornych w ich okolicy. Te elementy królewskiego wymiaru sprawiedliwości zostały skodyfikowane przez assize Clarendon w 1166 r. Kolejną ważną innowacją za Henryka było płacenie przez wasala królewskiego „scutage”, czyli opłaty pieniężnej zamiast służby wojskowej. System ten nie tylko zwiększył dochody królewskie, ale także sprawił, że król podczas wojny był mniej zależny od danin feudalnych. Chociaż Henryk był nadal w dużej mierze królem feudalnym, a rząd zależny od jego silnej i energicznej osobowości, jego reformy wprowadziły solidną królewską biurokrację, która pod rządami jego następców Plantageneta zapewniłaby angielskiej monarchii ogromny stopień stabilności. Wysiłki Henryka zmierzające do rozszerzenia królewskiego wymiaru sprawiedliwości na duchowieństwo angielskie spotkały się ze znacznym oporem ze strony Thomasa Becketa, jego dawnego przyjaciela i kanclerza. Mianowany w 1162 roku przez Henryka arcybiskupem Canterbury, Becket zaskoczył króla, broniąc niezależności sądów kościelnych i immunitetu duchowieństwa przed sądem królewskim. Henryk wydał Konstytucje Clarendon w 1164 r., które potwierdziły prawo króla do karania „przestępczych urzędników” i zmusiły Becketa do podpisania dokumentu. Wkrótce potem Becket uciekł z królestwa (1164 r.), by powrócić w 1170 r. Kiedy ponownie zaczął sprzeciwiać się królowi w kwestii władzy królewskiej kontra kościelnej, został zamordowany przez czterech wasali Henryka. Nastroje społeczne zwróciły się w tym momencie przeciwko Henrykowi i był on zmuszony ustąpić, zgadzając się na sądenie i skazywanie duchownych przed sądami kościelnymi. W swoim późniejszym życiu Henryk stawiał czoła licznym buntom Eleonory i jego synów, głównie z jego własnej inicjatywy. Jego długotrwałe romanse pozamałżeńskie rozwścieczyły Eleonorę, a próby poróżnienia Eleonory i jego syna Ryszarda z Akwitanii doprowadziły do otwartego konfliktu w latach 1173–74. W roku 1189 ponownie wybuchła wojna pomiędzy królem a jego synami Ryszardem i Janem, która zakończyła się klęską króla. Zmarł wkrótce potem, 4 lipca 1189 r.

Henryk IV

(1050–1106) król Niemiec

Henryk IV był najstarszym synem Henryka III niemieckiego z dynastii salickiej (frankońskiej) i Agnes de Poitou, córki Wilhelma V z Akwitanii. Urodził się w 1050 r. i w wieku trzech lat został wybrany przez niemieckie zgromadzenie szlachty na następcę tronu po swoim ojcu – sukcesja ta nie była gwarantowana w królestwie niemieckim przez urodzenie. W 1054 r. arcybiskup Kolonii koronował czteroletniego Henryka, a w 1056 r. nagle zmarł jego ojciec. Matka Henryka została mianowana regentką, ale stanowisko to było krótkotrwałe za sprawą arcybiskupa Anno z Kolonii, który odebrał jej regencję i objął władzę. Anno i jego kohorty spędzili następną dekadę na plądrowaniu królewskich skarbców dla własnej korzyści, co zakończyło się w 1066 r., kiedy Henryk, osiągnąwszy dojrzałość i obejmując stanowisko króla, odprawił ich. Również w 1066 roku Henryk poślubił Bertę Maurienne, córkę hrabiego Ottona Sabaudzkiego, z którą spłodził pięcioro dzieci. Od roku 962, kiedy Otton I z Niemiec pomagał papieżowi Janowi XII w obronie Państwa Kościelnego przed królem Włoch Berengarem II i został nagrodzony koronacją na Świętego Cesarza Rzymskiego, królowie niemieccy stali się pretendentami do rzymskiego tronu cesarskiego. Oczekiwano, że za Ottona I i jego następców Święte Cesarstwo Rzymskie będzie funkcjonować jako świecki odpowiednik papieżstwa i zapewniać jedność i ochronę zachodniego chrześcijaństwa. Jednak partnerstwo często kończyło się poważnymi walkami o władzę między obydwoma podmiotami. W 1075 papież Grzegorz VII starał się ograniczyć władzę cesarską, pozbawiając władców świeckich prawa do mianowania duchownych. Inwestytura świecka, jak nazywa się tę praktykę, przynosiła władcom korzyści finansowe, ponieważ jednostki płaciły za uzyskanie tych nominacji. Nazywa się to symonią i jest uważane przez Kościół za grzeszne. Dużą korzyścią był także fakt, że władcy mogli wyznaczać lojalne jednostki, które działałyby na ich korzyść. W swoim Dictatum Papae (Papal Dictum) Grzegorz oświadczył, że świętość papieża została odziedziczona po św. Piotrze, któremu Chrystus zlecił ustanowienie papieżstwa w Rzymie. Dlatego wszyscy chrześcijanie podlegali papieżowi i tylko on mógł mianować lub odwoływać duchownych oraz sprawować najwyższą władzę ustawodawczą i mógł sądzić. W ten sposób rozpoczął się tak zwany spór o inwestyturę. W odwecie na papieżu za próbę podważenia jego władzy nad Kościołem niemieckim, Henryk IV mianował własnych duchownych w Niemczech, a także w Mediolanie, Fermo i Spoleto na ziemi włoskiej. W 1076 r. zwołał w Wormacji zgromadzenie urzędników kościelnych, na którym obalony został papież i Henryk wezwał do abdykacji. Grzegorz odpowiedział ekskomuniką Henryka, ogłaszając jego obalenie i zwalniając swoich poddanych z wierności mu. Niemiecka szlachta przyjęła poczynania Grzegorza. Byli zainteresowani ograniczeniem absolutystycznej władzy imperialnej i potrzebowali pretekstu do kontynuowania buntu, który rozpoczął się w pierwszej bitwie pod Langensalza w 1075 r., w której Henryk pokonał Sasów. W 1077 r. wybrali Rudolfa ze Szwabii na antykróla, rozpoczynając wojnę domową, która miała trwać do 1122 r. Henryk nie miał innego wyjścia, jak tylko błagać Grzegorza o przebaczenie. Na spotkanie z papieżem udał się do Canossy w północnych Włoszech i tam stał przez trzy dni na śniegu, aż w końcu papież zlitował się nad nim i zdjął ekskomunikę. Jednak w 1080 r. Grzegorz odnowił ekskomunikę Henryka i uznał Rudolfa ze Szwabii za prawowitego króla Niemiec. Henryk odpowiedział, zwołując sobór biskupów cesarskich w Brixen, podczas którego ponownie obalony został Grzegorz, a Guibert, którego Henryk mianował arcybiskupem Rawenny, został wybrany antypapieżem Klemensem III. W międzyczasie zmarł Rudolf Szwabii, a jego zwolennicy wybrali na swojego następcę hrabiego Hermana Salm. Po kilku nieudanych próbach przedostania się do Rzymu, Henrykowi w końcu udało się tego dokonać w 1084 r. Wypędził Grzegorza z miasta i osadził na tronie papieskim Klemensa III. W nagrodę Klemens koronował Henryka na Świętego Cesarza Rzymskiego. Cztery lata później Henryk obalił Hermana z Salm, ale jego poparcie dla antypapieża zwróciło przeciwko niemu jego rodzinę, ponieważ uważali, że zagraża on monarchii. W 1104 roku syn Henryka, Henryk V, zbuntował się, kazał uwięzić ojca, a w następnym roku zmusił go do abdykacji.

Henryk uciekł i zmarł w Liège w 1106 roku. Spór o inwestyturę trwał nadal za panowania Henryka V. W 1110 roku Henryk V najechał Rzym; aresztował papieża Paschalisa II, wybranego w 1099 r.; i zmusił go do przywrócenia świeckiego prawa do mianowania urzędników kościelnych. Paschalis zgodził się i nie miał innego wyboru, jak tylko koronować Henryka V na Świętego Cesarza Rzymskiego. Jednak w 1116 r. odnowił zakaz inwestytury świeckich, pozostawiając spór nierozstrzygnięty aż do 1122 r., kiedy to po długich negocjacjach papież Kalikst II i Henryk podpisali konkordat wormacki, który stanowił, że wybór biskupów i innych członków duchowieństwa w Niemczech będzie odbywać się w obecności Henryka, bez symonii i przemocy. Henryk miałby jedynie udzielać władzy świeckiej i pełnić funkcję sędziego między stronami sporu, podczas gdy papież udzielałby władzy świętej. W roku 1123 Kalikst zwołał I Sobór laterański. Na oczach 300 biskupów i ponad 600 opatów ratyfikował Konkordat Wormacki i zniósł możliwość ingerencji Świętego Cesarza Rzymskiego w wybory papieskie. W ten sposób Kalikst zabezpieczył wolność kościoła przed interwencją imperialną.

Henryk V

(ok. 1387–1422) król Anglii

Henryk V, król Anglii i Azincourt, był synem Henryka IV Bolingbroke'a z rodu Lancaster i Marii de Bohun, córki siódmego hrabiego Hereford. W wieku 12 lat król Ryszard II nadał mu tytuł szlachecki jako księcia Lancaster. W tym samym roku został następcą tronu Anglii, kiedy jego ojciec uwięził Ryszarda i sam koronował się na jego następcę. W wieku 16 lat Henryk był zaangażowany w tłumienie buntów u boku swojego ojca. Sprowokowani niezadowoleniem gospodarczym i niesprawiedliwym prawem Walijczycy pod wodzą Owena Glendowera, samozwańczego księcia Walii, zbuntowali się przeciwko angielskiej koronie. Podobnie uczynili Percy z Northumberland, którzy pomogli Bolingbroke'owi odsunąć Ryszarda od władzy, a teraz byli niezadowoleni z faktu, że ziemie Cumbrii, które obiecał im Bolingbroke, zostały zamiast tego przekazane ich rywalom. Chociaż Henryk został poważnie ranny w twarz strzałą w 1403 roku w bitwie pod Shrewsbury, konfrontacja zakończyła się śmiercią Harry'ego Hotspura, przywódcy buntu Percy'ego. Sukces w zakończeniu tych buntów w dużej mierze wynikał ze zdolności militarnych Henryka. Do roku 1410 Henryk uzyskał niemal całkowitą kontrolę nad rządem angielskim, gdyż jego ojciec, który miał żyć kolejne trzy lata, cierpiał na ciężką chorobę skóry, prawdopodobnie spowodowaną kiłą lub trądem, a być może także epilepsją, co uniemożliwiało mu wypełnianie obowiązków. Wypełniając swoje królewskie obowiązki Bolingbroke zmarł 20 marca 1413 roku, a Henryk oficjalnie zastąpił go na stanowisku króla Anglii. Henryk natychmiast podjął działania mające na celu zdobycie poparcia swojego ludu. Ułaskawił wrogów swojego ojca i przywrócił ich ziemie, w tym Edmunda Mortimera, piątego hrabiego Marcha, którego bezdzietny Ryszard II mianował następcą tronu angielskiego i którego Bolingbroke uwięził, gdy objął koronę. Henryk kazał także ekshumować ciało Ryszarda II i ponownie pochować w katedrze Westminster. Jego drugi pogrzeb obejmował wszystkie królewskie zaszczyty, których odmówiono mu wcześniej. W ten sposób Henryk uspokoił zwolenników Ryszarda. Był także odpowiedzialny za wprowadzenie angielskiego jako języka urzędowego zamiast łaciny i francuskiego, które od wieków były używane w oficjalnych dokumentach. W ten sposób zachęcił do postrzegania Anglii jako odrębnego narodu z pewnymi cechami które różni się od innych, łącznie z językiem. Obejmując tron, Henryk stanął w obliczu problemów zarówno krajowych, jak i zagranicznych. Na froncie wewnętrznym Lollardowie, heretycka sekta religijna, która uważała Kościół katolicki za skorumpowany i zaprzeczała władzy księży, zbuntowali się (1413), gdy Sir John Oldcastle, bliski przyjaciel Henryka, został postawiony przed sądem za wyznawanie wiary Lollarda. Oldcastle uciekł i poprowadził powstanie przeciwko Henrykowi. Bunt nie powiódł się, a Oldcastle został schwytany i stracony. W odwecie Henryk wzmógł prześladowania Lollardów, które rozpoczęły się w pierwszych latach XV wieku. W 1415 roku Henryk ponownie musiał uporać się ze spiskiem obmyślonym przeciwko niemu - spiskiem z Southampton, mającym na celu zamordowanie Henryka i zastąpienie go

Edmundem Mortimerem. Spisek został odkryty, a jego przywódcy – szwagier Edmunda Richard Conisburgh, trzeci hrabia Cambridge; Sir Thomas Gray z Heaton; i Henry Scrope, baron Masham – zostali straceni. Na froncie zagranicznym Henryk miał na oku podbój Francji. Król francuski Karol VI cierpiał na napady chorób psychicznych, a jego królestwo zmagало się z konfliktami między szlachtą Armagnac i Burgundii, co było słabościami, które Henryk słusznie wierzył, że zadziałają na jego korzyść. Henry, aby osiągnąć swój cel, rozegrał przeciwko sobie dwie frakcje. W 1415 roku zaangażował się w wojnę z Francuzami, odnosząc zdecydowane zwycięstwo pod Azincourt. W latach 1417–1419 podbił Normandię i Rouen, a w 1420 zmusił Francuzów do podpisania traktatu w Troyes, który uznał go za następcę tronu francuskiego i regenta Francji oraz oddał mu rękę Katarzyny Walezjuszowej, córki Karola VI. Tym związkiem Henryk legitymizował swoje roszczenia do korony francuskiej. Armagnacowie jednak odrzucili traktat i Henryk kontynuował swoją kampanię przeciwko Francji. W 1422 roku podczas oblężenia Meaux Henryk poważnie zachorował na czerwonkę. Zmarł w Bois de Vincennes w sierpniu tego roku, nie zdobywając korony francuskiej. Jego syn, Henryk VI, ostatecznie został jego następcą na stanowisku króla Anglii, a korona francuska przypadła Karolowi VII, królowi Francji, synowi Karola VI. Zwroty akcji w życiu Henryka V zainspirowały Williama Szekspira do napisania sztuki Henryk V dwa wieki później. Opinia historyków na temat podporządkowania się Francji przez Henryka podpisaniu traktatu w Troyes nie jest pochlebna, podobnie jak ich pogląd na Henryka jako okrutnego i fanatycznego władcę. Jednak Henryk wykazał się wielkim męstwem w bitwie i miał silne umiejętności polityczne, zdolność do zawierania sojuszy, aby uspokoić swoich przeciwników, a także inteligencję do opracowania strategii przeciwko wrogom, aby osiągnąć swoje cele.

Henryk „Nawigator”, książę

(1394 – ok. 1460) Portugalski odkrywca

Książę Henryk Żeglarz, książę Viseu, był trzecim synem João I, który zapoczątkował słynną dynastię Aviz w Portugalii (1385). Matka Henryka, Filippa z Lancaster, była córką Jana z Gaunt, wybitnego angielskiego szlachcica. Małżeństwo Filippy i João I zapoczątkowało wielowiekowe stosunki handlowe i polityczne między Portugalią i Anglią. Sława Henryka, ucieleśniona w jego pseudonimie Nawigator, wynikała z jego fascynacji morzem i okradaniem muzułmanów z ich bogatych szlaków handlowych w Afryce. Mówi się, że przekonał ojca do podjęcia słynnego najazdu na północnoafrykańskie miasto Ceuta w 1415 roku i że to właśnie tutaj Henryk po raz pierwszy dostrzegł bogactwo ziem muzułmanów warte podboju. Większość historyków uważa, że Ceuta była punktem wyjścia dla stuletnich badań, które doprowadziły do odkrycia trasy z Europy do Azji i odkrycia Nowego Świata. W 1419 roku Portugalczycy pod dowództwem Henryka popłynęli wzdłuż wybrzeża Afryki Zachodniej w poszukiwaniu złota, niewolników i chrześcijańskiego sojusznika przeciwko muzułmanom. Legenda głosiła, że chrześcijański król, znany jako Prester John, rezydował w Afryce i był otoczony wielkim bogactwem. Wierzono, że sojusz z tym władcą umożliwi Europejczykom oskrzydlenie muzułmanów z południa, realizując cel sprzed prawie trzech stuleci – podbój świata muzułmańskiego. 25 maja 1420 roku Henryk otrzymał stanowisko gubernatora Zakonu Chrystusowego, następcy Templariuszy i źródła wielkiego bogactwa. Zakon Chrystusowy założył swoją siedzibę w 1413 roku w pobliżu południowo-zachodniego krańca Portugalii, w mieście zwanym Sagres. To właśnie tutaj, w pobliżu Przylądka św. Wincentego, Henryk zebrał materiał i ludzi, którzy mieli zrealizować jego marzenie o eksploracji i podbojach. W 1420 roku João Gonçalves Zarco i Tristão Vaz Teixeira ponownie odkryli Maderę. Henryk zachęcał osadników do kolonizacji wysp, co też uczynili. To znacznie zwiększyło dochody Henryka, gdy kolonia już działała i regularnie handlowała z Portugalią. W 1433 roku zmarł ojciec Henryka, a Duarte, starszy brat Henryka, przyznał Henrykowi „królewską piątą część” z całego handlu odbywającego się na ziemiach, które zostały i zostaną odkryte. Ponadto Henryk otrzymał wyłączne uprawnienia do wypłynięcia na południe od przylądka Bojador, który był najbardziej wysuniętym na południe punktem, do którego dotarli

Portugalczycy. Duarte zmarł pięć lat po swoim panowaniu, a w nagrodę za wspieranie regencji Pedra do czasu osiągnięcia przez Afonsa V pełnoletności, roszczenia Henryka do „królewskiej piątej” zostały ponownie potwierdzone. Również za regencji Pedra (1439–1448) Henryk skolonizował Azory, które odkrył prawdopodobnie Gonçalo Velho w 1427 r. W Sagres Henryk nadal gromadził wokół siebie najlepszych twórców map i żeglarzy tamtych czasów. Z czasem Sagres zasłynęło jako miejsce studiowania geografii i nawigacji; posiadała doskonałe obserwatorium i arsenał morski, była bazą do rozwoju nowych technologii żeglarskich. Położony w pobliżu port w Lagos był doskonałą bazą wypadową do portugalskich eksploracji i stał się popularnym miejscem budowy statków. Dzięki tej grupie doświadczonych żeglarzy i nawigatorów Portugalczycy dokonali wyczynu, jakiego nie dokonano od 2000 lat — popłynęli na południe od Przylądka Bojador, na południe od regionu Sahara Zachodnia. Do śmierci Henryka Portugalczycy dopłynęli aż do dzisiejszego Sierra Leone i skutecznie ominęli pustynny handel karawanami muzułmanów. Złoto napływające do Portugalii w wyniku działalności handlowej Portugalczyków wzdłuż wybrzeża Afryki Zachodniej umożliwiło w 1452 r. wybitcie pierwszych cruzados, złotej monety upamiętniającej zwycięstwo muzułmanów w Portugalii. Portugalczycy założyli także Wyspy Zielonego Przylądka w 1455 roku. Większość portugalskich odkryć umożliwiła włączenie arabskiego żagla późnego do małej portugalskiej karaweli. Karawela była lekką i bardzo zwrotną jednostką, która w razie potrzeby potrafiła pływać nawet po płytkich rzekach. Późny żagiel umożliwiał hals pod wiatr, dzięki czemu podróż powrotna do Europy była mniej trudna. Chociaż Henryk większość czasu spędzał na rozmyślaniu nad bogactwami i chwałą kryjącą się za morzem, nie pozostawał obojętny na to, co działo się w Europie. Ciągła kampania przeciwko muzułmanom w Afryce Północnej zaintrygowała Henry'ego. Podczas nieudanej próby zdobycia Tangeru w 1437 r. brat Henryka Fernando został schwytany przez Marokańczyków. Fernando miał spędzić resztę życia w niewoli, gdyż zapłatą za jego uwolnienie był zwrot Ceuty w ręce muzułmanów, nagroda, z której Portugalczycy nie chcieli zrezygnować. Książę Henryk odegrał kluczową rolę w przygotowaniu gruntu pod jeszcze większe odkrycia, zarówno przez Portugalczyków, jak i Hiszpanów. W 1488 roku Bartolomeu Dias okrążył Przylądek Dobrej Nadziei na południowym krańcu Afryki, umożliwiając Europejczykom przedostanie się do Azji, gdzie mieliby bezpośredni dostęp do handlu przyprawami. Vasco da Gama opierał się na dziele Diasa, żeglując aż do Indii w latach 1497–1499. Podróż ta położyła kamień węgielny pod przyszłe Estado da India, czyli stan Indii, który w okresie XVI wiek. Nieustraszeni Portugalczycy odkryli także Brazylię (1500), która była dla nich wielkim źródłem bogactw mineralnych pod koniec XVII wieku.

herezje, okres przedreformacyjny

Na wieki przed tym, jak Marcin Luter doprowadził sprzeciw chrześcijan do wiary alternatywnej w XVI wieku, istnieli inni przodkowie reform. W południowej Francji i północnych Włoszech istniał ruch związany z albigensami, który zakorzenił się głęboko i na początku XIII wieku sprowokował przeciwko nim krucjatę. Do tej grupy należeli niektórzy, którzy nie byli już chrześcijanami, katarzy i bogomiłowie, oraz inni, których błędnie rozumiano jako heretyków, czyli waldensi. Jeszcze inna grupa powstała później w Anglii, Lollardowie, związani z Janem Wiklifem. Nasienie Lollardów zakorzeniło się w Europie Środkowej pod rządami czeskiego Jana Husa. Tym, co łączy te narody, jest fakt, że istniały one przed reformacją protestancką i były surowo prześladowane przez oficjalny kościół. Sekta katarów zakorzeniła się wśród „czystych” wyznawców odległej przeszłości. Być może wywodzą się od manichejczyków i/lub chrześcijańskich dualistów (gnostyków), którzy w swoich naukach używali greckiego słowa cataros (czysty). Ich terytorium i pochodzenie plemienne pozostawały w kontakcie z arianizmem, którego zwolennikiem był żyjący w IV wieku misjonarz Ulfi Las. Bardziej bezpośrednio, katarzy odnieśli korzyść, gdy armie krzyżowców powróciły ze Wschodu i przyniosły z nimi nowe pomysły i kontakty. W 1167 roku przywódca religijny z Konstantynopola imieniem Nicetas odwiedził Włochy i Francję. Nicetas reprezentował kilka wspólnot nieortodoksyjnych, które wyznawały wierzenia manichejskie lub gnostyckie. Przed powrotem na Wschód wygłaszał wykłady w całym regionie wokół

Tuluzy we Francji i namaścić kilku kolejnych biskupów dla wielbicieli o podobnych poglądach. Wkrótce po Nicetasie poszli inni wędrowni kaznodzieje ze Wschodu. Doktryny katarów są dualistyczne: Bóg rządzi światem duchowym, a szatan światem materialnym. Celem katarystów jest ucieczka z ciała śmierci, aby zjednoczyć się w duchu z Bogiem. Chrystus pojawił się na świecie, aby wskazać drogę ucieczki ze świata fizycznego, o czym opowiada wiele katarskich mitów. Katarzy przyciągali wyznawców rozczarowanych światowością i zepsuciem duchowieństwa katolickiego. Wielu z nich było szlachetą pragnącą wolności od kontroli odległego, scentralizowanego państwa i kościoła, ale chłopcy byli pod wrażeniem rygorystycznego stylu życia katarów. Sercem sekty byli „doskonali”, których wprowadzano poprzez ceremonię zwaną „consolamentum”. Wyrzekliby się kościoła rzymskiego i zgodzili się przestrzegać zasad dotyczących czystości, diety i towarzystwa. Inne grupy albigensów często jednoczyły się z katarami i wraz z nimi masakrowały podczas krucjaty albigensów (1208–1229) – nie akceptowały heretyckich doktryn. Byli wśród nich waldensi, zwani także „biednymi ludźmi z Lyonu”, wyznawcy pobożnego kupca z Lyonu, Petera Valdesa (łac. Waldo). Valdes wyrzekł się majątku i podjął wędrowny tryb życia głoszenia. Wywarł takie wrażenie, że otrzymał audiencję u papieża na Soborze laterańskim III (1179). Papież pochwalił waldensów za ich wiarę i prostotę, ale ograniczył ich w nauczaniu. To ograniczenie było nie do przyjęcia dla Valdesa i jego zwolenników i ostatecznie waldensi odrzucili katolickie sakramenty oraz męskie kapłaństwo, czyszciec i konwencjonalne idee kościelne dotyczące sprawiedliwej wojny, składania przysięgi, a nawet potrzeby kościołów. Grupa nie pozostała jednak zjednoczona. Niektórzy zwrócili się przeciwko hierarchii kościoła i zostali potępieni na soborze w Weronie w 1184 r. Inni pozostali lojalni i faktycznie aktywnie sprzeciwiali się katarom. Jeszcze inni ukryli się i utworzyli tajemniczy kościół z własnymi rytuałami i dogmatami. Niestety różnice między waldensami nie zwolniły ich z surowych represji podczas krucjaty albigensów i późniejszej inkwizycji. W latach 1487–1488 wybuchła przeciwko nim wojna, a porozumienie osiągnięto dopiero w 1509 r. Mimo to działania wojenne trwały przez całe XVI w. i wypędziły większość z nich w ramiona Kościoła reformowanego. Jedną włoską frakcją, waldensi lombardzcy, zorganizowała się w odrębne wyznanie. Kolejną malutką i pod pręgierzem frakcją albigensów byli bogomiłowie. Ich nazwa pochodzi od ortodoksyjnego księdza imieniem Bogomil, który mieszkał na Bałkanach, na tym samym obszarze, gdzie w latach 800-tych osiedlili się katarzy. Bogomil gardził oficjalnym Kościołem prawosławnym, odrzucał Stary Testament i sakramenty, uznając za ważną jedynie Modlitwę Pańską. Jego krytyka została powiązana z dualistycznymi poglądami Katarów, że świat jest zły i demoniczny, ale duch jest dobry i boski. Bogomiłowie przedostali się do Konstantynopola i stali się bardziej heretyckimi poglądami. Wielu bogomili albigensów wyemigrowało z południowej Francji i północnych Włoch. Udali się do krainy swoich duchowych przodków. W Bośni nie poddali się i zmusili franciszkanów do opuszczenia kraju. Znalezione ich tam dopiero w 1875 roku. Po krucjacie albigensów przywódcy katarów skurczyli się i przenieśli z Francji do Włoch. Niektórzy ukryli się w Pirenejach lub wyemigrowali gdzie indziej. Nawet tam zniknęli, gdy hierarchia katolicka znalazła lepsze sposoby konkurowania o serca zwykłych ludzi poprzez popularne nauczanie jezuitów, cystersów i dominikanów. Szydercy nadali Lollardom nazwę. Pochodzi z języka średnioniderlandzkiego i w języku średnioangielskim oznacza „mumbler”, być może „próżniak”. John Wycliffe (ok. 1330–1384), profesor Oksfordu, zainspirował tę grupę swoimi naukami przeciwko elitaryzmowi Kościoła. Początkowo Lollardowie składali się z wykształconych księży, którzy znali Wiklifa jako teologa. Kiedy arcybiskup zniósł księży, przywództwo przeszło w ręce skromniejszych członków angielskiego Kościoła katolickiego, którzy mieli dość hipokryzji wśród hierarchii. Niewielu szlachciców identyfikowało się z tym ruchem. Kiedy w 1417 r. jego orędownik, Sir John Oldcastle, powieszono jako zdrajcę i heretyka, zdemoralizowane pospólstwo pozostało bez przywódcy i do 1431 r. rozpadło się. Jan Hus przyjął idee Wiklifa i został spalony jako heretyk w 1415 r. Jego uczniowie, „husyci” stali się popularni wśród słowiańskich plebsu. Sobór w Konstancji formalnie potępił Wiklifa, a jego kości ekshumowano i spalono na znak nieodwracalnego stanu jego duszy. Przeciw Husowi i jemu

podobnym na kontynencie zatwierdzono długą i krwawą krucjatę (1418–1437). Zarówno Wiklif, jak i Hus położyli podwaliny pod powstanie reformacji protestanckiej w następnym stuleciu.

Hildegarda z Bingen

(1098–1179) teolog i wizjoner

Hildegarda z Bingen była przeoryszą teologiem, naukowcem, muzykiem, kaznodzieją i wizjonerem, która napisała najważniejsze dzieła teologiczne. Nazywano ją także Sybilą Renu. Była ostatnim i dziesiątym dzieckiem Hildeberta z Bermersheim i Mechtyldy z Merxheim. Bogate małżeństwo obiecało jej dziesięcinę na rzecz kościoła, co było wówczas tradycyjną praktyką. Niektóre źródła podają, że Hildegarda otrzymała religijne, ale bardzo podstawowe wykształcenie od życzliwej presenterki, Jutty, córki hrabiego Stefana ze Sponheim. Nauczyła się trochę łaciny, ale zawsze czuła się nieodpowiednia w tym języku. Kontakt z muzyką religijną umożliwił jej komponowanie piosenek w późniejszym życiu. Niektóre źródła podają, że Hildegarda przebywała w posiadłości hrabiego Stefana do czasu, gdy w wieku 14 lat przyjęła święcenia. Kiedy Jutta zmarła w 1136 r., Hildegarda została przeoryszą dawnego klasztoru benedyktynek w Disidodensberg. Wiele lat później w swojej książce Scivias Hildegarda potępiła praktykę przyjmowania oblatów do kościoła z małymi dziećmi. Hildegarda miała wizje już w wieku trzech lat, ale nikomu o tym nie mówiła. W końcu powiedziała o tym Jutcie, która akceptowała wizje. Zwierzyła się także Volmarowi, mnichowi, który dzielił jej próby i cierpienia. Współczesna wiedza medyczna ustaliła, że Hildegarda cierpiała na silne migrenowe bóle głowy. W wieku 42 lat, kiedy Hildegarda miała szczególnie błyskotliwą wizję, przyjęła swój dar i otrzymała od papieża Eugeniusza (1145–1153) polecenie opublikowania tego, co zobaczyła; rezultatem był Scivias. Klasztor Hildegardy powiększył się, co zmusiło ją do przeniesienia się do pobliskiego Bingen. Założyła także klasztor w sąsiednim Eibingen. Hildegarda zajmowała się pisaniem muzyki i sztuk teatralnych. Napisała także książki bardziej wizjonerskie: Liber vitae merytorycznerum od 1150 do 1152 i Liber divinorum operum w 1163, które zawierały jej idee mikrokosmosu i makrokosmosu. Twierdziła, że człowiek jest najdoskonalszym stworzeniem Boga, a więc odbiciem, z którego odtworzony został makrokosmos. Hildegarda pisała także dzieła niewizjonerskie. Fyzyka omówiła historię naturalną, a Causae et Curae (1150) omówiła historię medycyny i opracowała, w jaki sposób elementy naturalne mogą leczyć choroby. Razem są one znane jako Liber subtilatum. Wyprzedziła swoją epokę, jeśli chodzi o omawianie przyjemności seksualnej kobiet podczas stosunku i uważała, że to mężczyzna jest odpowiedzialny za urodzenie silnego potomstwa ze zdrowym nasieniem. Hildegarda wierzyła, że muzyka jest boskim instrumentem danym Adamowi po Upadku, aby Bóg mógł być odpowiednio czczony. Napisała wiele hymnów ku czci dziewic, świętych i Marii. Wiele z jej muzyki zostało nagranych, zwłaszcza z okazji jej 900-lecia. Hildegarda prowadziła także szeroką korespondencję z wieloma przywódcami politycznymi i biskupami. W pewnym momencie pięciu cesarzy posłuchało rady Hildegardy.

Hinduska literatura epicka

Najsłynniejsza hinduska literatura epicka powstała w Indiach w okresie wedyjskim (ok. 1000–ok. 500 r. p.n.e.), co pomogło zdefiniować podstawowe zasady wierzeń i kultury Indii. Chociaż hinduizm nie jest jedyną religią w regionie, teksty te przedstawiają wiele idei i praktyk uznawanych za święte przez wielu ludzi na całym świecie. Hinduska literatura epicka jest nadal bardzo ceniona w czasach nowożytnych. To właśnie w okresie wedyjskim powstały cztery najcenniejsze źródła hinduskiego spirytyzmu. W starożytnym języku sanskryckim veda oznacza prawdę lub wiedzę. Biblioteka wedyjska, od której wzięta się nazwa tej epoki, zawiera setki tekstów. Cztery z głównych tekstów hinduskiej literatury epickiej to Upaniszady, Mahabharata, Ramajana i Purany. Chociaż Upaniszady są w rzeczywistości tekstami religijnymi, w połączeniu z dwoma pozostałymi, mocno wyrażone są podstawy wierzeń hinduskich. Upaniszady zostały napisane pomiędzy około 600 a 300 rokiem p.n.e. Słowo Upaniszady

oznacza siedzenie w pobliżu lub siedzenie z ciałem u stóp i zawiera ponad 300 elementów. Teksty te określały rdzeń wierzeń hinduistycznych, same w sobie nie będąc tekstami filozoficznymi. Upaniszady są kamieniem węgielnym duchowości hinduskiej, badającym interakcję ludzkości ze wszechświatem. Ogólne koncepcje zawarte w Upaniszadach dotyczą tego, w jaki sposób ludzie mogą rozpoznać prawdę, wiedzę i wewnętrzny spokój. Liczne sekcje tekstów dotyczą zdobywania mądrości, świadomości i działania wszechświata. W ideach, które będą szczególnie omawiane w przyszłych tekstach, osiągnięcie prawdziwego, doskonałego ja było najważniejsze. W idei reinkarnacji to, jakie działania dana osoba wykona w swoim obecnym życiu, określi, co stanie się w jej przyszłej egzystencji. Idea siebie i osiągnięcie poczucia siebie są szczególnie ważne w tych pismach świętych. W zdobyciu wiedzy o sobie pomaga wykonywanie bezinteresownych czynów na rzecz innych. Omówiono dobre i złe czyny, a także przykłady prawidłowego i niewłaściwego zachowania. Mahabharata i Ramajana są uważane za dwa największe eposy literatury hinduskiej, kontynuujące idee wyrażone po raz pierwszy w Upaniszadach. Mahabharata to poemat epicki zawierający ponad 90 000 wersów, czyli blisko 2 miliony słów. Jest ponad 10 razy dłuższa niż chrześcijańska Biblia. Biorąc pod uwagę długość eposu, badana jest ilość czasu poświęconego na jego komponowanie. Kompozycję często przypisywano Maha Rishi Veda Vyasa, ale okres, który według wielu został wykorzystany do stworzenia tego utworu, sięga 6 roku p.n.e. do I wieku n.e. Mahabharata, którą można przetłumaczyć jako Wielka Księga Bharatów, to opowieść o dwóch walczących rodzinach, z których obie twierdziły, że są potomkami Bharatu, jak uważał założyciel Indo-Aryjczyków. Wydarzenia opisane w Mahabharacie miały miejsce najprawdopodobniej około XII wieku p.n.e. Historia zaczyna się i kończy na polu bitwy, chociaż po drodze zdarzają się liczne dygresje. Wiele idei i duchowości występujących w tekstach takich jak Upaniszady jest ponownie powiązanych z Mahabharatą. Jeden z ważnych aspektów Mahabharaty jest często oddzielany jako odrębny tekst zwany Bhagawadgītą, co tłumaczy się jako Pieśni Pana. Bardzo szanowany hinduski Bóg Kryszna jest wyraźnie wspomniany w Mahabharacie, choć wcześniej był pomijany w innych tekstach hinduskich. Kryszna jest jednym z 10 awatarów hinduskiego boga Wisznu, który często przybiera nową postać, aby zejść na ziemię w czasach kłopotów. W Gicie Kryszna jest woźnicą Ardżuny, głównej postaci. Kryszna wcześniej ukrywał swoją boskość przed Ardżuną. Gita zaczyna się na polu bitwy, kiedy Ardżuna przygotowuje się do niezwykle gwałtownego i wyniszczającego konfliktu. Tam, na polu bitwy, Arjuna zastanawia się nad swoim smutkiem z powodu konieczności walki i zabijania członków własnej rodziny, a także przyjaciół, próbując bronić roszczeń, jakie jego starszy brat miał do tronu Kurusów. Kryszna służy Arjunie zarówno jako woźnica, jak i doradca. Gdy bitwa ma się wkrótce rozpocząć, ślepy król Dhritarashtra dowiaduje się o całej wymianie zdań za pośrednictwem Sanjayi, który jest w stanie opowiedzieć, co się dzieje. Ujawniając swoje prawdziwe ja Ardżunie, Kryszna oświeca Ardżunę co do natury jaźni, życia i śmierci oraz znaczenia właściwego zachowania. Przede wszystkim Kryszna opisuje, jak ciało może umrzeć, ale jaźń nie. Dusza jest wieczna i w następnym życiu przyjmie nową formę. Chociaż ludziom może grozić śmierć cielesna, dusza nigdy nie umrze. Ponownie koncepcja tego, jak to, co ktoś robi w swoim obecnym życiu, wpłynie na to, co wydarzy się w następnym, jest ze sobą powiązana. Kryszna opisuje również Ardżunie koncepcję obowiązku. Człowiek ma obowiązek działać, ale nie cieszyć się owocami tych działań, podobnie jak w przypadku idei, którą Jezus opowiedział później w chrześcijaństwie, czyli czynienia dobra nie dla nagrody, ale ze względu na korzyści, jakie przynosi to innym. Kryszna mówi również Ardżunie o znaczeniu wyboru właściwej ścieżki, samokontroli i pragnienia służenia innym. Ci, którzy potrafią odłączyć się od pragnień świata, osiągną doskonałość siebie. Kiedy Kryszna objawia swoją boskość Ardżunie, zaszczepia on również koncepcję oddania i miłości. Ci, którzy mu się oddają i będą szukać prawdziwej rzeczywistości, osiągną najlepszy możliwy stan. Kryszna szczególnie mówi Ardżunie o mocy i znaczeniu medytacji, która pomoże zarówno wyrzec się skutków działań, jak i osiągnąć natychmiastowy spokój. Nigdy nie należy wahać się w pragnieniu osiągnięcia duchowej doskonałości. Kryszna do dziś jest jednym z najpopularniejszych hinduskich bogów. Jednym z nieporozumień

hinduizmu jest liczba bogów. Dość często jest to po prostu jeden bóg, który objawia się jedynie w różnych formach. Niektórzy twierdzą, że Kryszna i Jezus Chrystus to jedno i to samo. Wiele przesłań przedstawionych w Gicie jest identycznych z przesłaniami Nowego Testamentu, jak na przykład oddanie i czynienie dobra dla samego dobra, a nie dla jakiegokolwiek nagrody. Obok Gity, Mahabharaty i Upaniszad znajduje się epicka opowieść Ramajana, którą często tłumaczy się jako Podróże Ramy lub Historia Ramy. Uważa się, że napisana w sanskrycie Ramajana jest dziełem poety Valmiki, który stworzył tę opowieść około 300 roku p.n.e. Przez następne stulecia, aż do czasów współczesnych, historię Ramy opowiadano i powtarzano w różnych formach i językach. Podobnie jak w Gicie i podobnie jak Kryszna, Rama jest awatarem boga Wisznu. Głównymi bohaterami Ramajany są Rama; jego żona Sita; jego brat Laksmana; Hanuman, król małp; i demon Rawana. Rawana otrzymał łaskę od Brahmy, głównego boga hinduizmu, polegającą na tym, że w zamian za pokutę trwającą 10 000 lat, nie może zostać zabity przez żadne inne bóstwo ani demona. Nieśmiertelność nie mogła zostać przyznana Rawanie, a ponieważ nie wierzył, że człowiek może go zabić, pominięto to w ramach dobrodziejstwa, o które prosił. Rawana z 10 głowami i 20 ramionami staje się budzącym strach demonem, królem Lanki i zaczyna niszczyć ziemię. Wisznu ponownie powraca na ziemię w postaci człowieka, Ramy, aby zabić demona. Kiedy Rama rodzi się i wyrasta na mężczyznę, cieszy się ogromną popularnością zarówno w swoim domu, jak i w królestwie swego ojca, Daśarathy. Rama ma zostać następnym królem. Rama jest żonaty z piękną Sitą, która sama jest inkarnacją Lakszmi, żony Wisznu. Jedną ze swoich żon oszukała Dasarathę i wygnała Ramę do lasu na 14 lat. Jak się okazuje, Dasaratha pewnego razu przypadkowo zabił mężczyznę i powiedziano mu, że on sam zostanie oddzielony od własnego syna. Rama zgadza się na wygnanie i wyjeżdża wraz z Sitą i Laksmaną, który nie chce porzucić swojego brata. Rawana widzi Sitę i od razu się zakochuje. Jednakże Sita jest wierna. Używając własnego podstępku, Rawana porywa Sitę i zabiera ją na Lankę. Pomimo tego, że jest przetrzymywana w niewoli, Sita nigdy nie waha się w swojej miłości i oddaniu dla Ramy. Dalsza część historii dotyczy tego, jak Rama, Laksmana i ostatecznie Hanuman tropią Sitę i ją ratują. Po drodze dochodzi do wielu epickich bitew, a ostatecznie Rama zabija demona Rawanę. Chociaż ponownie się zjednoczyli, Rama wypędza Sitę do tego samego lasu, do którego kiedyś zostali razem wygnani, gdzie utrzymuje swoją niewinność i oddanie Ramie oraz rodzi bliźnięta. Pod koniec opowieści oboje spotykają się ponownie, porzucając śmiertelne ciała i wracając do niebiańskiego świata. Ramajana nadal odgrywa ważną rolę we współczesnych wierzeniach religijnych. To opowieść o miłości, oddaniu i walce zła ze dobrem, a także akceptacji konsekwencji swoich czynów. Oddanie Ramie pozostaje dla wielu tak samo silne jak zawsze, podobnie jak lekcje moralne zawarte w tej opowieści. W niektórych miejscach Ramlila, Sztuka Ramy, jest ważnym corocznym wydarzeniem. Jeśli chodzi o oddanie konkretnym bogom, Purany opierają się na koncepcjach i postaciach omawianych w poprzednich tekstach i je rozwijają. Uważa się, że Purany powstały między 300 a 1200 rokiem n.e. W porównaniu z innymi tekstami, treść historyczna tych pism może nie być tak dokładna i oparta na faktach pod względem historycznym, ale wiele koncepcji pozostaje takich samych, zwłaszcza epickie bitwy między dobrem a złem. Opisano nie tylko bogów, ale także królów i mędrców. Niektórzy bogowie mogą mieć od jednego do 12 różnych elementów poświęconych im. Wiele części hinduskiej literatury epickiej jest nadal wykonywanych na całym świecie. Mahabharata i Ramajana pozostają tak popularne jak zawsze. Wciąż powstają nowe tłumaczenia tych dzieł, chociaż w przypadku dzieł takich jak Ramajana znalezienie ostatecznego tekstu, na podstawie którego można by się oprzeć, jest często trudnym zadaniem. Dzieła te nadal cieszyły się uznaniem i szacunkiem ludzi na całym świecie. Pisma te pomagają szerzyć i chronić wierzenia hinduistyczne na przestrzeni wieków. W rzeczywistości wielu uważa, że to nie Upaniszady, lecz Mahabharata i Ramajana promowały hinduskie wierzenia duchowe i utrzymywały je przy życiu przez tak długi czas, mimo że często kwestionuje się historyczną dokładność i faktyczność, co jest częścią każdego tła religii. Niezależnie od tych kwestii hinduizm nadal jest główną obecnością religijną i ma miliony wyznawców na całym świecie.

Honen Shonin (Honen Bo Genku)

(1133–1212) filozof buddyjski

Honen Shonin, japoński filozof buddyjski i założyciel Jodo Shu (buddyzmu Czystej Krainy), urodził się w prowincji Mimasaka w południowej części wyspy Honsiu w Japonii. Jego ojciec, Uruma Tokikumi, był urzędnikiem prowincji, a matka pochodziła z klanu Hada, a jej rodzina wywodziła się od chińskich handlarzy jedwabiem. Honen był ich jedynym dzieckiem. Uruma został mianowany funkcjonariuszem policji w Mimasace, a w 1141 roku został zamordowany przez Sada-akirę, urzędnika wysłanego przez cesarza Tobę. Na łożu śmierci Uruma powiedział swojemu ośmioletniemu synowi, aby nie mścił się za swoją śmierć, ale został mnichem i dobrymi uczynkami uczcił życie ojca. Honen został mnichem w następnym roku w klasztorze prowadzonym przez wujka, a w wieku 15 lat rozpoczął naukę do kapłaństwa w Enryakui niedaleko Kioto. Honen przekonał się, że resztę swojego życia poświęci buddyzmowi. Honen Shonin spędził tam 12 lat i został uznany za jednego z najzdolniejszych uczniów. Na początku pobytu na górze Hiei Honen Shonin znalazł się pod wpływem doktryny „Czystej Krainy” i opuścił górę Hiei w 1175 roku, udając się na studia do świątyni Kurodani, gdzie uczył go Ajari Eiku. Stopniowo odszedł od sekty Tendai. Po odbyciu szkolenia Honen pracował dla mnicha Genshina, autora Ojoyosho (Podstawy zbawienia) i dowiedział się więcej o doktrynie Czystej Krainy. Szybko stał się jednym z czołowych propagatorów doktryny, porzucając sektę Tendai. Ta doktryna Czystej Krainy, którą Honen postulował po raz pierwszy w 1175 r., skutecznie zakładając swoją sektę Czystej Krainy, postrzegał Jodo jako Czystą Krainę, do której ludzie mogli wejść jedynie po długich okresach modlitwy. Na poziomie duchowym Honen czuł, że człowiek nie jest w stanie osiągnąć zbawienia własnymi wysiłkami, lecz może zostać zbawiony jedynie poprzez poleganie na siłach zewnętrznych. Trzeba było zaakceptować fakt, że wiara może przyjść jedynie dzięki pierwotnemu ślubowi Buddy. Niektóre z tych nauk nie były nowe i pochodziły z dzieł Genshina, u którego studiował, a także chińskiego filozofa Czystej Krainy Shan-tao (znanego w Japonii jako Zendo), który napisał Kuan-ching-su (Komentarz do Sutra Medytacyjna) w VII wieku. W 1198 Honen napisał swoje główne dzieło, Senchaku hongan nembutsu-shu (Zbiór dotyczący wyboru nembutsu z pierwotnego ślubowania), czasami znane jako Senchaku-shu. Polegało to na sklasyfikowaniu wszystkich nauk buddyjskich w dwóch sekcjach: Shodo (Święta Droga) i Jodo (Czysta Kraina). Pierwsza dotyczyła wewnętrznego charakteru ludzi z Buddą, pokazując, że oświecenie można osiągnąć poprzez dobre zachowanie, medytację i wiedzę, a także porzucenie zła tego świata. Honen był przekonany, że grzech, chciwość i pożądlivość pozostaną w wielu ludziach, uniemożliwiając jemu i wielu innym osiągnięcie zbawienia w ten sposób. Dlatego ludzie tacy jak on musieliby podążać ścieżką Czystej Krainy, na której zbawienie zostałoby osiągnięte poprzez ślub złożony Buddzie Amidzie, władcy Sukhavati. Wiązało się to z wiarą wyrażaną poprzez powtarzanie imienia Amidy z największą szczerością — wiadomo, że pewnego razu Honen powtarzał imię Amidy aż 60 000 razy dziennie. Jednym z najśłynniejszych uczniów Honena był Shinran (1173–1262), który zaadaptował nauki i później twierdził, że jedno szczere wołanie imienia Amidy wystarczy, aby człowiek otrzymał zbawienie. Jego odejście z sekty Tendai i atak na hierarchię buddyjską nie obyło się bez kontrowersji. Pod koniec lat 90. XIX wieku Honen, który przeniósł się do Otani w Kioto, przyciągnął wielu słuchaczy. Do 1204 r. miał około 190 uczniów, niektórzy z nich byli samurajami, a także miał wsparcie na dworze ze strony wpływowych osobistości, takich jak cesarski regent Kujo Kanezane (1149–1207). Doprowadziło to do skarg na Honena, zwłaszcza na świątynię Kofukui w Nara. Złożyli petycję o wygnanie Honena, ponieważ niektórzy z jego zwolenników niewątpliwie, jak twierdzono, zaatakowali rywalizujące ze sobą świątynie buddyjskie, które nie popierały Amitabhy. Honen został zesłany na rok na wyspę Sikoku w 1206 roku wraz z ośmioma swoimi najbliższymi zwolennikami przez mnichów z góry Hiei, a Shinran również został wygnany; niektórzy z ich zwolenników nie mieli tyle szczęścia i zostali ścięci. Zmuszono go do używania nieklerońskiego nazwiska Fujii Motohiko i zakazano mu powrotu do Kioto. Honen podróżował po odległych prowincjach, aby udoskonalać i szerzyć swoje

nauki, ale nie mógł ponownie spotkać się z Shinranem. W 1210 r. Honen ostatecznie powrócił do Kioto, gdzie zbudował świątynię Chionin, a zmarł w 1212 r. Pośmiertnie nadano mu tytuł Enko Daishi. Aby zachować pamięć o nim, w 1680 roku w Kioto zbudowano świątynię Honen-in. Sekta Czystej Krainy jest obecnie drugą co do wielkości w Japonii pod względem liczby wyznawców, natomiast największą sektą są ci, którzy podążają za naukami Shinrana.

Huasteca

Wiele z tego, co wiadomo o Huasteca, czyli Huasteca, przed hiszpańskim podbojem Hernána Cortésa, pochodzi z prac dr Gordona F. Eckholma, który był kuratorem archeologii mezoamerykańskiej (środkowoamerykańskiej) w Amerykańskim Muzeum Historii Naturalnej od 1937–1974. Eckholm rozpoczął pracę na wschodnim wybrzeżu Meksyku w 1941 r., mając pierwotny zamiar prześledzenia ewentualnych wpływów kulturowych Mezoameryki na południowo-wschodnie Stany Zjednoczone. Chociaż Eckholm później zmodyfikował swój punkt widzenia, jego badania terenowe wykazały, że Huastekanie „rozwinęli się na dużym obszarze, który rozciąga się bez dokładnych granic przez rzeczywiste stany Tamaulipas, północne Veracruz, San Luis Potosí, Hidalgo i niektóre części Queretaro i Puebla. Zdając sobie sprawę, że w regionie znajdowało się wiele zaniedbanych stanowisk archeologicznych i materiałów”, Eckholm opracował oś czasu, która pokazała, że Huastekowie rozwinęli kwitnącą kulturę, która rozpoczęła się gdzieś we wczesnej epoce chrześcijańskiej. Wydaje się, że Huastekowie są potomkami Majów i zostali odizolowani w swoim regionie około roku 100 przez silniejsze ludy, Nahuja i Totonaki. Ake Hulthkrantz w swojej książce *The Religion of The American Indians* wysunął tezę, że wszyscy Majowie, w tym Huastekanie, „rozprzestrzenili się z Huehuetenango w północno-zachodniej Gwatemali, gdzie społeczność zajmująca się uprawą kukurydzy istniała już w 2600 roku p.n.e.”. Podczas tego przymusowego wygnania z ojczyzny Majów (prawdopodobnie wśród Majów na półwyspie Jukatan w Meksyku) ich język rozwinął swój własny charakter. Meksykański archeolog Lorenzo Ochoa uważał, że Huastekowie w końcu wyrwali się ze swojej wyspiarskiej natury i nawiązali kontakty z dominującymi kulturami Meksyku. Uważa się, że okres przedklasyczny w historii Meksyku trwał od roku 2000 p.n.e. do 300 r. n.e., okres klasyczny od 300 r. n.e. do 900 n.e. i postklasyczny od 900 n.e. do roku 1520 n.e., rok przed zniszczeniem przez Cortésa ostatniego większego rdzennego królestwa, Imperium Azteków, kończąc w ten sposób niezależne rządy Meksykanów. Niektóre z ośrodków huastekich zidentyfikowanych przez Eckholma znajdowały się w Las Flores, Tampico, Pánuco, Tuxpan, Tajin i Tabuco. Wyjątkowi wśród kultur takich jak Toltekowie, Majowie i Aztekowie, słynący ze stosowania prostokątów i kwadratów, Huastekowie budowali owalne konstrukcje, takie jak ich świątynia w Las Flores. Eckholm wysunął tezę, że kult Quetzalcoatl faktycznie rozpoczął się wśród starożytnych Huasteków. Huastekowie, podobnie jak inne ludy Mezoameryki, używali łuku i być może ostrego miecza o obsydianowym ostrzu, używanego przez Azteków podczas wojny. Wojownicy mezoamerykańscy używali także atlaltla, czyli miotacza włóczni, który był używany w celu zwiększenia zasięgu strzałek, którymi strzelali za jego pomocą. Tarcze, często jaskrawo pokryte ptasimi piórami, były również powszechnym elementem armii mezoamerykańskiej. Hassig zauważa: „Malowanie ciała podczas działań wojennych rozprzestrzeniło się w całej Mezoameryce i było praktykowane między innymi przez Majów, Tlaxcalteków, Huasteków i Azteków”. Przynajmniej wśród Azteków, jak napisał Hassig, „używanie specjalnego malowania twarzy było oznaką umiejętności bojowych”. Aztekowie wyłonili się w XV wieku nie tylko jako dominujący wojownicy Meksyku, ale byli także znani ze swoich zdolności handlowych. To oczywiście wywołało zazdrość wśród pozostałych królestw Meksyku. Wybrzeże Zatoki Meksykańskiej, zamieszkałe przez Huasteków, znane Aztekom jako „gorące krainy”, było naturalnym celem azteckich kupców. W 1458 roku Huastekowie zamordowali azteckich kupców w Tziccoac i Tuxpan. W odwecie cesarz Azteków Montezuma I rozpoczął kampanię mającą na celu ukaranie Huasteków. Dało to także Aztekom powód do podboju niektórych z najbogatszych ziem Meksyku. Jak pisze Peter G. Tsouras w książce *Warlords of the Ancient Americas*, w regionie

produkowano „bawełnę, wspaniałe pióra i klejnoty, a także produkty oceaniczne, takie jak różne cenne muszle, oraz egzotyczną żywność, taką jak czekolada i wanilia”. Huastekowie, podobnie jak Aztekowie, byli ludem wojowników, a Aztekowie obawiali się spotkania. Po pierwsze, ich stratedzy wojskowi nie byli zaznajomieni z geografią obszaru Gulf Coast. Tsouras zauważa, że aby dodać otuchy armii azteckiej w przeddzień bitwy z Huastekami, aztecki kapitan oświadczył żołnierzom: „Rozważajcie swoją śmierć i nie myślcie o niczym innym. Przybyłeś tutaj, aby zwyciężyć i umrzeć, ponieważ to jest twoja życiowa misja. Montezuma Postanowiłem nie pozostawić niczego przypadkowi. W noc poprzedzającą bitwę około 2000 jego rycerzy przykryło się trawą, przygotowując się na masową zasadzkę armii Huastecan. Następnego dnia, gdy Huastekowie zaatakowali, ludzie Montezumy rzucili się do ucieczki i udawali, że uciekają w panice. Kiedy Huastekanie podążyli za nimi, krzycząc o zwycięstwie, czekający wojownicy zerwali się i zaatakowali ich, pokonując ich całkowicie. Aztekowie walczyli głównie po to, by pozyskać jeńców składających ofiary z ludzi, a nie zabijać, jak to robili Hiszpanie. Po zwycięstwie Montezumy wielu – jeśli nie wszystkim – jeńcom Huasteków wycięto serca obsydianowymi nożami, aby nakarmić spragnionych bogów Azteków. Kiedy Hernán Cortés wylądował na wybrzeżu zatoki w miejscu dzisiejszego Veracruz, wydawało się niemożliwe, aby kiedykolwiek osiągnął swój cel, jakim jest podbój imperium Azteków. Jednak wiele podbitych ludów, nienawidzących Azteków za ich wygórowane podatki i ofiary z ludzi, przyłączyło się do niego w jego wojnie. W 1521 roku upadło Imperium Azteków, a jego ostatni cesarz Montezuma II albo został ukamienowany przez swój lud za pozory współpracy z Hiszpanami, albo uduszony na rozkaz Cortésa.

Huizong (Hui-tsung)

(1082–1135) cesarz chiński

Huizong było imieniem panującym ósmego cesarza (1101–1125) z dynastii Song. Jego złe rządy doprowadziły do podboju północnych Chin przez koczowniczą dynastię Jin (Chin), kończąc dynastię Północnej Song (906–1126). Los wyniósł go na tron, gdy jego starszy brat Zhezong (Che-tsung) zmarł bezpotomnie w roku 1100 w wieku 24 lat. Huizong był utalentowanym malarzem i znanym kaligrafem. Sprowadził na swój dwór w Kaifeng (K'ai-feng) wielu artystów i muzyków, aby pracowali w założonej przez siebie cesarskiej akademii. W jego oficjalnych piecach wytwarzano najlepszą porcelanę na świecie. Był także żarłocznym kolekcjonerem obrazów, z których 6000 zginęło, gdy Jin splądrowali Kaifeng. Nie tylko zaniedbywał swoje obowiązki na rzecz swych dążeń estetycznych, ale także mianował kilku z najbardziej skorumpowanych ministrów, aby źle zarządzili krajem, aż do wybuchu głównych buntów ludowych. Jego ekstrawagancja w pogoni za eleganckim życiem doprowadziła skarbiec do bankructwa. Na przykład setki łodzi zaangażowano tylko do transportu egzotycznych skał i rzadkich roślin z południowych Chin przez Kanał Grande do Kaifeng w celu udekorowania jego luksusowych pałaców i ogrodów. Jego odpowiedzią na pusty skarbiec była emisja większej ilości pieniądza papierowego, co spowodowało wysoką inflację. Nie okazywał obaw w związku z powstaniem na północnym wschodzie nowej potęgi, na czele której stoją zaciekli koczownicy zwani Jurchen. Następnie podjął krótkowzroczną i katastrofalną dyplomację, oferując sojusz z Jurchen, obecnie nazywaną dynastią Jin, w celu prowadzenia dwutorowej kampanii przeciwko ich wspólnemu wrogowi, innemu koczownicznemu państwu zwanemu Liao, położonemu bezpośrednio na północny wschód od Song i na południe od Jin. Warunki traktatu przewidywały zniszczenie Liao, po czym Song odzyskał 16 hrabstw, które utracił na rzecz Liao ponad sto lat temu. Kiedy zaczęła się wojna, większość walk toczyły siły Jin; słabo prowadzony Song był nieskuteczny. Po tym jak Liao został zniszczony, Song i Jin zaczęli kłócić się o łupy. Czując, że zostali potraktowani w sposób despotyczny, siły Jin zwróciły się przeciwko Songowi i pomaszerowały na Kaifeng. Huizong pośpiesznie abdykował na rzecz swojego syna Qinzonga (Ch'in-tsung) i uciekł na południe. W 1126 r. Kaifeng było dwukrotnie oblegane. W styczniu 1127 r. Qinzong poddał się bezwarunkowo. Po splądrowaniu miasta siły Jin załadowały swój łup i poprowadziły

dwóch cesarzy (Huizong został schwytany w drodze na południe), większość rodziny cesarskiej Song i dworzan, w sumie 3000 osób, do ich ojczyzny w Mandżurii. Młodszy syn Huizonga uciekł i ostatecznie zebrał siły Song w południowych Chinach; stał się znany jako Gaozong (Kaotsung), założyciel południowej dynastii Song. Marsz do stolicy Jin w Mandżurii trwał rok. Huizong i Qinzong doświadczyli licznych upokorzeń, w tym otrzymali tytuły odpowiednio księcia głupiej cnoty i markiza podwójnej głupoty. Sześć córek Huizonga zostało wydanych za żony mężczyznom z cesarskiego domu Jin. Więźniów cesarzy utrzymywano przy życiu jako możliwą kartę przetargową w negocjacjach z rządem Południowego Song, ale nie zostali wykupieni. Huizong zmarł w 1135 r., a Qinzong zmarł w r. 1156. Północny Song upadł szybko pomimo dużej armii, głównie z powodu degeneracji rządu w ciągu ćwierćwiecza rządów Huizonga

Hulagu Khan

(zm. 1265 n.e.) Przywódca mongolski

W 1251 roku Mongke Khan, wnuk Czyngis-chana, został wielkim chanem Mongołów i zwołał na spotkanie swoich trzech braci i bliskich krewnych w celu podziału rozległych podbitych terytoriów. Swojemu bratu Kubilai Khanowi, który ostatecznie miał gościć Marco Polo, podarował południowe Chiny. Mongke przekazał północną Persję swojemu bratu Hulagu z instrukcją, że obszar od Persji po Egipt powinien zostać podporządkowany panowaniu Mongołów. Chociaż Mongke był najwyższym przywódcą Mongołów, przekazał kontrolę regionalną innym, którzy mieli rządzić jako mniejsi chanowie lub il-chanowie, a ich państwa były znane jako il-chanaty lub mniejsze chanaty. Hulagu wyruszył z armią liczącą co najmniej 100 000 żołnierzy na początku stycznia 1256 roku, kierując się najpierw w stronę górskich fortec asasynów, budzącej postrach i radykalnej izmailickiej sekty szyickiej, która przez ponad sto lat terroryzowała innych muzułmańskich władców. Po oblężeniu fortec asasynów w Mazanderan, Meimundiz i Alamut, Mongołowie schwytali przywódcę sekty, Rukna ad-Dina Kurshaha, który później został zamordowany. Pod koniec grudnia ostatnia forteca asasynów w Alamut poddała się Hulagu. Następnie Hulagu zwrócił swoją uwagę na Irak. Wysłał wiadomość do kalifa Abbasydów al-Mustasima, w którym zażądał akceptacji zwierzchnictwa Mongołów. Hulagu wpadł we wściekłość, gdy kalif, symboliczny przywódca islamu sunnickiego, odmówił. Siły mongolskie skierowały się w stronę Iraku, otrzymując wsparcie od niektórych szyickich poddanych kalifatu Abbasydów, których rozgniewał brak szacunku okazany ich społeczności przez al-Mustasima. Miasta ze znaczną populacją szyicką, takie jak Mosul, Nadżaf i Karbala, poddały się bez walki i w rezultacie zostały oszczędzone przez Mongołów. W listopadzie część armii Hulagu zaczęła przybywać poza stolicę Abbasydów, Bagdad, a 17 stycznia 1258 roku przybyła cała jego armia. Tego samego dnia mała armia Abbasydów została zniszczona w bitwie pod miastem i rozpoczęło się oblężenie Bagdadu. W ciągu dwóch tygodni Mongołowie przejęli część umocnień miasta po zburzeniu murów potężnymi machinami oblężniczymi. 10 lutego, po tym, jak Hulagu odmówił negocjacji w sprawie pokojowego przekazania miasta, al-Mustasim opuścił Bagdad i poddał się. Dziesięć dni później kalif został stracony przez zawinięcie w dywan i stratowanie końmi. Mongołowie byli przesądni i obawiali się przelewania krwi monarchy. Bagdad, który istniał przez sześć stuleci, został splądrowany, a wiele jego cudów architektury, w tym pałac kalifa i wielki meczet kongregacyjny, doszczętnie spalono. Miejskie biblioteki, wypełnione tysiącami rękopisów naukowych na różne tematy, od nauk ścisłych po literaturę i filozofię, również zostały zniszczone, a ich zbiory spalono lub wrzucono do rzeki Tygrys. Większość obywateli Bagdadu została zamordowana, a większość źródeł podaje liczbę ofiar śmiertelnych na 90 000–250 000. Hulagu oszczędził chrześcijan i muzułmanów szyickich w mieście. Podobno sympatyzował z pierwszą grupą, być może dlatego, że zarówno jego matka, jak i jego ulubiona żona były Nestoriankami, członkami wschodniej sekty chrześcijańskiej, uważanej za heretycką przez kościoły rzymskie i bizantyjskie. Gdy wieść o upadku Bagdadu i następującej po nim rzezi rozeszła się po całym Bliskim Wschodzie, wiele sąsiednich państw

muzułmańskich poddało się bez oporu Hulagu, mając nadzieję na uniknięcie losu al-Mustasima. Kolejnym celem Mongołów była Syria, rządzona przez wygasającą dynastię Ajjubidów, założoną pod koniec XII w. przez kurdyjskiego irackiego sułtana Saladyna (Salah ad Din, Yusuf). Chociaż sułtan Ajjubidów An-Nasir Yusuf poddał się władzy mongolskiej, Hulagu nadal wkroczył do Syrii ze swoją armią. Najpierw pokonał al-Kamila Muhammada, młodego dowódcę Ajjubidów, którego miasto zostało zdobyte, a następnie zamęczonego na śmierć. 11 sierpnia 1259 roku Mongke zmarł podczas kampanii przeciwko południowej pieśni (Sung) w Chinach. Kryzys sukcesyjny na wschodzie mongolskim zmusił Kubilaia do starcia z jego bratem Arikiem Boke, władcą Mongolii. Chociaż Hulagu nie rościł sobie prawa do stanowiska wielkiego chana, wspierał Kubilaja. Następnie wyruszył do Chin z większością swoich żołnierzy, pozostawiając mały garnizon na Bliskim Wschodzie. W zamian Kubilai potwierdził, że Hulagu jest il-chanem rządzącym Persją i Bliskim Wschodem. Większym zagrożeniem dla Hulagu był jego kuzyn Berke, chan Kipchak, który według niektórych źródeł przeszedł na islam lub przynajmniej darzył tę religię dużym sympatią i był rozgniewany zniszczeniem Bagdadu przez Hulagu. Obawiając się inwazji Berkego, Hulagu wraz z większością swojej armii wycofał się z powrotem do Persji. W Syrii pozostawił od 10 000 do 20 000 żołnierzy pod dowództwem Naimana Kitbuqi, swojego najlepszego generała i nestoriańskiego chrześcijanina. Po wynegocjowaniu sojuszu z pozostałymi europejskimi państwami krzyżowców wzduż wybrzeża Morza Śródziemnego w Syrii, Kitbuqa przystąpił następnie do oblężenia lub zajęcia innych syryjskich miast, w tym Aleppo, które padło 25 lutego 1260 r. Północno-syryjskie miasta Hama i Homs wkrótce potem poddały się Hulagu. podobnie jak Damaszek po ucieczce sułtana an-Nasira do Egiptu. Na początku kwietnia ostatnie ślady oporu Ajjubidów w Syrii zostały stłumione, a w następnych miesiącach Mongołowie przystąpili do podboju większości Ajjubidów w Palestynie. Jednak nieubłagana fala ekspansji mongolskiej zaczęła słabnąć wkrótce po podbojach Palestyny przez Kitbuqę. Później w 1260 roku jego sojusz z państwami krzyżowców zakończył się po tym, jak europejska szlachta z miasta Sydon zaatakowała mongolską grupę zwiadowczą. Kitbuqa odpowiedział obleganiem, a następnie złupieniem tego miasta. Kiedy wieść o tym rozłama dotarła do Kairu, stolicy Turków Mameluków, ich sułtan Qutuz wysłał jednego ze swoich generałów, Bajbarsa, do Palestyny z dużą armią. 3 września armia mamelucka, składająca się w przeciwieństwie do armii swoich przeciwników z zawodowych i doskonale wyszkolonych żołnierzy, pokonała mniejsze siły Kitbuqi. Generał mongolski został schwytany i stracony. Mamelucy odbili Palestynę i Syrię oraz w grudniu odparli siły inwazyjne Mongołów. Marzenia Hulagu o bliskowschodnim imperium sięgającym do Egiptu rozwiały się, choć udało mu się umocnić swoją kontrolę nad Persją przed śmiercią w lutym 1265 roku. Założona przez niego linia dynastyczna, Il-Chanidzi, pozostanie u władzy nad Persją i częściami Azji Środkowej do 1335 r. W ciągu kilku pokoleń po śmierci Hulagu jego następcy przeszli na islam i stali się jednymi z najwęższych mecenasów islamskiej sztuki, architektury i literatury w historii.

Hus, Jan (Jan Huss [Hus])

(ok. 1369–1415) przywódca religijny

Jan Hus był prekursorem reformacji. Urodził się w zamożnej rodzinie chłopskiej w małym miasteczku Husenic (Goosetown) w południowo-zachodnich Czechach, niedaleko Bohmerwaldu i granicy bawarskiej. Niewiele wiadomo o wczesnym życiu Husa, poza tym, że jego rodzice zmarli, gdy był młody. Naukę pobierał najpierw w Husenicu, później w sąsiednim Prachaticzu. Hus wstąpił na Uniwersytet Praski około 1388 r. W 1392 r. uzyskał stopień licencjata sztuk pięknych, a w 1394 r. stopień licencjata teologii. Tytuł magistra uzyskał w 1396 r. W 1398 r. Hus został wybrany przez czeski „naród” uniwersytecki na stanowisko egzaminatora do uzyskania stopnia licencjata. W tym samym roku rozpoczął wykłady z filozofii. Hus przyjął święcenia kapłańskie w Kościele rzymskokatolickim w 1400 r., a w 1401 r. został mianowany dziekanem wydziału filozoficznego. Od października 1402 do kwietnia 1403 sprawował urząd rektora uniwersytetu. W 1402 roku został mianowany rektorem lub

wikariuszem (capellarius) Kaplicy Betlejmskiej w Pradze. Kaplicę wznieśli i ufundowali w 1391 roku mieszkańcy Pragi w celu umożliwienia głoszenia kazań w języku czeskim. Było to także miejsce zbiorowego śpiewu przy muzyce kilku melodii wymalowanych na ścianach, aby wszyscy mogli je zobaczyć i wykorzystać do śpiewania. Głoszenie w Kaplicy Betlejmskiej wywarło głęboki wpływ na życie religijne Husa, skłaniając go do studiowania Biblii. Z niego rozwinęło się głębokie przekonanie o jego wartości dla życia Kościoła. Nauczyło go to także głębszego szacunku dla pism filozoficznych i teologicznych Jana Wiklifa. Studiowanie Pisma Świętego i jego głoszenie w języku narodowym zostało potępione w Anglii przez przeciwników nauk Wiklifa i ich rozpowszechniania przez jego zwolenników Lollarda. Sympatia Husa do Wiklifa nie wciągnęła go od razu w żaden świadomy sprzeciw wobec ustalonych doktryn katolicyzmu ani wobec władz kościelnych. Przetłumaczył Trialog Wiklifa na język czeski i propagował jego lekturę. Hus prawdopodobnie dowiedział się o naukach Wiklifa, gdy czescy studenci, którzy studiowali na Uniwersytecie Oksfordzkim pod kierunkiem Wiklifa, wrócili do Pragi. Anna Czeska była wówczas żoną króla Ryszarda II. Miała własne zainteresowania naukowe, które być może zachęciły czeskich studentów do studiowania w Anglii. Ostatecznie czescy studenci skopiowali wszystkie dzieła Wiklifa i zabrali je do Czech. Prześladowania Wiklifa ostatecznie pozostawiły w Czechach jedyne ocalałe kopie niektórych jego dzieł. Wiklif wzbudził w Anglii duże kontrowersje, ponieważ jego nauczanie nawoływało do przetłumaczenia Biblii, dostępnej wówczas jedynie w wersjach łacińskiej Wulgaty, na język narodowy. Ponadto Wiklif był ostrym krytykiem zepsucia duchowieństwa. Wiklif zmarł w domu; jednak po jego śmierci jego ciało zostało ekshumowane i spalone wraz z książkami. Ponadto prześladowano jego świeckich zwolenników, Lollardów. To samo miało się wydarzyć w Czechach i na Morawach, pomimo nawoływań Husa do reform. W 1409 roku król Czech zreorganizował kontrolę głosowania na Uniwersytecie Praskim. Uniwersytetem rządziły narody. Najwięcej głosów mieli Niemcy, ale było ich więcej. Reforma królewska zapewniła Czechom reprezentację proporcjonalną do ich liczebności, a także skuteczną kontrolę. Jednak to posunięcie tak rozgniewało Niemców, że większość z nich opuściła uniwersytet w Pradze i przenieśli się na inne niemieckie uniwersytety w innych miastach, z jedną grupą założycielską Uniwersytetu w Lipsku. Z powodu tej zmiany zaangażowali się także w kampanię oszczerstw przeciwko Husowi. Wśród oszczerstw znalazł się zarzut, że Hus był heretykiem. Hus napisał szereg dzieł filozoficznych i teologicznych, w tym *De ecclesia*. Książka krytycznie odnosiła się do wielu średniowiecznych praktyk kościelnych. Zarzucił, że dochodowa, ale niebiblijna praktyka udzielania przebaczenia poprzez udzielanie odpustów jest szkodliwa dla dusz niewinnych chrześcijan. Za atak na odpusty Hus został w 1412 r. ekskomunikowany. W 1414 r. Hus udał się na Sobór w Konstancji, który zebrał się w Konstancji w Niemczech, pod ochroną Świętego Cesarza Rzymskiego. Po niesprawiedliwym procesie, w którym Husowi nie pozwolono na właściwą obronę, został skazany na śmierć za herezję, mimo złożenia przysięgi bezpiecznego postępowania. Najbardziej potępiającym zarzutem postawionym Husowi w oczach jego sędziów było jego twierdzenie, że głową Kościoła jest Chrystus, a nie św. Piotr. Zanim Husa zabrano na miejsce egzekucji, poddano go ceremonialnej degradacji. Pozbawiono go szat duchownych i wymazano tonsurę. Następnie został odwołany ze stanowiska, aby odwołać swoje święcenia jako sługa Ewangelii. Następnie jego książki spalono przed katedrą. W końcu wyprowadzono go na miejsce poza Konstancją, gdzie poniósł śmierć męczeńską poprzez spalenie na stosie 6 lipca 1415 roku. Kiedy wieść o męczeństwie Husa dotarła do Pragi, ludność Pragi zbuntowała się przeciwko religijnym rządóm kościoła rzymskokatolickiego. Wkrótce całe Czechy i Morawy zjednoczyły się w obronie nauk Husa jako prawdziwej Ewangelii. W ruchu zapału nacjonalistycznego i religijnego husyci zreformowali Kościół w oparciu o nauki Husa. Wśród wielu zmian w praktykach liturgicznych i kościelnych było dawanie ludziom w Eucharystii elementów chleba i wina jako *sub utraque specie*. Średniowieczna praktyka Kościoła łacińskiego polegała na dawaniu ludziom jedynie chleba. Pragnienie tej zmiany wśród Czechów i Morawian wywodzi się od świętych Cyryla i Metodego, którzy byli pierwszymi misjonarzami, którzy nawrócili Czechów i Morawian w czasach Cesarstwa Wielkomorawskiego. Byli to misjonarze

Kościół prawosławny, gdzie żywioty służyły w obu postaciach. Husyci szybko rozwinęli się w trzy grupy: ultrakwistów, Bractwo Czeskie i Taborytów. Wszyscy opowiadali się za przyjmowaniem komunii pod dwiema postaciami, to znaczy chleba i wina, jako *sub utraque specie*. Ultrakwiści, czyli kalixtyni (*calix*, kielich komunijny) skłaniali się ku komunii rzymskokatolickiej. Bractwo Czeskie, pod wpływem Petera (Petra) Chelcického, było rozproszone i pacyfistyczne. Taboryci byli najbardziej reformistami i toczyli większość walk. Husyci pokonali wszystkie armie rzymskokatolickie wysłane w celu stłumienia ich wiary chrześcijańskiej. 14 lipca 1420 r. husyci dowodzeni przez Jana Ziska z Trocnowa, wówczas 61-letniego i ślepego na jedno oko, pokonali pod Wyszehradem (obecnie Wzgórze Ziska) ponad 100-tysięczną armię Świętego Cesarza Rzymskiego Zygmunta. Druga krucjata została wysłana przeciwko husytom w 1421 r., a trzecia w 1422 r. Obie zostały pokonane. Jednak 11 października 1424 roku Ziska zginął w bitwie. Zastąpił go Andreas Propok (Prokopiusz Wielki, a po czesku Prokop Veliky [Holy]). Wkrótce pokonał 130-tysięczną armię wysłaną przeciwko husytom. Husycka gorliwość religijna dyscyplinowała Czechów. Cały kraj został podzielony na dwie listy parafii. Mężczyźni z jednej listy zostali wezwani do bitwy, podczas gdy ci z drugiej pozostali w domu, aby chronić, uprawiać ziemię i pomagać ziemiom swoich walczących braci. Husyci pod wodzą Jana Ziskowa z Trocnowa byli w stanie pokonać wysłanych przeciwko nim rycerzy i piechotę niemiecką i węgierską. Ziska walczył z Krzyżakami w szeregach polskiej armii. Początkowo husyci wsadzali ludzi z muszkietami do wozów i wozów rolniczych. W końcu opracowali specjalnie skonstruowane wozy bojowe, które można było połączyć łańcuchami. Te wozy bojowe miały grube drewniane burty, aby zapewnić ochronę znajdującym się w środku ludziom. Wozy bojowe husyckie ustawiano w kręgach na zboczach w pozycji obronnej. Aby ich zaatakować, rycerze cesarscy musieli atakować pod górę, szarżując na koniach, które wkrótce znudziły się dźwiganiem ciężko opancerzonego rycerza pod górę. Strzały z muszkietów husyckich pocięły zbliżających się rycerzy. Martwi i ranni rycerze oraz konie utrudniały ponowne ataki. Używanie przez żołnierzy husyckich ognia z muszkietów i armat do obrony przed ciężko opancerzonymi rycerzami na koniach było podobne do tego, co używali wówczas angielscy łucznicy. Husyci przygotowali także drogę nowym formom taktyki wojskowej i broni epoki prochu. Używając pik lub muszkietów w połączeniu z armatami, husyci byli w stanie opracować taktykę ofensywną, która mogła pokonać dawne armie rycerskie. Ostatecznie siły husyckie najechały niemieckie obszary Bawarii, Miśni, Turynii i Śląska. Następnie powrócili do swoich górskich twierdz w Czechach i na Morawach. Bardziej radykalni husyci gromadzili się w silnie ufortyfikowanych miastach, takich jak Tabor. Jednak konflikty między ultrakwistami a taborytami doprowadziły do wojny między nimi. Konflikt powstał w wyniku dyplomatycznego sukcesu rzymskokatolików w podzieleniu ultrakwistów i taborytów. Husyci zgodzili się na udział w Soborze Bazylejskim wraz z Kościołem rzymskokatolickim. Rezultatem była Compacta z Bazylei. Odciągnęło to ultrakwistów od reform husyckich. Taboryci jednak odmówili przyjęcia Compacty. Zostali pokonani w bitwie pod Lipanami (bitwa pod Czeskim Brodem) 30 maja 1434 roku przez połączoną armię ultrakwistyczno-katolicką. Prokopiusz został zabity, a armia Taborytów została zniszczona w polu. Klęska była spowodowana błędem taktycznym, który miał miejsce, gdy ultrakwiści wycofali się, a Taboryci opuścili bezpieczne wozy bojowe i ruszyli w pościg. Bitwa pod Lipanami zakończyła wojny husyckie; jednakże w roku 1618 w Pradze rozpoczęła się wojna trzydziestoletnia, kiedy to wybuchły walki pomiędzy husytami a ich przeciwnikami. Pod koniec wojny trzydziestoletniej większość husytów uciekła lub nie żyła. Rozproszone elementy husyckie, czyli Jedność Braci (*Unitas Fratrum*), nadal istniały w Czechach i na Morawach po wojnie trzydziestoletniej. Mieszkając w odległych miejscach, mimo prześladowań, potajemnie praktykowali swoją wiarę. Na początku wojny trzydziestoletniej Johannes Amos Comenius, słynny pedagog i biskup husycki, został zmuszony do ucieczki z Moraw. Odchodząc nazwał resztkę husytów „ukrytym nasieniem”. Od początku lat dwudziestych XVIII wieku wielu „ukrytych nasion” uciekło do Saksonii, gdzie znaleźli schronienie na ziemiach hrabiego Mikołaja Ludwiga von Zinzendorfa. Zakładając wieś Herrnhut niedaleko Żytawy, w 1722 roku stali się odrodzonym kościołem morawskim.

Holenderska Kompania Wschodnioindyjska (Indonezja/Batavia)

Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) jest lepiej znana jako Holenderska Kompania Wschodnioindyjska, spółka akcyjna utworzona w 1602 roku i przyznająca monopol na cały handel między Przylądkiem Dobrej Nadziei a Cieśniną Magellana. LZO miało dwojaki cel: po pierwsze, organizowanie i promowanie holenderskiego handlu w Indiach Wschodnich, istotnego, ponieważ obszar ten produkował niezwykle cenne przyprawy; po drugie, aby zwiększyć dochody na holenderską wojnę o niepodległość przeciwko Hiszpanii. W Azji Wschodniej VOC skutecznie eksmitowało Portugalczyków ze swoich gospodarstw i założyła bazę w Batavii (współczesna Dżakarta), z której będą mogli kontrolować wyspę Jawa. Z czasem LZO przekształciło się z organizacji handlu militarnego w administratora imperium kolonialnego. W 1799 roku firma przestała być przydatna i z powodu korupcji została rozwiązana przez rząd holenderski. Od samego początku rząd holenderski zakładał, że VOC nawiąże stosunki dyplomatyczne z obcymi mocarstwami oraz do zaangażowania się w działania wojskowe na rzecz interesów Holandii, w tym do zajmowania ziemi i budowy fortów. W Azji Południowo-Wschodniej protestanci Holendrzy i Anglicy walczyli o wpływy z katolickimi Portugalczykami i Francuzami. Podczas gdy Portugalia i Francja były zainteresowane nawróceniem miejscowej ludności na religię oraz handlem, Wielka Brytania i Holandia były zainteresowane przede wszystkim handlem. Pierwszą holenderską bazę zagraniczną w Ambon przejęto od Portugalczyków i wykorzystano ją jako punkt postojowy dla importu i reeksportu pieprzu i innych przypraw. Następnie założyła stałą bazę na Jawie, aby odgrywać większą rolę w handlu w całej Azji Południowo-Wschodniej. Wybrali lokalizację i nazwali ją Batavia, która stała się ich stałą siedzibą. VOC pokonało lokalną opozycję swoją doskonałą bronią, a Brytyjczycy postanowili skupić się na Indiach. VOC stopniowo kontrolowało całą Jawę i rozprzestrzeniało swoje wpływy na inne wyspy. Poprzez serię kampanii morskich próbowała stworzyć monopol handlowy na wyspach, walcząc w ten sposób z lokalnymi mocarstwami, a także z państwami indyjskimi i malajskimi. Przejął kontrolę nad ziemią i regulował wzrost pieprzu i innych upraw. Holenderskie rządy były surowe, przymusowo przesiedlały miejscową ludność i wykorzystywały ją. W 1740 roku wybuchł konflikt pomiędzy społecznością chińską w Batawii a urzędnikami holenderskimi. Stała się znana jako wojna chińska i spowodowała śmierć 10 000 Chińczyków. Pod koniec XVIII wieku państwo holenderskie było wyczerpane skutkami przedłużających się działań wojennych w Europie, zwłaszcza czwartej wojny anglo-holenderskiej toczącej się w latach 1780–1781. VOC również musiało stawić czoła ostrej konkurencji ze strony Brytyjczyków. Zostało rozwiązane w 1799 roku przez rząd holenderski, który zdecydował się przejąć bezpośrednią odpowiedzialność za posiadłości zamorskie. Jawa i inne udziały LZO w Indiach Wschodnich zostały przekazane rządowi holenderskiemu

Holandia w Ameryce Łacińskiej

Obecność Holandii w obu Amerykach była integralną częścią ogólnoświatowej rywalizacji o imperium pomiędzy mocarstwami europejskimi we wczesnej epoce nowożytnej. Wśród najważniejszych aktorów narodowych na nowo odkrytych ziemiach Nowego Świata w XVI i XVII wieku, Holendrzy szybko stracili wpływy i władzę na rzecz Francuzów, Anglików i Portugalczyków w połowie XVII wieku, choć ich wpływ na historię obu Ameryk była głęboka i długotrwała. Holenderskie wpływy w Ameryce Łacińskiej były największe w Brazylii, gdzie w latach dwudziestych XVII wieku zaczęli kwestionować dominację Portugalii. Zdominowani przez kalwinistów i zaciekle wrogów katolickiej Hiszpanii w rywalizacji wielkich mocarstw w Europie, Holendrzy zaczęli kwestionować roszczenia Portugalii do Brazylii wkrótce po zjednoczeniu korony portugalskiej i hiszpańskiej w 1580 r. Ich pierwsze ataki na interesy handlowe Portugalii i Hiszpanii rozpoczęły się na Zachodzie Afryki w latach dziewięćdziesiątych XVI wieku, których kulminacją był atak w 1606 r. na portugalską stację handlową São Jorge de Mina, którą po kilku próbach zdobyli w 1637 r., otwierając handel afrykański dla kupców holenderskich. Również

w Azji Holendrzy rzucili wyzwanie dominacji Hiszpanii i Portugalii, zajmując kilka kluczowych portów w Indiach, na Cejlonie i gdzie indziej, stając się główną potęgą handlową na morzach i w portach Bliskiego i Dalekiego Wschodu. Skutkiem tych dalekosiężnych konfliktów w walce o władzę w Ameryce Łacińskiej było uczynienie Brazylii z Portugalii najważniejszą zamorską posiadłością, co zintensyfikowało wysiłki Korony Portugalskiej mające na celu umocnienie jej władzy nad kolonią. Chcąc uczestniczyć w lukratywnym handlu cukrem, Holendrzy utworzyli w 1621 r. Kompanię Zachodnioindyjską (WIC), wzorowaną na Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej, założonej w 1602 r. Celem WIC było osłabienie i splądrowanie Hiszpanów oraz, tam gdzie to możliwe, wyprzeć Portugalczyków. Trzy lata po utworzeniu WIC, w maju 1624 r., pod przywództwem Pieta Heyna, ogromne siły holenderskie przypuściły atak militarny na portugalską stolicę Brazylii, Salvador (Bahia). Utrzymując miasto przez prawie rok, Holendrzy zostali wypędzeni w wyniku wspólnego hiszpańsko-portugalskiego kontrataku w kwietniu 1625 r. Po nieudanej próbie odzyskania portu Holendrzy zwrócili swoją uwagę na północ, w stronę portu Recife, będącego sercem handlu cukrem w szybko rozwijającej się prowincji Pernambuco. Z około 67 statkami i 7000 ludźmi Holendrzy zaatakowali i zajęli Recife i Olinda w 1630 r. Utrzymywali miasto i jego peryferyjne dzielnice przez następne 24 lata, rozszerzając swoje wpływy na około 1800 kilometrów wybrzeża w rozwijającej się północno-wschodniej Brazylii. Zgodnie z kupiecką orientacją Holandii, holenderskie rządy w Brazylii charakteryzowały się naciskiem na handel; zwiększona produkcja cukru, tytoniu, skór, drewna barwionego i innych tropikalnych towarów eksportowych; oraz ogólna polityka ogólnej tolerancji wobec rzymskokatolicyzmu pomimo silnego podłoża napięcia między holenderskimi kalwinami a hiszpańskimi i portugalskimi klasztorami i klasztorami katolickimi. Utrzymanie Holendrów na północnym wschodzie Brazylii skłoniło Koronę Portugalską do podwojenia wysiłków na rzecz wzmocnienia swojej władzy nad kolonią. Dwa lata przed zajęciem Recife, w 1628 r., flota złożona z 30 holenderskich statków zdobyła hiszpańską srebrną flotę u wybrzeży Kuby — był to jedyny przypadek, gdy cała hiszpańska flota (konwój) została schwytaana przez siły wroga. Zwycięstwo Holandii zadziwiło Europę, zmuszając włoskich bankierów do wycofania kredytów z Hiszpanii, co spowodowało, że Korona Hiszpańska zintensyfikowała wysiłki w celu znalezienia nowych źródeł kredytów dla swoich zagranicznych przedsiębiorstw, co ostatecznie doprowadziło do buntu Portugalczyków i Katalończyków. Dla Holendrów koszty obrony swoich brazylijskich posiadłości przed portugalskimi kontratakami na lądzie i morzu okazały się bardzo wysokie, podczas gdy dochody uzyskane z handlu cukrem, tytoniem i afrykańskimi niewolnikami okazały się rozczarowująco niskie. W latach trzydziestych XVII wieku, pomimo częstych sukcesów w plądrowaniu portugalskich statków, Holendrzy zaczęli na nowo zastanawiać się nad zakresem swojego zaangażowania w utrzymanie Brazylii. Reżim holenderski w Brazylii był rządzony przez Johana Mauritsa van Nassau-Siegena (1637–1644), który podjął próbę dywersyfikacji produkcji rolnej, rozszerzenia stref cukrowych i ustanowienia mechanizmów nominalnej samorządności wśród europejskich mieszkańców kolonii, w tym Portugalczyków. Pod koniec 1640 r. Portugalia zbuntowała się przeciwko hiszpańskiej dominacji, kilka miesięcy po buncie katalońskim, wywołanym głównie nasilonymi żądaniami fiskalnymi Madrytu. W grudniu 1640 roku portugalscy rebelianci odrzucili panowanie Hiszpanii i mianowali księcia Braganza królem João IV. W czerwcu 1641 roku nowo niepodległa Korona Portugalska i Holandia podpisały 10-letni rozejm, chociaż do lat czterdziestych XVII wieku Holendrzy nadal atakowali i pozbawiali portugalską władzę w obu Amerykach. Pod koniec lat czterdziestych XVII wieku, gdy koszty utrzymania holenderskiej Portugalii nadal rosły, przywódcy holenderscy zdecydowali się ograniczyć straty kraju i wycofać swoje siły, co zakończyło się w 1654 r. W okresie panowania holenderskiego w północno-wschodniej Brazylii WIC sprowadziło szacunkowo 26 000 afrykańskich niewolników. Po wycofaniu się z Brazylii Holendrzy pozostali głównym graczem w transatlantyckim handlu niewolnikami. W innych częściach obu Ameryk Holendrzy również postanowili ograniczyć swoje straty, zamiast przelewać więcej krwi i skarbów w przedsięwzięcia, które według dokładnych obliczeń były skazane na utratę. Na mocy traktatu w Bredzie z 1667 roku Holendrzy zrzekli się Nowego Amsterdamu

na rzecz Anglików (przemianowanego na Nowy Jork), ale uzyskali formalny tytuł do Surinamu na północnym wybrzeżu Ameryki Południowej, a także kilku wysp Małych Antyli, w tym Curaçao, St. Eustatius, Saba i St. Maarten, ta ostatnia wyspa współdzielona z Francuzami. Holenderska produkcja cukru w Surinamie, ich największym gospodarstwie w obu Amerykach, nigdy nie dorównała produkcji cukru w innych strefach produkcji cukru na Karaibach, co jest konsekwencją małej populacji Holandii i wysokich kosztów utrzymania rentownej kolonii cukrowniczej. Do roku 1700 w Surinamie przebywało około 8 000 afrykańskich niewolników, z których znaczna część uciekła z plantacji cukru w głąb kraju, gdzie założyli społeczności maroonskie i mieszczały się z rdzennymi mieszkańcami regionu. Pod koniec lat dwudziestych XVIII wieku rosnąca liczba „Murzynów z Busha” skłoniła holenderskie państwo kolonialne do przeprowadzenia serii ataków w głąb kraju, które jednak nie zdołały pokonać ani wyprzeć społeczności Maroon. W 1749 r. Holendrzy zawarli traktat pokojowy z przywódcą Murzynów Busha, kapitanem Adoe, chociaż w 1763 r. kolonię wstrząsnęło wielkie powstanie niewolników, podczas gdy działania wojenne między holenderskimi plantatorami a społecznościami zbiegłych niewolników trwały przez resztę XVIII wieku.

Holendrzy w Republice Południowej Afryki

Rok 1652 to początek Kolonii Przylądkowej, która rozpoczęła się wraz z założeniem Kapsztadu przez holenderskiego dowódcę Jana van Riebeecka, który pracował dla Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej, znanej w języku niderlandzkim jako Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC). Kolonia znajdowała się w połowie drogi pomiędzy tzw. Holenderskimi Indiami Wschodnimi a Holenderskimi Indiami Zachodnimi. Na początku XVI wieku wiele narodów europejskich, takich jak Hiszpania i Portugalia, zaczęło podążać drogą morską, a nie lądową do Indii, i ustanowiło kolonialne imperium globalne poza Europą kontynentalną. Od końca XVI wieku Holandia była wybitną potęgą morską. Holendrzy założyli firmę handlową VOC już w 1602 roku. Panowali na morzu i zdominowali handel światowy do drugiej połowy XVII wieku. Epoka ta zbiega się z rozkwitem kultury zwanym złotym wiekiem Holandii, z udziałem takich postaci jak filozof Baruch de Spinoza, matematyk i fizyk Christiaan Huygens oraz malarz Johannes Vermeer. W 1647 roku podczas wyprawy do Indii statek o nazwie Nieuwe Haerlem osiadł na mieliźnie w Zatoce Stołowej. Ci, którzy przeżyli, w tym prawdopodobnie kapitan Leendert Janszen, wraz z częścią załogi pozostawali na lądzie przez około rok, aby doglądać przesyłki. Zaledwie 12 miesięcy później holenderski statek zawrócił przywiózł Janszena i jego załogę do Europy. Po zejściu na ląd w Holandii Janszen napisał raport o wykonalności zatytułowany Remonstrantie dla Rady Siedemnastu Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej, w którym zaleca założenie stacji, w której statki mogłyby uzupełnić zapasy przed wypłynięciem do Indii. Jan Anthoniszoon van Riebeeck został później wyznaczony przez VOC do założenia stacji i ostatecznie założył Kapsztad w 1652 r., co wkrótce otworzyło Afrykę Południową dla białego osadnictwa. Celem miasta było „zapewnienie świeżej wody, owoców, warzyw i mięsa statkom płynącym do Indii, a także budowa szpitala dla chorych marynarzy”. Rozwój Kapsztadu był początkowo powolny z powodu awarii i chaosu organizacyjnego. Van Riebeeck opowiadał się za wprowadzeniem większej liczby pracowników, aby uratować kolonię i zachęcał do importu niewolników. Chociaż VOC nie wysyłało niewolników przez pięć lat, kapitanowie przepływających statków w międzyczasie dawali ich Van Riebeeckowi. W 1654 roku wysłano pierwszą wyprawę niewolników z Przylądka na Madagaskar i Mozambik, a trzy lata później sprowadzono na Przylądek pierwszą grupę niewolników z Angoli i Afryki Zachodniej, aby sprostać potrzebom budowy solidnej stacji. Począwszy od 1655 roku, poszukiwania Van Riebeecka poza Kapsztadem ostatecznie doprowadziły do wojny pomiędzy małą kolonią a lokalnymi Khoikhoi (zwanymi Hotentotami przez białych). Khoikhoi byli ludem pasterskim, zamieszkującym wybrzeże Przylądka Dobrej Nadziei aż do przybycia europejskich kolonizatorów. Kiedy Van Riebeeck opuścił Przylądek w 1662 roku, osada liczyła ponad 100 kolonistów. Holandia utraciła wiele swoich posiadłości kolonialnych na rzecz Brytyjczyków, gdy ojczyzna poddała się francuskiemu

podbojowi pod wodzą Napoleona i większej aneksji terytoriów do Francuzów w latach 1795–1814. Następnie Wielka Brytania zajęła kolonię w 1797 r. podczas piątej wojny angielsko-holenderskiej, i zaanektował go w 1805 r. Holenderscy koloniści, którzy pozostali po przejściu władzy przez Brytyjczyków, są obecnie znani jako Afrykanerzy. Ich język, afrikaans, wywodzi się z kreolizowanej odmiany kolonialnego dialektu Cape Dutch, na który wpływa zarówno rdzenna ludność Khoikhoi, która mówi językiem Khoisan, jak i importowana populacja niewolników

Hacjenda w Ameryce Hiszpańskiej

Hacjenda w Ameryce hiszpańskiej odnosi się do instytucji prywatnej własności gruntów, czyli posiadłości ziemskiej, będącej własnością hacendado. Hacjenda wyłoniła się pod koniec XVI wieku jako główna forma własności ziemskiej i jedna z głównych instytucji społecznych na głównych obszarach imperium hiszpańskiego (zwłaszcza w Nowej Hiszpanii i Nowej Kastylii lub Meksyku i Peru). Przejście od encomiendy do hacjendy było przedmiotem wielu badań i debat wśród uczonych. Od czasu pionierskiej pracy François Chevaliera (1952) duża część badań naukowych wykazała, że przejście to nie było ani linearne, ani bezpośrednie, a dbałość o historię lokalną i regionalną jest niezbędna do zrozumienia tego przejścia w określonych kontekstach. Warto rozróżnić dwa główne typy hacjend, choć często je łączono: rolniczy i pasterski. Hacjendy rolnicze były zwykle zakładane na obszarach o najgęstszym osadnictwie indyjskim, gdzie służalczą siłą roboczą umożliwiającą codzienną działalność. Na przykład bogate tereny rolnicze otaczające Meksyk były usiane setkami takich hacjend. Trzon typowej hacjendy rolniczej stanowił „wielki dom”, rezydencja hiszpańskiego lub kreolskiego hacendado. Hacjendy pasterskie, przeznaczone głównie do wypasu bydła i owiec, powstały głównie na obrzeżach hiszpańskich gospodarstw amerykańskich, np. w północnym Meksyku i na pampasach (równinach) w regionie Río de la Plata. Hacjendy mogą również obejmować kopalnie, obraje (warsztaty) i inne przedsiębiorstwa. Typowa hacjenda obejmowała liczne połacie nie sąsiadujących ze sobą ziem poświęconych różnorodnej działalności produkcyjnej, zwłaszcza rolnictwu, hodowli i górnictwu. Hacendados gromadzili swoje ziemie na wiele sposobów, głównie poprzez bezpośrednią i legalną uzurpację wspólnie posiadanych ziem indiańskich. Ziemie hacjendy były również często nabywane w drodze zakupu i prawnego przywłaszczenia połaci pozostawionych pustych w wyniku wyludnienia Indian. Rozróżnienie między hacjendami a plantacjami nie zawsze jest jasne, chociaż ten ostatni termin jest powszechnie stosowany w odniesieniu do dużych, dobrze skapitalizowanych, zorientowanych na rynek przedsiębiorstw gospodarczych, zajmujących się jednym lub dwoma tropikalnymi produktami eksportowymi (cukier, tytoń, indygo), często prowadzonych przez afrykańskich niewolników. Kontrastuje to z typowo mniej kapitalizowaną, bardziej lokalną i zorientowaną na własne potrzeby produkcją hacjend, chociaż rozróżnienia są często trudne do narysowania. Inne formy własności gruntów, które wtapiają się w hacjendy, obejmują estancje i latyfundia. Pierwsza odnosi się głównie do dużych rancz dla bydła i owiec na peryferiach imperium hiszpańsko-amerykańskiego, druga do ogromnych prywatnych posiadłości ziemskich i monopolizacji zasobów ziemi na określonym obszarze. Kwestia stosunków pracy nieuchronnie towarzyszy dyskusjom na temat charakteru hacjendy hiszpańsko-amerykańskiej. Typowym kolonialnym stosunkiem pracy na hacjendach była instytucja długu peonage, w ramach której robotnicy byli związani z hacjendą głównie ze względu na ich skumulowany dług wobec hacendado. Jednak i w tym przypadku istnieją spore kontrowersje. W niektórych kontekstach dług skutecznie wiązał robotników z hacjendami. W innych przypadkach, głównie tych, gdzie gęstość zaludnienia była mniejsza i w związku z tym było mniej siły roboczej, zadłużenie było czasami wykorzystywane przez peonów jako swego rodzaju dźwignia w celu zabezpieczenia zaliczek na wynagrodzenia i korzystniejszych warunków pracy oraz rozgrywania jednego hacendado przeciwko drugiemu. W świetle dużej różnorodności i złożoności hiszpańsko-amerykańskiego społeczeństwa kolonialnego, kwestie dotyczące natury stosunków ziemi i pracy w określonych kontekstach pozostają przedmiotem ciągłych badań naukowych i debat.

Henryk IV

(1552–1610) pierwszy król Francji Burbon

Henryk urodził się 13 grudnia 1552 r. w Pau, Béarn, Nawarra, jako syn Antoine'a de Bourbon, księcia Vendôme (1518–1562). Antoine pochodził z królewskiej linii Kapetyngów, został hugenotem (protestantem), ale potem powrócił do katolicyzmu. Matka Henryka, Jeanne d'Albret, królowa hugenotów Nawarry (1528–1572), wychowała Henryka na hugenota w Béarn. Henryk otrzymał wykształcenie wojskowe od francuskiego generała Gasparda de Coligny (1519–1572) i został przywódcą hugenotów w 1569 r. Henryk wstąpił na tron Nawarry po śmierci matki 9 czerwca 1572 r. 18 sierpnia 1572 r. poślubił Marguerite de Valois (1555–1615), jego kuzynkę i towarzyszkę zabaw z dzieciństwa. Małżeństwo zostało zaaranżowane w celu złagodzenia podziałów wywołanych francuskimi wojnami religijnymi i pojednania rzymskokatolików z hugenotami. Królowa Matka Katarzyna de Médicis (1519–89) zmusiła króla Karola IX (1550–74) i przyszłego Henryka III (1551–89) do wydania rozkazu zabicia hugenotów obecnych na weselu. W Paryżu zginęło około 3000 hugenotów, w tym de Coligny. Pomimo królewskiego rozkazu zaprzestania zabijania, rzeź rozprzestrzeniła się po całej Francji i zginęło jeszcze 70 000 hugenotów. Aby uratować życie, Henryk został zmuszony do przejścia na katolicyzm i przebywania na dworze. Uciekł i wrócił do Nawarry i wiary hugenotów. Liga Katolicka powstała w 1576 roku, aby przeciwstawić się hugenotom. Działał pod przewodnictwem Henryka, księcia Guise (1550–1588), który kontrolował Henryka III. Henryk III i Guise bezskutecznie walczyli z Henrykiem z Nawarry w bitwie pod Coutras 20 października 1587 r. Henryk III obawiał się popularności Guise i jego sekretnej tęsknoty za tronem i nakazał jego zabójstwo; szybko opuścił Paryż pod groźbą zwolenników Guise. Henryk III pogodził się z Henrykiem w Nawarrze, aby zyskać jego wsparcie militarne przeciwko lidze i zdobyć kontrolę nad Paryżem. Razem oblegli Paryż 30 lipca. Henryk III został zamordowany 2 sierpnia 1589 r., a królem został Henryk z Nawarry. Liga Katolicka, wspierana finansowo przez rzymskokatolicką Hiszpanię, nie przyjęła go na monarchę i zmusiła do walki o tron. 25 lipca 1592 r. Gabrielle d'Estrée (1571–1599) zachęcała Henryka do wyrzeczenia się wiary protestanckiej i trwałego przejścia na katolicyzm przez swoją kochankę i matkę trójki jego nieślubnych dzieci. Uczynił to w lipcu 1593 r. Cieszył się ogromną popularnością nie tylko dlatego, że zakończył dziesięciolecie wojen, ale także dlatego, że był ugodowy i praktyczny. Henryk ogłosił edykt nantejski w 1598 r., który ustanowił katolicyzm religią państwową i zapewnił tolerancję religijną hugenotom, którzy intensywnie zajmowali się handlem. Wojny religijne zebrały we Francji ogromne żniwo, dlatego bezpośrednim celem Henryka była odbudowa. Zamiast wyczerpać skarbiec kolejnymi wojnami, Henryk spłacił szlachtę, która się z nim nie zgadzała. Usystematyzował finanse i wkrótce utworzył rezerwę w wysokości 18 milionów liwrow. Małżeństwo Henryka z Małgorzatą de Valois zostało unieważnione przez papieża Klemensa VIII (1536–1605) w 1599 r. Henryk poślubił Marie de Médicis (1573–1642) 17 grudnia 1600 r. Mieli sześcioro dzieci, z których pierwszym został Ludwik XIII. Para powitała w swojej rodzinie Małgorzatę de Valois; pomagała wychowywać dzieci i była bardzo popularna wśród Francuzów. Henryk miał także ośmioro nieślubnych dzieci z różnymi innymi kochankami. Henryk wysłał Samuela de Champlaina, Pierre'a Dugua, sieur de Monts do Nowego Świata, aby przejęli go dla Francji. Polityka zagraniczna Henryka miała na celu wyprowadzenie Francji na czoło władzy. Zawarł sojusze z Włochami, Szwajcarami i niektórymi protestanckimi książętami niemieckimi. Został zamordowany 14 maja 1610 roku przez fanatyka religijnego. Został pochowany w bazylice Saint Denis, miejscu pochówku francuskich monarchów. Jego prawny syn i następca tronu, przyszły Ludwik XIII, miał zaledwie dziewięć lat, więc Marie de Médicis sprawowała funkcję regentki do 1617 roku.

Henryk VII

(1457–1509) Tudor, król Anglii

Henryk Tudor urodził się jako syn Margaret Beaufort z dynastii Lancaster – „czerwonych róż” w XV-wiecznej angielskiej Wojnie Dwóch Róż – i Edmunda Tudora, hrabiego Richmond, który zmarł w niemowlęctwie Henryka. Wojna Dwóch Róż ustała w 1471 r., kiedy na tron przywrócono Edwarda IV (z rodu Yorków, przeciwnych „białych róż”), ale jego śmierć 12 lat później ponownie wywołała zamieszanie w Anglii. Zachęcony przez rodzinę ze strony matki, Lancaster, Henryk zakwestionował roszczenia do tronu Ryszarda III, księcia Gloucester, brata Edwarda i najpotężniejszego generała. Zajęło to dwa lata, ale ostateczne zwycięstwo Henryka ostatecznie zakończyło Wojnę Dwóch Róż i ustanowiło ród Tudorów w monarchii angielskiej. Pokój i dobrobyt były hasłami Henryka jako króla Anglii. Choć jego podatki były często wysokie, ich celem nie było napełnienie kieszeni, ale przywrócenie skarbów uszczuplonych w wyniku wojny domowej, a traktat z Francuzami, który przyznał im znaczną część terytoriów zdobytych podczas poprzednich panowań, przyniósł do skarbu królewskiego pokaźne pieniądze i oszczędził królestwu dalszych walk o sprawy obecne od pokoleń. Reformy gospodarcze zapowiadały osłabienie siły finansowej szlachty w porównaniu z klasą kupiecką, która pod rządami Tudorów zyskiwała coraz większe znaczenie aż do epoki angielskiego renesansu (zarówno Henryk VIII, jak i Elżbieta I byli Tudorami). Henryk przekształcił także Izbę Gwiazdą – sąd powstały z rady królewskiej – w specjalny trybunał, którego posiedzenia były zamknięte dla publiczności, udostępniając je zwykłym obywatelom starającym się składać skargi na szlachtę. Chociaż Izba Gwiazd mogła badać i uchylać decyzje sądów niższej instancji, Henryk wyraźnie ją wykorzystał, aby zapewnić sobie uprawnienia do ścigania osób uznawanych za nietykalne przez sądy zwykłe. Nie była to koncepcja nowa – od stuleci w całej Europie stosowano podobne sądy – ale zastosowanie jej przez Henryka pod koniec Wojny Dwóch Róż pomogło zamienić chaos tamtego okresu w szansę na nowy porządek. Chociaż to jego syn i następca, Henryk VIII, oddzielił Kościół anglikański od diecezji rzymskiej, Henryk VII w pewnym sensie przewodził piłce: kiedy zmarł jego najstarszy syn, starał się poślubić swoją synową, Katarzynę Aragońską. Konieczna była dyspensa papieska i choć została przyznana, nadawała ona sprawom europejskim napiętą atmosferę przez większą część roku. Ostatecznie Henryk zdecydował się nie zgodzić na małżeństwo i dyspensa nie była wymagana, ale zaręczyny te odegrały kluczową rolę w wpłynięciu na opinię młodego Henryka VIII na temat wpływu papieża na sprawy królewskie.

Henryk VIII

(1491–1547) monarcha angielski

Henryk VIII był królem Anglii od 1509 do 1547 roku. Jest prawdopodobnie najbardziej znany ze swoich kolejnych żon, z których niektóre zostały skazane na śmierć, i był kluczową postacią zarówno w historii Anglii, jak i religii.

Wczesne życie

Henryk urodził się 28 czerwca 1491 roku jako drugi syn króla Henryka VII. Wychowany na księcia i drugi z rzędu po tronie, Henryk był inteligentnym i wysportowanym młodzieńcem. Uczył się łaciny, greki i francuskiego, a jego wychowanie w dużej mierze odbywało się pod kontrolą babki ze strony ojca, Margaret Beaufort, kobiety inteligentnej i bystrej. Oczekiwano, że w wieku 10 lat Henryk będzie uczestniczył, a nawet przewodniczył uroczystościom królewskim, oficjalnie przyjmując narzeczoną swojego brata i swoją przyszłą pierwszą żonę, księżniczkę Katarzynę Aragońską, w 1501 r. Życie Henryka zmieniło się dramatycznie w 1502 r., kiedy zmarł jego starszy brat, książę Artur nieoczekiwanie w wieku 16 lat. Artur był żonaty z Katarzyną Aragońską niecałe pięć miesięcy. Rok później ojciec Henryka rozpoczął negocjacje w sprawie zezwolenia Henrykowi na poślubienie wdowy po bracie, co wymagało specjalnego zezwolenia papieża w Rzymie. W tym samym roku, w wieku 11 lat, Henryk oficjalnie zaręczył się z Katarzyną, chociaż pobrali się dopiero, gdy Henryk został królem. W tych latach

Katarzyna stała się politycznym pionkiem w negocjacjach dyplomatycznych między Hiszpanią a Anglią, ponieważ ojciec Henryka kilkakrotnie groził zerwaniem zaręczyn.

Młody Król

Kiedy jego ojciec zmarł w kwietniu 1509 r., Henryk został oficjalnie koronowany na króla Anglii, pana Irlandii i króla Francji (tytuł nominalny, ponieważ rządził tylko częścią Francji). Dwa miesiące później Henryk poślubił Katarzynę Aragońską. 18-letni król zrobił imponujące wrażenie na dworze, będąc niezwykle sprawnym fizycznie i krzepkim, a także zachwyconym potyczkami, polowaniami i tańcem. Zwracał uwagę na obowiązki związane z zarządzaniem, ale unikał rutynowych spotkań, spodziewając się, że jego doradcy będą u niego przychodzić, kiedy mu będzie wygodnie, aby raportować i przedstawiać kwestie wymagające decyzji Henryka. Najważniejszym z jego doradców był Thomas Wolsey, który został głównym ministrem Henryka w 1512 roku. Wczesne lata jego małżeństwa z Katarzyną były na ogół szczęśliwe, jednak zepsuł je fakt, że jego pierwsze dziecko urodziło się martwe, a drugie, syn, zmarł w ciągu sześć tygodni od jego narodzin. W 1515 r. urodziła się córka Maria I (w 1553 r. koronowana na królową Marię). W tym czasie nastąpiły istotne zmiany w sąsiedniej Francji i reszcie Europy. W 1515 roku zmarł król Francji Ludwik XII, a tron objął jego syn Franciszek I. W 1519 r. zmarł cesarz Maksymilian, a jego syn Karol (bratanek królowej Katarzyny) został cesarzem Karolem V. Przez następne 30 lat trzech młodzi władcy byli czasami sojusznikami, a innym razem wrogami (często dwóch przeciwko sobie). Po wstąpieniu Karola na tron Henryk złożył oficjalną wizytę królowi Franciszkowi i Karolowi podczas misternie zaplanowanych wydarzeń, odznaczających się ogromną pompą i ceremonią. Wolsey, który przez te lata zyskiwał coraz większą władzę, umiejętnie reprezentował Henryka w organizowaniu wydarzeń, upewniając się, że Henry miał przewagę, gdy tylko było to możliwe. Lata te wyznaczyły także początek reformacji protestanckiej w Niemczech, kiedy 31 października 1517 roku młody ksiądz Marcin Luter przybił swoje 95 tez do drzwi kościoła w Wittenberdze. Henryk był zafascynowany teologią i starał się sprowadzić na swój dwór ludzi wielkich nauki, w tym ceniony uczonek Erazm z Rotterdamu. W tym czasie Henryk był całkowicie przeciwny reformatorom, pisząc własne obalenie doktryny protestanckiej zatytułowane „Asercja siedmiu sakramentów”, opublikowane w maju 1521 roku.

Rozwód Henryka z Katarzyną

W 1525 roku Henryk mógł już zobaczyć, że Katarzyna nigdy nie urodzi mu syna. Katarzyna miała już 40 lat i jedynie ich córka Maria przeżyła wczesne dzieciństwo. Henrykowi bardzo zależało na zapewnieniu męskiego następcy tronu, gdyż wiedział, że inni przejmą tron, zwłaszcza pod rządami królowej. Henryk miał nieślubnego syna i rozważał możliwość wyniesienia go do oficjalnego statusu, obawiał się jednak, że to tylko pogłębi problem. Sprawę komplikuje fakt, że Henryk zakochał się w kobiecie ze swego dworu, Annie Boleyn, i pragnął uczynić ją swoją kochanką. Wreszcie w 1527 roku Henryk zdecydował się wystąpić o rozwód z królową Katarzyną i poślubić Annę Boleyn. Wymagało to papieskiej dyspensy, co znacznie skomplikował fakt, że Karol V niedawno najechał Rzym, siedzibę papieża, i, co zrozumiałe, był wrogo nastawiony do pragnienia Henryka, aby rozwieść się z ciotką Karola. Kluczową postacią w negocjacjach z papieżem Klemensem VII był Wolsey, obecnie kardynał Anglii i drugi po Henryku najpotężniejszym człowiekiem w Anglii. Argumentem Henryka, Wolseya i innych doradców było to, że małżeństwo Henryka i Katarzyny było nielegalne, ponieważ była ona wcześniej żoną brata Henryka Artura (mimo że uzyskano dyspensę papieską na to małżeństwo). Zarówno Henry, jak i Karol naciskali na Klemensa, aby zdecydowali w tę czy inną stronę, ale udało mu się opóźnić decyzję o prawie pięć lat. Nieudane wysiłki Wolseya, aby ostatecznie uzyskać decyzję od Klemensa doprowadziło do jego upadku i usunięcia ze stanowiska.

Zerwanie z Kościołem katolickim

Poinformowany przez Annę Boleyn w 1533 roku, że jest w ciąży, sfrustrowany Henryk postanowił wziąć sprawy w swoje ręce i oświadczył, że władzę decydowania w tej sprawie ma Anglia, a nie obcy papież. Manewry prawne i polityczne mające na celu osiągnięcie tego były złożone, ponieważ Henryk zarówno próbował uniknąć otwartej wojny z Karolem i Franciszkiem, jak i zapewnić prawidłowe wykonanie niezbędnych aktów parlamentu. W maju 1533 roku nowy arcybiskup Canterbury, Thomas Cranmer, przy wsparciu prawie wszystkich biskupów angielskich, ogłosił rozwód Henryka z Katarzyną i uznał jego małżeństwo z Anną. Zerwanie z Kościołem rzymskokatolickim zakończyło się w marcu 1534 r. wraz z uchwaleniem Aktu Supremacji, ogłaszającego, że król jest, obok Chrystusa, „jedyną Najwyższą Głową Kościoła anglikańskiego na ziemi”. Aby zapewnić poparcie dla tej ustawy, złożono przysięgę zarówno urzędnikom kościelnym, jak i obywatelskim. Większość złożyła przysięgę, ale kilku znaczących osobistości odmówiło złożenia przysięgi, w tym kanclerz króla, Thomas More. More, Biskup Fisher i kilka innych osób zostało skazanych na śmierć za odmowę złożenia przysięgi. Oznaczało to początek dzisiejszego Kościoła anglikańskiego, a także stłumienie Kościoła katolickiego w Anglii.

Kolejne żony i dzieci Henryka

Wyczekiwany męski następca tronu nie pochodził od Anny Boleyn. We wrześniu 1533 roku Anna urodziła Henrykowi córkę o imieniu Elżbieta, która ostatecznie została koronowana na królową Elżbietę I. Po ślubie stosunki Anny i Henryka powoli się pogarszały, ale dopiero w kwietniu 1536 roku, gdy Anna poroniła chłopczyka, pojawiły się pogłoski o niewierności Anny. Annie i jej rzekomym kochankom postawiono zarzuty niewierności i zdrady stanu (choć nie jest jasne, na ile te zarzuty były prawdziwe). Annę i kilku mężczyzn zamordowano w maju 1536 r. Dwa tygodnie po śmierci Anny Henryk poślubił Jane Seymour, kobietę, do której zabiegał od kilku miesięcy. Jane urodziła syna Edwarda VI we wrześniu 1537 roku i wkrótce potem zmarła na skutek porodu. Henrykowi nie wolno było mieć więcej dzieci. Henryk miał jeszcze trzy żony z rządu. Po serii negocjacji w 1540 roku Henryk zgodził się poślubić Annę z Kleve, siostrę wpływowego księcia niemieckiego. Zapewniony, że Anna jest wielką pięknoscią, Henryk był bardzo rozczarowany spotkaniem z nią, prawie odkładając małżeństwo. Henryk rozwiódł się z nią sześć miesięcy później, aby w lipcu 1540 roku poślubić swoją nową kochankę, Katarzynę Howard. Wybór Katarzyny był nierozsądny. Bez wiedzy Henryka Katarzyna miała kilku poprzednich kochanków i być może kontynuowała związek z jednym z nich po ślubie. W końcu dotarło to do doradców Henryka i za zgodą Henryka Katarzyna została osądzona i skazana za zdradę stanu, a następnie stracona w lutym 1542 r. W lipcu 1543 r. Henryk poślubił Katarzynę Parr. Tylko Katarzyna Parr i Anna z Kleve przeżyły Henryka. W 1544 roku, w wieku 53 lat, Henryk był już starym człowiekiem. Miał znaczną nadwagę, a nogi sprawiały mu poważne problemy z infekcjami, które prawie go zabijały. Zebrał się w obliczu perspektywy inwazji na Francję, czego dokonał w lipcu 1544 r., zdobywając miasto Boulogne wysokim kosztem ludzi i zaopatrzenia. Wojna z Francją trwała do 1546 roku, kiedy to podpisano traktat między Henrykiem a Franciszkiem I. W tym czasie Henryk nie mógł już chodzić ani stać bez pomocy (choć nadal można było go wsadzić na konia i cieszyć się polowaniem). Później, w 1546 roku, Henryk zdał sobie sprawę, że nie musi długo żyć i przystąpił do eliminowania przeciwników sukcesji po swoich spadkobiercach, w szczególności księcia Norfolk i jego syna, hrabiego Surrey, którzy zostali skazani pod zarzutem zdrady stanu tuż przed własną śmiercią Henryka. Henryk zmarł 28 stycznia 1547 r. Jego następcą został jego dziewięcioletni syn Edward VI.

Hobbes, Tomasz

(1588–1679) filozof polityczny

Thomas Hobbes, filozof przyrody, urodził się 5 kwietnia 1588 roku w rodzinie miejscowego wikariusza i jego żony w pobliżu Malmesbury w Wiltshire w Anglii. Aspekty wczesnej historii jego rodziny pozostają niejasne, ale jego wuj, Francis Hobbes, odnoszący sukcesy kupiec, przejął jego wychowanie i wczesną

edukację. Hobbes, utalentowany i poważny student, w wieku 14 lat rozpoczął naukę w Magdalen College w Oksfordzie i uzyskał tytuł licencjata. w 1608 r. Po ukończeniu studiów Hobbes został nauczycielem, a następnie sekretarzem Williama Cavendisha, który został drugim hrabią Devonshire. To połączenie oznaczałoby trwającą całe życie więź z rodziną Cavendishów. Stanowisko to umożliwiło także Hobbesowi powrót na studia. Po śmierci Williama, Hobbes podjął pracę jako nauczyciel syna Sir Gervase'a Clintona z Nottinghamshire w latach 1628–1631. W połowie tego okresu opublikował tłumaczenie Tukidydesa i w wieku 40 lat rozpoczął energiczne studia matematyczne. Wrócił do rodziny Cavendish jako nauczyciel trzeciego hrabiego Devonshire w 1631 roku i spędził czas na kontynencie, spotykając się z ważnymi uczonymi, takimi jak Galileo Galilei w 1636 roku, a także innymi intelektualistami podczas jego podróży z Cavendishem.

Spory polityczne i religijne

Życie Hobbesa przecięło epokę burzliwych podziałów politycznych i religijnych i jako oddany rojalista Hobbes wyjechał do Paryża w obawie o swoje życie, gdy w 1640 r. wybuchła wojna domowa. Tutaj rzucił wyzwanie Medytacjom René Descartesa, studiował optykę i opublikował *De cive* w 1642 r., w którym zbadano rolę Kościoła i państwa. Hobbes także w tych latach na wygnaniu uczył księcia Walii od 1646 do 1648. W 1651 ukończył swoje najśłynniejsze dzieło, *Lewiatan*, i wrócił do Anglii. Hobbes złagodził swoje poglądy rojalistyczne, które po drodze rozzłościły niektórych rojalistów i pozornie zaakceptował rząd purytański, który zatriumfował w wojnie domowej. *Lewiatan* ugruntował trwałą reputację Hobbesa i określiło go jako ważnego myśliciela przejściowego od myśli średniowiecznej do współczesnej. Jak zdawała się potwierdzać epoka, Hobbes miał zasadniczo mroczny pogląd na ludzką naturę i egoistyczne pragnienia ludzkości. Ludzie pozostawieni samym sobie pozwolili, aby rozkwitły złe impulsy. Ze względu na te cechy i warunki ludzkość musi stworzyć państwo, czyli Lewiatana, w celu ochrony. Dla Hobbesa najlepszym władcą, jakiego mogło wyprodukować państwo, był monarcha. Inne kwestie, takie jak wolność, prawa własności, sprawiedliwość, prawo i moralność, były tworamami społecznymi pozbawionymi naturalnego znaczenia. Samo istnienie potęgi państwa zapobiegło wojnie i chaosowi. Naturalny stan natury był „samotny, biedny, paskudny, brutalny i krótki”. Aby uciec od swojej podłej i zwierzęcej natury, ludzkość zawiera kontrakt, rezygnując z indywidualnych interesów na rzecz przymierza bezpieczeństwa i pokoju, które zapewnia państwo. Suweren poprzez swoją arbitralną władzę gwarantuje te wolności poprzez sprawowanie władzy absolutnej. W ten sposób obywatele zyskują wolność. Ludzkość może postępować zgodnie ze swoją wolą bez ingerencji, jednakże daleko jej to do koncepcji wolnej woli w sensie religijnym. Hobbesowskie badanie społeczeństwa ludzkiego i natury ludzkiej wprowadziło mechanistyczny i materialistyczny światopogląd oraz podkreśliło znaczenie myśli racjonalistycznej w rozumieniu człowieka i społeczeństwa. Pisał także po angielsku, co pozwalało na wyrażanie myśli filozoficznej wspólnym głosem, niezależnym od myślicieli klasycznych. Po *Lewiatanie* następują *De corpore* (O ciele, 1655) zawierające obszerne sekcje matematyczne oraz *De homine* (O człowieku, 1657). Dzieła te zakończyły jego trylogię filozoficzną. Po restauracji w 1660 r. Hobbes uzyskał ochronę Karola II oraz emeryturę państwową. Jednak Hobbes zgodził się pozwolić królowi sprawdzić jego przyszłe publikacje pod kątem ewentualnych kontrowersji. Prace matematyczne Hobbesa i jego ataki na metody analizy matematycznej wywołały dalszą debatę. Hobbes do końca swoich dni bronił swoich matematycznych argumentów przed różnymi atakami naukowców, z których część odrzucała go jako poważnego myśliciela matematycznego. Potem nastąpiły inne dzieła, takie jak *Dialog* (1681), atak na prawo zwyczajowe i *Behemot* (1682), historia Długiego Parlamentu i wojny domowej. Oba musiały czekać na publikację aż do jego śmierci. Ukończył autobiografię w 1672 r., a w 1675 r., mając 86 lat, opublikował tłumaczenia *Iliady* i *Odysei*. Hobbes wrócił z Londynu, aby spędzić ostatnie lata życia z rodziną Cavendish i zmarł w wieku 91 lat 4 grudnia 1679 roku w Hardwick Hall w Derbyshire. Nigdy nie przeszedł na emeryturę i w chwili swojej śmierci pracował nad książką o kwadraturze koła.

Honorowa ideologia w Ameryce łacińskiej

Kulturowe koncepcje honoru i wstydu odegrały niezwykle ważną rolę w historii Ameryki Łacińskiej, wpływając na wszystko, od polityki krajowej po wewnętrzny podział pracy. Większość uczonych zgadza się, że korzenie tych pojęć kulturowych sięgają świata śródziemnomorskiego na wieki przed spotkaniem Europy z Ameryką. Badania naukowe nad tym, co zostało nazwane kompleksem honoru i wstydu w Iberii, Afryce Północnej i innych częściach Morza Śródziemnego, wskazują na zróżnicowany, ale powszechnie podzielany zestaw przekonań i praktyk dotyczących odpowiednich ról społecznych mężczyzn i kobiet, które często wykraczały poza różnice pomiędzy chrześcijaństwem a islamem. Zinstytucjonalizowane w różnych ramach kościelnych, politycznych i prawnych, te pojęcia kulturowe zostały przeniesione do Nowego Świata w dziesięcioleciach i stuleciach po podbojach europejskich. Tam splotyły się z rdzennymi i afrykańskimi poglądami dotyczącymi honoru, wstydu i właściwych ról płciowych, co doprowadziło do zmieniającego się kalejdoskopu wierzeń i praktyk wśród wszystkich grup i klas społecznych. Najbardziej skuteczne wysiłki naukowe mające na celu zbadanie kompleksu honoru i wstydu w Ameryce Łacińskiej skupiały się zarówno na szerszych wspólnych wzorcach w różnych kontekstach historycznych, jak i na specyfice czasowej i przestrzennej naznaczonej zmianami w czasie. Najogólniej mówiąc, honor wśród mężczyzn Ameryki Łacińskiej uznawano zarówno za cenną własność osobistą, jak i za niezwykle ważny wyraz własnego publicznego „ja”. Honor wynika zarówno ze statusu społecznego, jak i cnotliwego zachowania. To rozróżnienie w źródłach honoru znalazło wyraz w języku hiszpańskim: termin honor ogólnie odnosił się do honoru wynikającego ze statusu, podczas gdy honra ogólnie odnosiło się do honoru opartego na cnotach lub zachowaniu. Wyższy status społeczny z konieczności zapewniał większy zaszczyt: bogaci mężczyźni z natury posiadali więcej honoru niż biedni; ród szlachecki z natury zapewniał więcej zaszczytów niż ród plebejski. Drugi składnik, honor oparty na cnotach, opierał się zwłaszcza na zdolności człowieka do działania „z męskością” (con hombría). Taka męskość miała wiele źródeł, ale do najważniejszych należała zdolność mężczyzny do kontrolowania i monopolizowania seksualności dziewcząt i kobiet, które uważał za swoje. Jeśli córka lub żona mężczyzny podejmowała aktywność seksualną poza jego kontrolą, była ofiarą napaści na tle seksualnym lub zgwałcona, przynosiło hańbę i wstyd zarówno ofierze, jak i mężczyźnie sprawującemu nad nią władzę seksualną. Honor kobiet natomiast opierał się na ich zdolności do działania ze wstydem (vergüenza), definiowanym zwłaszcza przez ich przyzwoitość seksualną oraz szacunek i uległość wobec mężczyzn. Do najbardziej upokarzających obelg, jakie można było skierować pod adresem przedstawicieli obu płci, należało nazwać „bezwstydnymi” (sin vergüenza). Pojęcie upokorzenia było kluczowe dla wszystkich aspektów honoru. Według historyka Williama Iana Millera „Honor [ideologia w Ameryce Łacińskiej] to przede wszystkim wyraźna wrażliwość na doświadczenie upokorzenia i wstydu. . . w wielkim uproszczeniu honor jest tą skłonnością, która sprawia, że ktoś zawstydzia innych, którzy się zawstydzili, i poniża kogoś, kto sam się poniżył”. Niedawne badania pokazują różne sposoby, w jakie patriarchy, męskość, honor, wstyd, przemoc i seksualność były ze sobą ściśle powiązane w dynamicznym kompleksie kulturowym, który miał wspólne pewne kluczowe cechy i który różnił się znacznie w czasie i przestrzeni, ale w charakterystyczny sposób podkreślał dominację mężczyzn nad kobietami. Badania tego kompleksu kulturowego w określonych kontekstach stanowią wyjątkowo żywe pole wśród współczesnych badaczy historii Ameryki Łacińskiej.

Hugenoci

Hugenoci to nazwa nadana protestantom we Francji, którzy byli surowo prześladowani za wiarę. Pochodzenie ich nazwy jest niejasne, ale jej korzenie prawdopodobnie sięgają niemieckiego słowa oznaczającego „konfederatów” lub „konspiratorów”, co odzwierciedla społeczne podejrzania co do zagranicznych i wywrotowych zamiarów grupy. Reformacja rozprzestrzeniła się na Francję niemal tak wcześnie, jak wstrząsnęła i podzieliła Niemcy. W 1523 roku, dwa lata po ekskomunie Marcina Lutra z

Kościół katolicki, Jean Vallière został spalony na stosie w Paryżu za swoje protestanckie przekonania. Jan Kalwin, wygnaniec z Francji, zapoczątkował ruch reformowany w Szwajcarii, ale jego marzeniem było nawrócenie ojczyzny. Nieuniknione było, że jego frankofilscy zwolennicy powrócą z misją pomimo sprzeciwu. Środki podjęte przez rząd przeciwko protestantom przyniosły odwrotny skutek i w 1555 roku w Paryżu istniała kongregacja kalwińska. W 1559 r. w Paryżu zebrali się postawie protestanci ze wszystkich prowincji i utworzyli Narodowy Kościół Ewangelicki. W ciągu dwóch lat liczba kościołów wzrosła z 15 do 2150. Ich strategią przetrwania było znalezienie sojuszników wśród szlachty i uzyskanie ich patronatu. Zorganizowali się w jednostki wojskowe i polityczne, zjednoczone ze strukturą kościelną. Zwartych, klanowych i teokratycznych, identyfikowano ich pod nazwą hugenotów. Chociaż hugenoci uzyskali prawo do organizowania się, sprawy przybrały mroczny obrót pod koniec lat pięćdziesiątych XVI wieku, kiedy Korona Francuska i szlachecka rodzina Guiseów stanowczo przeciwstawili się hugenotom. Ostatnią kroplą była masakra Vassy'ego w 1561 roku i szlachta hugenotów chwyciła za broń. W następnym okresie stoczono siedem wojen, które podsumowano wojną trzydziestoletnią. Doszło do wielu rzezi protestantów we francuskich miastach, a najbardziej haniebna była masakra w dzień św. Bartłomieja (1572). W następnym roku powstała Partia Hugenotów, nalegająca na pełną swobodę wyznania. W ciągu następnej dekady uformowali się jako państwo w państwie, a ich wewnętrzne zarządzanie było ścisłe i surowe. Byli tak skuteczni w dyscyplinowaniu, że konkurencyjne grupy katolickie w kontrreformacji naśladowały ich organizację. Pokój przyszedł wraz z edyktem nanteskim z 1598 r., narzuconym narodowi francuskiemu przez Henryka IV, hugenota, który stał się katolikiem. Reżim i społeczeństwo poświęcili się przemocy i teraz zagraniczna ingerencja zagroziła suwerenności państwa. Jednak napięcie na ulicach w dalszym ciągu rosło, przez co edykt nie był w mocy. W międzyczasie hugenoci przeforsowali swój program, tak że w 1611 roku zostali uznani za tymczasową republikę we Francji. Układ ten zaczął się rozpadać w 1615 r., kiedy trzy prowincje protestanckie tymczasowo chwyciły za broń przeciwko rządowi centralnemu, a w ciągu następnych 10 lat pojawiły się inne oznaki niezadowolenia. Kardynał Richelieu, mistrz taktyki francuskiego rządu federalnego, doszedł do wniosku, że edykt tylko zniszczy jedność Francji. W 1626 roku przypuścił zmasowany atak na twierdze hugenotów. W ciągu trzech lat protestanci pozostawili jedynie gwarancję wolności sumienia. Za Ludwika XIV (1661–1715) stopniowo cofano wszelkie prawa protestanckie. Nantes zostało oficjalnie odwołane w 1685 roku i nastąpiła masowa emigracja hugenotów. Utrata hugenotów zadała poważny cios wysiłkom Francji, by dotrzymać kroku rywalom podczas rewolucji przemysłowej: pokolenie przedsiębiorców wyemigrowało. Tuż przed śmiercią Ludwik ogłosił, że zaprzestano ćwiczeń protestanckich we Francji.

Humanizm w Europie

Humanizm powstał w XIV-wiecznej Europie jako ruch mający na celu przywrócenie kultury starożytnych pogan greckich i rzymskich. Termin wywodzi się z identyfikacji starożytnych tekstów pogańskich jako „ludzkich”, a nie boskich, jak Biblia lub pisma ojców Kościoła chrześcijańskiego. Z kilkoma wyjątkami humaniści nie byli antychrześcijańscy, ale próbowali wyjść poza wielowiekowe interpretacje kościelne, aby zrozumieć starożytne teksty pogańskie na własnych warunkach. Humaniści woleli studiować teksty oryginalne niż komentarze i czytać całe teksty, zamiast izolować poszczególne zdania lub fragmenty, jak to często było praktykowane w średniowieczu. Wielu gwałtownie odrzuciło znaczną część średniowiecznej kultury łacińskiej i pogardało pisarzami arabskimi, takimi jak Awicenna, którzy cieszyli się wielkim szacunkiem w świecie uniwersyteckim. Humaniści przeszukiwali ocalałe rękopisy klasyków z klasztorów, katedr i innych bibliotek, czasami odkrywając dzieła zaginione przez wieki. Starali się przywrócić teksty klasyczne do tego, co pierwotnie napisali ich autorzy, i byli pionierami naukowych metod analizy tekstu i porównywania rękopisów. Upublicznili także klasykę, ostatecznie poprzez druk. Kolebką ruchu humanistycznego były Włochy, a najwcześniejszym wybitnym humanistą był Włoch Francesco Petrarca. Włochy miały najsilniejsze powiązania z kulturą

przedchrześcijańską w swoich budynkach, sztuce i rękopisach, a także najbardziej rozwinięte życie obywatelskie. Humanizm początkowo nie był związany z uniwersytetami i często kwitł w miastach bez uniwersytetów, takich jak Florencja. Kilka pierwszych pokoleń humanistów z pewnością nie było uczonymi uniwersyteckimi i atakowało łacinę scholastyczną odziedziczoną od średniowiecza i używaną na uniwersytetach jako nieklasyczną i barbarzyńską. Humanisci opowiadali się za pisaniem łaciny w oparciu o autorów starożytnych, zwłaszcza Cyncerona. Niektórzy profesorowie uniwersyteccy potępiali humanistów jako neopogan i heretyków, chociaż niektórzy uczeni uniwersyteccy i humanisci dobrze się dogadywali. Zamiast być naukowcami uniwersyteckimi związanymi z jakąś instytucją, pierwsi humanisci utworzyli ciało międzynarodowe, czyli „republikę listów”, połączoną wspólną łaciną, a później greką.

Transformacja humanizmu

Humanizm został przekształcony przez dwa wydarzenia z XV wieku, upadek Cesarstwa Bizantyjskiego i europejski wynalazek druku. Upadek Bizancjum, który był widoczny przez dziesięciolecia przed upadkiem Konstantynopola w 1453 r., skłonił greckich uczonych do udania się na zachód, aby cieszyć się większym bezpieczeństwem. Uczni ci zabrali ze sobą greckie rękopisy, a także znajomość klasycznego języka greckiego. Humanisci mieli teraz bezpośredni dostęp do starożytnych pism greckich, a nie do średniowiecznych tłumaczeń i adaptacji łacińskich (a nawet te często były adaptacją wersji arabskich, a nie oryginalnej greki). Autorzy greccy i arabscy zaczęli uzupełniać, a w pewnym stopniu nawet wypierać autorów łacińskich w naukach humanistycznych. Ożywienie studiów greckich doprowadziło do nowego zainteresowania dziełami Platona, które w dużej mierze zanikły w łacińskim średniowieczu. Humanisci pod wpływem Platona czasami zrywali z politycznym zaangażowaniem wczesnych humanistów, aby wywyższyć życie kontemplacyjne oderwane od spraw obywatelskich. Odrodzeniu Platona, zwykle postrzeganemu przez pryzmat mistycznego neoplatonizmu, często towarzyszyło zainteresowanie starożytną magią, taką jak pisma „Hermesa Trismegistosa”. Magia była postrzegana jako tajna dyscyplina znana tylko elitom. Chociaż tylko niewielka część wczesnych drukowanych tekstów miała charakter humanistyczny, druk wywarł ogromny wpływ na ruch i umożliwił mu zinstytucjonalizowanie się w sposób, jakiego nie miały poprzednie odrodzenia klasyczne w średniowieczu. Druk ujednotocił klasyczne teksty greckie i łacińskie i po raz pierwszy humanisci mogli mieć pewność, że wszyscy pracowali z tym samym tekstem i tą samą paginacją, w przeciwieństwie do rękopisów, które są różne. Wczesne druki nie były w żadnym wypadku wolne od błędów, ale w pewnym stopniu można było to skorygować, wydając listy errat. Rękopisy również uległy fizycznemu zniszczeniu. Drukowane książki też to zrobiły, ale fakt, że druk produkuje tysiące egzemplarzy przy tych samych nakładach, co skryba tworzący jedną lub dwie, oznaczał, że utracono znacznie mniej informacji. Druk umożliwił naukę przetrwania szeregu kataklizmów, od splądrowania Konstantynopola po zniszczenie biblioteki króla węgierskiego Macieja Korwina, splądrowanie Rzymu w 1527 r. i spustoszenie angielskich bibliotek klasztornych w okresie reformacji.

Członkowie humanizmu

Wielu humanistów było członkami duchowieństwa (w tym niektórzy papieże), ale humanizm umożliwił także europejskim mężczyznom zostanie zawodowymi intelektualistami bez konieczności należenia do kościoła. Humanisci mogli się utrzymywać, zakładając szkoły uczące starożytnych języków i pisma. Humanisci rozwinęli pogląd, że nauka jest konieczna do najpełniejszego rozwoju osoby. Szczególnie we wcześniejszych fazach humanizm kładł nacisk na retorykę, naukę mowy perswazyjnej, dyscyplinę z obszerną literaturą klasyczną, która jednak była w dużej mierze pomijana na średniowiecznym uniwersytecie na rzecz logiki. Podobnie jak nauczanie, retoryka otworzyła możliwości kariery humanistom, którzy znaleźli zatrudnienie w sądach, pisząc i wygłaszając formalne przemówienia łacińskie wychwalające księcia lub pisząc formalne listy łacińskie w ramach korespondencji

dyplomatycznej. Pierwsi humaniści często przedstawiali swoje umiejętności jako przydatne w republikach miejskich północnych Włoch, ale do 1450 roku humaniści dostosowali się głównie do włoskiego porządku książęcego. (Niccolò Machiavelli, jeden z najbardziej radykalnych humanistów, napisał zarówno Książę, podręcznik dla autokratów, jak i Rozprawy o pierwszych dziesięciu księgach Liwiusza, analizę republik.) Humaniści odkryli także na nowo historię jako przedmiot warty studiowania, co nie istniało w średniowieczu, kiedy nie było częścią programu szkolnego ani uniwersyteckiego. Humaniści odnowili pogląd, że „wielcy ludzie” historii mogą służyć jako modele do naśladowania, a także że historia stanowi użyteczny zbiór przykładów do formułowania argumentów retorycznych. Niewiele było humanistek, które często napotykały duże trudności w wejściu do zawodów humanistycznych. Jednak omen, który przezwyciężył te trudności, mógł zyskać sławę. Osiągnięcia humanistyczne często uważano za nie do pogodzenia z małżeństwem kobiety, a wczesne humanistki, które odniosły największe sukcesy, były znane jako dziewice lub prostytutki. W swoich pismach na temat rodziny humaniści płci męskiej opowiadali się za ideałem patriarchalnym i domowym. Szczególnie wpływowym pisarzem płci męskiej zajmującym się rodziną był Leon Battista Alberti, którego druga książka na ten temat, zatytułowana O władcy rodziny, poświęcona była dominującej roli ojca w gospodarstwie domowym. Pod koniec XV i XVI wieku humanizm przeniósł się ze swojej włoskiej bazy do innych krajów w Europie, ruch ten często nazywany jest humanizmem północnym. Włochy pozostały centrum ruchu i prawie wszyscy wybitni humaniści z północy odwiedzili Włochy, ale ruch północny również był charakterystyczny. Humaniści z północy, na czele z Desideriusem Erazmem z Rotterdamu, byli jako grupa znacznie bardziej zorientowani na wykorzystanie humanizmu do prowadzenia życia chrześcijańskiego i reformowania instytucji kościelnych niż humaniści włoscy. Erazm, a za nim inni humaniści z północy, byli pionierami zastosowania humanistycznych metod badania tekstu w Biblii i innych starożytnych tekstach chrześcijańskich.

Zainteresowanie tekstami religijnymi

Zainteresowanie tekstami religijnymi oznaczało, że humaniści z północy byli bardziej zainteresowani językiem hebrajskim niż większość humanistów włoskich. Humaniści weszli nawet do getta żydowskiego, aby uczyć się hebrajskiego od rabinów. Doprowadziło to do kontrowersji z udziałem Johanna Reuchlina, jednego z czołowych niemieckich humanistów i chrześcijańskich hebraistów. Istota sporu dotyczyła tego, czy studiowanie ksiąg żydowskich przez chrześcijanina jest dopuszczalne lub pożądane. Fanatycznie antyżydowski Żyd, który nawrócił się na chrześcijaństwo, nazwiskiem Pfefferkorn, przedstawił anty-żydowskie stanowisko. Program żydowski obejmujący próbę wyegzekwowania mandatu Świętego Cesarstwa Rzymskiego dotyczącego konfiskaty ksiąg żydowskich. Niektórzy pomniejsi władcy Cesarstwa byli tym zaniepokojeni i skonsultowali się z Reuchlinem. Reuchlin poinformował ich, że zajmowanie ksiąg żydowskich jest złym pomysłem z kilku powodów: książki żydowskie zawierają wiele cennej wiedzy, a studiowanie własnych ksiąg może spowodować nawrócenie Żydów na chrześcijaństwo, a zajęcie ksiąg żydowskich byłoby pogwałceniem ich praw, ponieważ to istoty ludzkie i poddani imperialni. Argumentował także, że na uniwersytetach powinny powstać katedry języka hebrajskiego. Doprowadziło to do ataków ze strony wydziałów teologicznych różnych niemieckich uniwersytetów, które popierały konfiskatę i oskarżały Reuchlina o przekupywanie przez bogatych Żydów. Chociaż pierwotnie humanizm nie był tematem dyskusji, pozycja Reuchlina w społeczności humanistycznej sprawiła, że tak się stało. Podziwiani przez niego młodszy humaniści twierdzili, że profesorowie uniwersyteccy atakowali Reuchlina jako sposób na atak na humanizm w ogóle i publikowali złośliwe dzieła satyryczne, atakując Pfefferkorna i profesorów uniwersyteckich za ich ignorancję i złą łacinę. Zainteresowanie językiem hebrajskim nie oznaczało, że wszyscy humaniści z północy okazywali Żydom sympatię. Niektórzy, jak Reuchlin, byli stosunkowo prożydowscy w kontekście swoich czasów, podczas gdy inni, jak Erasmus, byli zaciekle antyżydowscy. Szczególnie niemieccy humaniści często zajmowali stanowisko nacjonalistyczne, zachęcając ponownym odkryciem

w XV wieku klasycznego tekstu łacińskiego, Germania Tacyta. Portret Tacyta, przedstawiający prostych, odważnych Niemców, zyskał dużą popularność i był przedstawiany w opozycji do rzekomego zepsucia ziem śródziemnomorskich. Niemieccy humaniści argumentowali, że pobożni Niemcy są wykorzystywani przez zdominowany przez Włochy Kościół międzynarodowy. Podobnie jak inni humaniści europejscy, humaniści niemieccy próbowali powiązać przeszłość swojego ludu z przeszłością starożytnych jako potomków starożytnych Trojan lub innych klasycznych grup. Reformacja protestancka wywarła duży wpływ na humanizm północny. Wielu humanistów początkowo popierało Marcina Lutra jako reformatora, ale w miarę jak jego przesłanie stawało się coraz bardziej radykalne, zaczęto się od niego dystansować. Starsi humaniści często pozostawali w Kościele katolickim, podczas gdy młodszy humaniści częściej stawali się protestantami. Erazm i Sir Thomas More, męczennik za swoją wiarę, należeli do humanistycznych przywódców, którzy pozostali w Kościele katolickim, podczas gdy Filip Melanchton i Jan Kalwin wyróżniali się wśród wielu przywódców protestanckich o humanistycznym pochodzeniu. Pod koniec XVI wieku humanizm zarówno we Włoszech, jak i gdzie indziej w Europie stał się bardziej techniczny i naukowy. Mniejszy nacisk kładziono na starożytnych jako na dostawców przykładów moralnych, a większy na odnajdywanie szczegółów starożytnego życia. Na przykład włożono ogromne wysiłki w celu odzyskania starożytnych kalendarzy i skatalogowania starożytnych monet. Odzyskiwanie i czytanie szerszego zakresu starożytnych tekstów oznaczało, że humanizm wpływał na więcej dziedzin nauki. Na przykład odkrycie i badanie starożytnych tekstów matematycznych Archimedesesa i Apoloniusza wpłynęło na rozwój europejskiej matematyki i nauk ścisłych. Humanizm wywarł wpływ na medycynę zarówno pozytywnie, poprzez studiowanie tekstów starożytnych lekarzy, zwłaszcza Galena i Hipokratesa, jak i negatywnie, poprzez odrzucenie arabskich lekarzy, takich jak Awicenna. Humaniści wpłynęli także na rozwój prawa poprzez badanie i promocję prawa rzymskiego. W miarę jak humanizm stawał się coraz bardziej zróżnicowany intelektualnie, coraz ściślej powiązał się z życiem uniwersyteckim, początkowo poprzez prowadzenie przez humanistów popularnych wykładów poza formalnym systemem nauczania, a następnie poprzez pracę młodszych mistrzów uniwersyteckich zainteresowanych humanizmem

Humajun

(1508–1556) cesarz Indii

W wieku 23 lat Humajun zastąpił swojego ojca Babura jako drugi władca Indii Mogołów. Rządził pomyślnie przez kilka pierwszych lat, po czym oddał się przyjemnościom, w tym zażywaniu opium, co skutkowało utratą dziedzictwa na rzecz Sher (Shir) Shaha oraz latami tułaczki i wygnania w Persji. Ostatecznie przywrócono mu władzę w Indiach z pomocą Persów w 1555 r., ale zmarł w wyniku upadku w 1556 r. Humajun odziedziczył chwiejne imperium, które właśnie zostało podbite przez jego ojca, i musiał sobie poradzić z trzema ambitnymi braćmi, którzy chcieli go obalić. Choć zdolny do odwagi, był pobłażliwy i uzależniony od przyjemności. Po jego wstąpieniu na tron stanęło przed nim dwóch wrogów, sułtan Bahadur na południowym zachodzie i Sher Khan (później nazwany Sher Shah), przywódca Afgańczyków, którzy osiedlili się wzdłuż rzeki Ganges w Bihar. Sułtan Bahadur został wyeliminowany przez Portugalczyków, ale sprawniejszy Sher Khan ostatecznie pokonał go w 1539 r. Z kilkoma zwolennikami został zmuszony do ucieczki przez Indie do Afganistanu, gdzie w końcu znalazł schronienie w Persji, której władca Sha Tahmasp udzielił mu schronienia pod warunkiem, że przejdzie na islam szyicki (z sunnickiego). Zrobił to, przynajmniej na zewnątrz. Zwycięski Sher Khan przyjął tytuł szacha i bardzo sprawnie rządził Indiami od 1540 do 1545 roku. Stworzył doskonały system administracyjny, który stał się podstawą odrodzonego później imperium Mogołów. Opierał się na centralnie mianowanych urzędnikach lokalnych, którzy sprawowali władzę w ramach hierarchicznego systemu odpowiedzialności. Lokalni urzędnicy naliczali i pobierali podatki stanowiące jedną trzecią całkowitej produkcji. Utworzył sądy i wyeliminował skorumpowanych i opresyjnych urzędników.

Założył także organizacje charytatywne pomagające biednym i zbudował drogi zacienione drzewami, a po drodze rozmieszczone były domy wypoczynkowe i studnie z wodą pitną. Zmarł w 1545 roku w wyniku przypadkowej eksplozji magazynu prochu. Synom Sher Shaha brakowało jego zdolności, co pogorszyło sytuację, walcząc między sobą o dziedzictwo. Następnie Sha Tahmasp pomógł Humajunowi wrócić do władzy, najpierw podbijając Kandahar i Kabul w Afganistanie, a następnie odzyskując tron w Indiach w 1555 r. Zmarł jednak w następnym roku po upadku w swoim pałacu, pozostawiając tron swoim 13-letniemu synowi Akbarowi, urodzonym na północno-zachodniej granicy Indii podczas desperackiej ucieczki ojca. Babur założył Imperium Mogołów, Sher Shah położył jego podwaliny administracyjne, a Akbar później je skonsolidował.

Hutchinson, Anna

(1591–1643) Purytański dysydent

Anne Hutchinson, urodzona jako Anne Marbury w 1591 r., była córką anglikańskiego księdza, który był zwolennikiem reformy kościoła. W dzieciństwie rodzina przeniosła się do Londynu, gdzie otrzymała doskonałe wykształcenie i dobrze ugruntowała się w dogmatach purytanizmu. W wieku 21 lat wyszła za mąż za Williama Hutchinsona, zamożnego londyńskiego kupca sukna, i osiedlili się w Alford w Lincolnshire, miejscu urodzenia Anny. Uczęszczała do kościoła Johna Cottona w pobliskim Bostonie, a kiedy Cotton wyemigrował do Nowej Anglii, pani Hutchinson przekonała męża, że rodzina powinna pójść w jej ślady. Przybyli do Bostonu latem 1634 roku i szybko zostali członkami kościoła, a jej mąż przywódcą społeczności. Miała biegłość w stosowaniu ziół i wkrótce zyskała reputację dzięki swoim poradom medycznym. Wkrótce zajęła się religią. Kobieta niezwykle inteligentna i myśląca, dobrze zorientowana w teologii, podjęła się rozpowszechniania kazań Cottona wśród coraz większej grupy wyznawców. Biorąc to, co uważała za przewodnictwo Cottona, podkreśliła przymierze łaski; jej zdaniem jednostki osiągnęły zbawienie wyłącznie dzięki miłości Bożej i niezwiązanej z ich czynami, przymierzu uczynków. Jej przeciwnicy określili ją jako antynomistkę (sprzeczną z prawem), gdyż jej doktryna implikowała negację władzy duchownej i dyscypliny kościelnej oraz miała niedopuszczalne implikacje dla porządku społecznego i autorytetu ustanowionego rządu. Było to przedmiotem szczególnego zainteresowania w kolonii Massachusetts Bay; nową kolonię, odizolowaną na pustyni i oddaną obronie swojej misji zakładania boskiej wspólnoty. Chociaż początkowo Hutchinson miała wielu zwolenników, w tym kilku prominentnych kupców, a nawet gubernatora kolonii, zaczęto ją postrzegać jako zagrożenie dla misji Massachusetts i ostatecznie została wygnana z kolonii, a później ekskomunikowana ze swojego zboru. Ponieważ jej oskarżyciele byli także jej sędziami, jej proces był niesprawiedliwy według współczesnych standardów, ale typowy dla ówczesnych procesów o działalność wywrotową; formalna obrona nie była dozwolona. Być może co najważniejsze, gwarantowała wyrok skazujący, gdy zapewniała o bezpośredniej komunikacji z Bogiem, co było stanowiskiem nie do przyjęcia dla społeczeństwa wierzącego, że Bóg przemawia przez Biblię w interpretacji duchownych. To, że była kobietą w społeczeństwie, w którym kobiety nie miały władzy publicznej, tylko napawało ją groźbą. W połączeniu z wyzwaniem stawianym przez Rogera Williama i innych, sprawa Hutchinsona skłoniła Massachusetts do zapewnienia ortodoksji religijnej, przynajmniej wśród duchowieństwa, poprzez założenie Harvard College w 1636 r. Wiosną 1638 r. pani Hutchinson, jej rodzina i niewielka liczba wyznawców przeniosło się na Rhode Island i osiedliło w Aquidneck. Po śmierci męża w 1642 roku przeniosła się na Long Island, a następnie na kontynent, Nowy Jork. Późnym latem 1643 roku Indianie zaatakowali jej dom, zabijając wszystkich oprócz jednego członka jej gospodarstwa domowego. Anna Hutchinson, od dawna postrzegana jako ofiara purytańskiej nietolerancji i orędowniczka wolności religijnej, jest również uznawana za swój wkład w walkę o prawa kobiet.

Holandia, bunt przeciwko hiszpańskim rządóm

Bunt w Holandii, często nazywany powstaniem holenderskim lub wojną osiemdziesięcioletnią, rozpoczął się w 1568 r. i został ostatecznie rozstrzygnięty dopiero w traktacie westfalskim w 1648 r. Rozpoczął się od powstania 17 prowincji Holandii przeciwko rządowi hiszpańskiej rodziny królewskiej Habsburgów. Powody buntu były trojaki. Transformacja Hiszpanii pod rządami Habsburgów z potęgi europejskiej w główne imperium światowe z rozległymi koloniami w obu Amerykach doprowadziła do zaangażowania w liczne wojny, a podatki nałożone na Holandię, aby pomóc w opłaceniu tych wojen, spotkały się z wielkim oburzeniem. Wiele miast w Holandii również było oburzonych posunięciami Habsburgów mającymi na celu centralizację administracji regionu. W latach sześćdziesiątych XVI wieku protestantyzm stał się popularny w niektórych częściach Holandii, a Habsburgowie chcieli przywrócić katolicyzm. Kiedy rozpoczęły się tarcia między Antoine'em Perrenotem de Granvelle, francuskim mężem stanu, którego Filip II, król Hiszpanii mianował w Holandii, a wieloma mieszczanami w Holandii, szybko doprowadziło to do napięć religijnych. W sierpniu 1566 r. szturmem dokonano szturm na mały kościół katolicki i zniszczono wizerunki świętych katolickich. Szybko nastąpiły podobne posunięcia w innych miejscach, a Filip II odpowiedział, wysyłając żołnierzy. Kiedy część jego przeciwników została stracona, wybuchł bunt, którego figurantem został wpływowy polityk protestancki Wilhelm Orański. Bitwa pod Rheindalen, która miała miejsce 23 kwietnia 1568 r., zapoczątkowała powstanie. Początkowo Hiszpanom udało się stłumić bunt, ale kiedy rebelianci przypuścili atak morski w 1572 roku i zdobyli miasto Brielle (Brill), protestanci szybko zebrali się, by wesprzeć rebeliantów. Wkrótce północne prowincje Holandii faktycznie uniezależniły się od panowania hiszpańskiego, a kiedy hiszpańscy żołnierze próbowali ponownie narzucić panowanie cesarskie, walki nasiliły się. Byli tacy, którzy chcieli młodszego brata króla francuskiego — Herkulesa Franciszka, księcia Anjou — na nowego króla Holandii, ale pomysł ten upadł po dwóch latach, podobnie jak ten, który uczynił Elżbietę I, królową Anglii, królową Holandii. Bezlitosny sposób, w jaki hiszpański dowódca, książę Alby próbował odzyskać Holandię, doprowadziło do intensywnej nienawiści do Hiszpanów. Akcja, która zapewniła księciu sławę, miała miejsce po siedmiomiesięcznym oblężeniu miasta Haarlem. W lipcu 1573 roku zwycięscy żołnierze Alby dokonali masakry całego garnizonu. W październiku 1575 roku Hiszpanie wymordowali wiele osób w Antwerpii, największym mieście regionu, a duża liczba jego mieszkańców uciekła. W 1585 roku Robert Dudley, hrabia Leicester, sprowadził 6000 angielskich żołnierzy do walki u boku holenderskich rebeliantów. Dwa lata później Anglicy wycofali się, ale wcześniej wielu ważnych Anglików, w tym Sir Walter Raleigh, walczyło z Hiszpanami. Gdy stawka rosta, Hiszpanie zebrali swoją armadę do ataku morskiego na Anglię w 1588 roku, ale to się nie udało. W następnym roku Maurycy Orański, syn Wilhelma Orańskiego, podjął ofensywę i w 1590 r. zdobył Bredę. W tym czasie północ Holandii cieszyła się faktyczną niepodległością, a walki trwały do 1609 r. Było to w połowie -1590 r., kiedy po stronie hiszpańskiej walczył Anglik Guy Fawkes, zdobywając pewne doświadczenie w użyciu materiałów wybuchowych, co zaowocowało jego zwerbowaniem do spisku prochowego w 1605 r. Od 1609 do 1621 r. obowiązywał 12-letni rozejm i walki rozpoczęły się od nowa w 1622 r. i łącząc się z wojną trzydziestoletnią, która zakończyła się w 1648 r.

Handel niewolnikami, Afryka

Odkrycie Ameryk stworzyło nowe możliwości gospodarcze, których podstawą jest rolnictwo. W 1493 roku, zaledwie rok po swojej pierwszej podróży, Krzysztof Kolumb sprowadził na Karaiby trzcinę cukrową, uprawę, na której Europejczycy założyli pierwsze plantacje w Nowym Świecie. Trzcina cukrowa wymagała dużej siły roboczej, szczególnie podczas zbiorów. Europejczycy starali się zaspokoić popyt na siłę roboczą, korzystając z przestępców, sierot, służby kontraktowej i rdzennych Amerykanów. Wciąż jednak potrzebni byli robotnicy. Rdzenni Amerykanie ulegli chorobom Starego Świata, a podaż europejskich robotników zaspokajała jedynie ułamek zapotrzebowania. W połowie XV wieku Portugalczycy rozwiązali problem siły roboczej, zniewalając Afrykanów do uprawy trzciny cukrowej na Maderze na Oceanie Atlantyckim. Hiszpanie używali niewolnictwa w swojej kolonii w Nowym Świecie

Hispaniola (obecnie wyspa Haiti i Republika Dominikany), importując pierwszych niewolników w 1502 r. Instytucjonalizacja niewolnictwa w Nowym Świecie pobudziła handel niewolnikami. Fakt, że popyt na niewolników przewyższył wzrost podaży w wyniku naturalnego wzrostu niemal wszędzie w obu Amerykach, utrwalił handel niewolnikami na przestrzeni czterech stuleci

PORTUGALIA PROWADZI HANDEL NIEWOLNIKAMI

Portugalia na początku zmonopolizowała handel. Traktat z Tordesillas z 1494 r. przyznał Portugalii dostęp do Afryki, a wraz z nią niewolników. Po 1528 roku portugalskie firmy żeglugowe dostarczały Hiszpanii niewolników w ramach serii asientos, czyli kontraktów. An asiento określił dostawę niewolników w piezas de India, co określało ilościowo siłę roboczą, a nie niewolników. Mężczyźni naliczali więcej pieza niż kobiety, spodziewając się, że mężczyźni będą dawać więcej pracy niż kobiety. Z tego samego powodu młodzi byli warcie więcej niż starzy. Ładunek 100 piez stanowił najmniejszą liczbę niewolników, jeśli wszyscy byli młodymi mężczyznami, a największą, jeśli wszyscy byli starszymi kobietami. Oczywiście handlarze niewolników rzadko uzyskiwali „ideał” wszystkich młodych mężczyzn zdolnych sprostać rygorom plantacji. Warunki rynkowe były zróżnicowane, przy czym większość stanowili młodzi mężczyźni, a niektóre kobiety również obejmowały, szczególnie te w wieku rozrodczym w nadziei na utrwalenie populacji niewolników poprzez reprodukcję. Ładunek może również zawierać osoby w wieku przed okresem dojrzewania i osoby starsze ze względu na ich niskie ceny. Ich zakup, wiązał się jednak z ryzykiem, ponieważ byli podatni na choroby i przedwczesną śmierć. Wartość pracy, a co za tym idzie, niewolników zmieniała się w czasie. Z zapisów portugalskiej kompanii Cacheau z 1693 roku wynika, że na jednego pieza przypadało 1,6 niewolnika. Jednak w 1715 r. zapisy Kompanii Morza Południowego w Wielkiej Brytanii ujawniają, że wartość jednego pieza spadła do 1,04 niewolnika. Liczby te wskazują na wzrost zapotrzebowania na niewolników w czasie. Podaż wzrosła, aby zaspokoić popyt. W latach 1521–1550 Hiszpania importowała do swoich kolonii 15 000 niewolników, średnio 500 rocznie, a między 1551 a 1595 r. sprowadzała 36 300 niewolników, czyli średnio 810 rocznie. Największy importer niewolników, Brazylia, sprowadził w tych latach ponad 200 000 niewolników. W sumie do 1600 r. Portugalia wysłała do Nowego Świata 264 000 niewolników. Portugalia zdominowała handel do tego stopnia, że do 1600 r. jej morski rywal, Wielka Brytania, wysłała do obu Ameryk zaledwie 2000 niewolników. Żaden inny naród nie brał udziału w handlu aż do roku 1600. Portugalski handel niewolnikami czerpał korzyści z niestabilności politycznej w Afryce. W połowie XVI wieku wojna ogarnęła imperium Jolof, obejmujące współczesny Senegal i Gambię. Watażkowie zniewalali więźniów, wymieniając ich z Portugalią na broń. W tym samym czasie upadek centralnego rządu Kongo, współczesnej Angoli, Kabindy i Republiki Konga umożliwił Portugalczykom dostęp do wnętrza królestwa i większej liczby niewolników, niż było to możliwe, gdy Kongo ograniczało Portugalię na wybrzeże. W 1614 roku Portugalia sprzymierzyła się z Jagą, grupą wrogą władców Angoli Ndongo. W wyniku wojny Portugalia zdobyła jeńców, których sprzedała jako niewolników. Nowe sojusze po 1640 r. zapewniły Portugalii dostęp do niewolników w Luandzie, współczesnej stolicy Angoli. Niestabilność polityczna dała Europejczykom więcej niewolników, niż mogliby się spodziewać, ponieważ aż do XIX wieku Afryka była dla Europejczyków nieprzenikniona. Choroby tropikalne sprawiły, że przemierzanie wnętrza kontynentu w poszukiwaniu niewolników było dla Europejczyków niebezpieczne. Tam, gdzie plemiona afrykańskie pozostawały zjednoczone, trzymały Europejczyków na dystans. Zamiast tego Europejczycy założyli fortece wzdłuż zachodniego wybrzeża Afryki, pierwszą w Elminie, miście w Ghanie, w 1482 roku, i czekali na dostawę niewolników od afrykańskich kupców i wodzów. Na wybrzeżu niewolnicy czekali w lochach, zagrodach lub palisadach aż do przybycia statku. Zarówno Afrykanie, jak i Europejczycy, którzy mieszały się ze sobą po raz pierwszy, byli zagrożeni chorobą. Zamknięcie w ciasnych pomieszczeniach na wybrzeżu i na pokładzie statku zwiększyło ryzyko epidemii dla Afrykanów.

WARUNKI STATKU NIEWOLNICTWA

Po wejściu na pokład niewolnicy musieli długo czekać, aż kapitan miał wystarczającą liczbę niewolników oraz odpowiednią siłę i kierunek wiatru do żeglowania. Rzadko kiedy trwało to krócej niż miesiąc, a oczekiwanie na wybrzeżu czasami sięgało pół roku. Przez cały ten czas niewolnicy, zapakowani po 100–1000 na statek, w zależności od jego wielkości, zajmowali niewiele więcej niż sześć stóp kwadratowych powierzchni z dwiema lub trzema stopami prześwitu. Handlarze niewolników oddzielali mężczyzn od kobiet, łącząc mężczyzn w pary, aby zmniejszyć niebezpieczeństwo buntu. Długie łańcuchy wiązały grupy niewolników, trzymany przez większość czasu pod pokładem, w celu umożliwienia im przemieszczania się na pokład w celu uzyskania świeżego powietrza i posiłku. Czas oczekiwania na wybrzeżu i podróż do Ameryki kusiły załogi składające się wyłącznie z mężczyzn do gwałcenia niewolnic. Gdy statek wypłynął, niewolnicy byli podatni na zmienne warunki pogodowe i wiatr. Deszcz uniemożliwiał im dostęp świeżego powietrza na pokład i zwiększał częstość występowania i rozprzestrzenianie się chorób. Burze zagroziły nawet najbardziej obiecującej przeprawie. W 1738 r. zaledwie kilka dni od miejsca przeznaczenia holenderski statek Leusdan nawiedził sztorm. Kiedy zaczął przeciekać, załoga w obawie przed walką o łódzie ratunkowe zamknęła pod pokładem około 660 niewolników, pozostawiając ich na utonięcie. Przeżyła tylko załoga i 14 niewolników na pokładzie. Brak wiatru spowodował zatrzymanie statków i nadwyrężenie dostaw żywności. Kapitanowie statków rzadko mieli na początku podróży więcej niż trzy miesiące jedzenia i zmniejszali racje niewolników podczas długich podróży. Przeprawa od wybrzeża Gwinei była szczególnie niebezpieczna, ponieważ statki musiały dwukrotnie przemierzać zastoje, ryzykując w ten sposób długotrwały spokój. W jednym z badań oszacowano, że śmiertelność w przypadku rejsów oceanicznych trwających krócej niż 20 dni wynosi 8 procent, chociaż w przypadku rejsów dłuższych niż dwa miesiące śmiertelność wzrosła do prawie jednej czwartej. Malaria, żółta febra i dolegliwości jelitowe są przyczyną dwóch trzecich zgonów, a ospa, szkorbut i samobójstwa – pozostałą jedną trzecią. Gdy statek dopłynął do miejsca przeznaczenia, inspektor wchodził na pokład, aby sprawdzić niewolników pod kątem chorób, poddając wszystkich niewolników kwarantannie, jeśli znalazł jednego z chorobą zakaźną, i przedłużając ich pobyt na statku do czasu ustąpienia zarażenia. Na lądzie niewolnicy mieli wreszcie świeżą żywność i wodę. Handlarze gromadzili niewolników na sprzedaż po wylądowaniu na lądzie, najpierw sprzedawali młodych i starych, a do końca trzymali na sprzedaż mężczyzn i kobiety w wieku rozrodczym w oczekiwaniu, że ceny wzrosną wraz z chęcią kupujących sfinalizowania transakcji. Fakt, że za kobiety owulujące płacono wyższą cenę niż kobiety przed i po menopauzie, przeczy twierdzeniu handlarzy niewolnikami, że nie sprzedawali oni niewolników w celu hodowli. Handlarze sprzedawali większość niewolników na aukcji, chociaż alternatywą było ustalenie ceny dla grupy niewolników w podobnym wieku i kondycji fizycznej oraz umożliwienie kupującym wyboru spośród tej grupy.

INNE NARODY WCHODZĄ W HANDEL NIEWOLNIKAMI

Pozycja Portugalii w handlu niewolnikami zaczęła słabnąć w XVII wieku, gdy do walki przystąpiła Holandia. Po 1630 r. Holendrzy sprowadzili do północnej Brazylii niewolników, których wyrwali z Portugalii. Zajmując Curaçao w 1634 r., Holendrzy używali go do kierowania niewolników do swoich kolonii oraz do Portugalii, Hiszpanii, Wielkiej Brytanii i Francji. W 1637 roku Holandia zdobyła portugalską fortecę Elmina, czyniąc ją punktem wyjścia holenderskiego handlu niewolnikami. Po 1667 r. Holandia sprowadziła niewolników do Surinamu. W sumie Holandia sprowadziła do Nowego Świata 39 900 niewolników w latach 1601–1650, a liczba ta wzrosła do 76 400 w latach 1726–1770. Następnie udział Holandii w handlu niewolnikami gwałtownie spadł. Wielka Brytania również zakwestionowała dominację Portugalii. Rozprzestrzenienie się tytoniu w Wirginii po 1617 roku otworzyło brytyjską Amerykę Północną na handel niewolnikami. W 1619 r. Holendrzy wylądowali w Jamestown z 20

niewolnikami, co było pierwszą tego rodzaju dostawą. Przez większą część XVII wieku handel niewolnikami w trzynastu koloniach był raczej skąpy niż potopem. W 1640 r. w Wirginii było tylko 150 niewolników, a w 1670 r. – mniej niż 1000. W przeciwieństwie do Ameryki Łacińskiej i Karaibów, niewolnicy w trzynastu koloniach zwiększyli swoją liczbę poprzez reprodukcję, zmniejszając potrzebę importowania niewolników. Handel niewolnikami w Brytyjskiej Ameryce Północnej był najsilniejszy po upadku niewoli kontraktowej około 1670 r. i powstaniu plantacji ryżu wzdłuż wybrzeża Karoliny około 1700 r. Według szacunków trzynastie kolonie sprowadziło w latach 1619–1750 około 201 500 niewolników, co stanowiło ok. średnio 1550 rocznie. Dla porównania Francuzi importowali na Martynikę średnio 1690 niewolników rocznie w latach 1664–1735, a Hiszpanie średnio 3880 niewolników rocznie do swoich kolonii w latach 1640–1750. Wzorem brytyjskiej Ameryki Północnej rozpoczęła się kolonizacja Karaibów. Osiedlając się na Barbadosie w 1624 r., Wielka Brytania sprowadziła pierwszych niewolników w 1627 r. Następnie handel niewolnikami rozwinął się wraz z rozpowszechnieniem uprawy cukru, podobnie jak handel w trzynastu koloniach w okresie boomu tytoniowego. Import Barbadosu wzrósł z 6500 niewolników między 1640 a 1644 (średnio 1300 rocznie) do 36 400 między 1698 a 1707 (średnio 3640 rocznie). Na Jamajce cukier i handel niewolnikami rozwinęły się w połowie XVII wieku. W latach 1651–1675 plantatorzy importowali 8 000 niewolników, średnio około 330 rocznie, czyli mniej więcej jedną szóstą liczby importowanej na Barbados. Jednak na przełomie wieków Jamajka przyćmiła Barbados, importując w latach 1676–1700 77 100 niewolników, średnio około 3210 rocznie. Ekstrapolując liczbę importów z Royal African Company, firmy handlującej niewolnikami, której król Karol II przyznał monopol, na wszystkich handlarzy na całej Jamajce, plantatorzy sprowadzili na wyspę około 7800 niewolników w latach 1708–1711, średnio 2600 rocznie. W latach 1655–1674 Barbados dostarczył Jamajce jedną trzecią swoich niewolników, choć na przełomie XVIII i XVIII wieku odsetek ten spadł do 5%. Do tego czasu większość importu pochodziła z Afryki, chociaż podróż na Jamajkę przebiegała 1500 mil dalej na zachód niż Barbados. Wyspy Podwietrzne były ostatnimi brytyjskimi posiadłościami na Karaibach, które rozpoczęły handel niewolnikami. Do 1670 r. plantatorzy wysp sprowadzili tylko 7 000 niewolników. Liczba ta wzrosła do 44 800 w latach 1672–1706, średnio 1280 rocznie, a kolejnych 43 100 w latach 1707–1733, średnio 1600 rocznie. W sumie do 1700 r. Brytyjczycy sprowadzili na Karaiby 250 000 niewolników, a w całych Amerykach handlarze ze wszystkich krajów kupili i sprzedali 266 100 niewolników w latach 1519–1600. Stanowi to średnio 3300 niewolników rocznie, a liczba ta wzrosła do około 1,3 miliona w latach 1726 i 1750, zdumiewająca średnia wynosząca 52 000 rocznie. W całym Nowym Świecie w latach 1519-1750 wchłonęło ponad 1,5 miliona niewolników.

Hiszpańska Armada

Rosnące tarcia między Anglią a Hiszpanią w połowie XVI wieku stopniowo doprowadziły do konfliktu zbrojnego pomiędzy hiszpańską „niezwycięzoną” flotą Armadą a angielską Royal Navy na Kanale La Manche i wokół brytyjskiego wybrzeża w 1588 roku, co doprowadziło do niszczycielskich klęsk Hiszpanii i chwalebного triumfu królowej Anglii Elżbiety I. Kiedy królowa Elżbieta (1558–1603) wstąpiła na tron angielski w 1558 r., król Hiszpanii Filip II (1556–1598), który był mężem angielskiej królowej Marii I (1553–1558), pokazał zainteresowanie zaproponowaniem małżeństwa Elżbiecie w celu zawarcia sojuszu z Anglią w celu zrównoważenia potęgi Francji na kontynencie. Kiedy Elżbieta zdecydowała się zwlekać, Filip stopniowo tracił cierpliwość. W połowie lat osiemdziesiątych XVI wieku sytuacja zmieniła się dramatycznie, gdy Filip II, zagorzały obrońca rzymskiego papieża, dołączył do swoich dawnych francuskich katolickich rywali w ich wojnach z francuskimi hugenotami i holenderskimi kalwinistami. W międzyczasie Elżbieta stała się heretyczką świata katolickiego po tym, jak papież Pius V ekskomunikował królową w 1570 r. za ogłoszenie się „Najwyższym Gubernatorem” Kościoła anglikańskiego i wprowadzenie rytuałów kalwińskich do publicznego kultu swojego ludu. Wrogość króla Filipa wobec królowej Elżbiety była ściśle powiązana z jego osobistymi problemami z kalwińskimi

poddanymi holenderskimi. W 1578 roku król mianował księcia Parmy, aby stłumił kalwinów w północnych prowincjach Holandii, którzy od dziesięcioleci buntowali się przeciwko kontroli dynastii Habsburgów. Podczas gdy książę zyskał pewną pozycję na południu, dziesięć północnych prowincji ogłosiło niepodległość Zjednoczonych Prowincji, czyli Republiki Holenderskiej, w 1581 roku. W obliczu rosnącej presji ze strony księcia Parmy, Holendrzy zwrócili się o pomoc wojskową do królowej Elżbiety. Wysłała do Holandii armię składającą się z 6000 żołnierzy dowodzoną przez hrabiego Leicester, a połączone siły holenderskie i angielskie zaczęły przez dwa lata (1585–1587) utrzymywać front, aby powstrzymać północny natarcie Parmy. Dla Filipa II militarne zaangażowanie angielskiej królowej w jego osobiste sprawy dynastyczne uczyniło ją, podobnie jak Niemcy luteranie, holenderscy kalwiniści i francuscy hugenoci, wrogiem Boga. Co więcej, Filip II poczuł się upokorzony przez angielskie piractwo na pełnym morzu, które stanowiło wyzwanie dla stuletniej dominacji imperialnej i monopolu handlowego Hiszpanii nad Oceanem Atlantyckim. W latach sześćdziesiątych XVI wieku Sir John Hawkins odbył trzy ryzykowne podróże, transportując niewolników z Afryki Zachodniej do obu Ameryk na sprzedaż, pomagając w ten sposób Anglii zdobyć udział w wysoce dochodowym handlu niewolnikami. W latach siedemdziesiątych XVI wieku Sir Francis Drake przeprowadził na pełnym morzu serię nalotów na hiszpańskie statki ze skarbami. Królowa Elżbieta cieszyła się swoim udziałem w zyskach z obu przygód. W 1587 r., gdy książę Parmy czynił postępy w zakłócaniu sojuszu anglo-holenderskiego w Holandii, stosunki anglo-hiszpańskie pogorszyły się z powodu dwóch incydentów. W lutym Elżbieta wydała rozkaz egzekucji Marii, królowej Szkotów, która przez około dwie dekady była pełnomocnikiem Filipa w spisku przeciwko heretyckiej królowej Anglii. W kwietniu Sir Francis Drake dowodził flotą 23 angielskich statków, atakując ojczyznę Hiszpanii, spalając około 30 statków w porcie w Kadyksie i plądrując skarby hiszpańskich kupców o wartości ponad 100 000 funtów na Azorach, z czego Elżbieta zyskała 40 000 funtów. Filip nabrał przekonania, że nadszedł czas, aby zmiażdżyć królową w średnim wieku, którą świat katolicki pogardzał, a Habsburgowie musieli zniszczyć, aby ocalić Holandię. Późnym latem strategię inwazji Armady opracował sam król. Armada miała popłynąć do kanału La Manche w tym samym czasie, gdy Parma przepływał przez kanał własnymi statkami, przewożąc 30 000 żołnierzy z Flandrii. Połączone siły miałyby następnie najechać Anglię, wysiadając w pobliżu ujścia Tamizy. Plan strategiczny pod koniec roku nie był już tajemnicą, a królowa Elżbieta zdecydowała się podjąć wyzwanie.

Hamid, Abdul II (Abdulhamid II)

(1842–1918) sułtan osmański

Abdul Hamid II, który panował w latach 1876–1909, został sułtanem po tym, jak jego brat, sułtan Murad V, został obalony z powodu choroby psychicznej. Doszedł do władzy obiecując reformy i poparcie dla konstytucji, ale wkrótce potwierdził tradycyjną autorytarną władzę sułtana. W tamtym czasie Imperium Osmańskie borykało się z problemami. Imperium było głęboko zadłużone, w Bośni i Bułgarii wybuchły buntury nacjonalistyczne, w Serbii i Czarnogórze szalała wojna, a Rosja groziła dalszą ekspansją na terytoria osmańskie. Jednak ogłoszenie konstytucji i utworzenie parlamentu w 1877 r. zdawało się zapowiadać nowe reformy, które być może przywrócą dawną siłę imperium. Konstytucja, sporządzona przez zdolnego administratora i reformatora Midhat Paszę, była krótkotrwała, ponieważ Abdul Hamid II wykorzystał wojnę z Rosją w 1877 r. jako pretekst do rozwiązania parlamentu i zawieszenia konstytucji. Następnie odsunął Midhata od władzy i wysłał go na wygnanie. Abdul Hamid II zatrudnił niemieckich doradców do odbudowy armii i zarządzania finansami. Ku konsternacji Brytyjczyków wpływy Niemiec w imperium stale rosły aż do I wojny światowej. Abdul Hamid II przymykał oko na brytyjską okupację Egiptu, choć pozornie Egipt pozostał częścią Imperium Osmańskiego, de facto stał się jego częścią Imperium Brytyjskiego rządzonego przez brytyjskich „doradców”. Abdul Hamid II ograniczył władzę biurokratów rządowych i skoncentrował władzę w

sułtanacie. Ustanowił także ścisłą cenzurę publikacji i monitorował działalność polityczną za pośrednictwem siatki tajnych agentów. Choć większość jego poprzedników nie zwracała uwagi na swój tytuł kalifa, Abdul Hamid II ponownie podkreślił swoją rolę kalifa i obrońcy świata muzułmańskiego. Abdul Hamid II na próżno próbował wykorzystać atrakcyjność ruchu panislamskiego spopularyzowanego przez Jamala al-Dina al-Afghaniego, aby przeciwstawić się rosnącemu nacjonalizmowi w zróżnicowanym Imperium Osmańskim. Budowa kolei Hidżaz, aby ułatwić pielgrzymkę do Mekki i Medyny, była częścią jego kampanii mającej na celu wspieranie wsparcia islamu. Abdul Hamid II odrzucił także syjonistyczną ofertę złożoną przez Theodora Herzla dotyczącą spłaty części ogromnego długu osmańskiego w zamian za statut osmański zezwalający na syjonistyczną kolonizację Palestyny. Herzlowi powiedziano, że sułtan nie zajmuje się „odcinaniem sobie ramienia”, co oznacza, że Palestyna jest uważana za integralną część imperium, ale Żydzi mogą tam mieszkać. Obawiając się zamachu, stał się wirtualnym więźniem w pałacu Yildiz. Autorytarne rządy Abdula Hamida zwiększyły niezadowolenie w wojsku. W rezultacie w 1908 r. władzę przejęli Młodzi Turcy, zdominowani przez oficerów armii. Abdul Hamid II został zmuszony do zaakceptowania przywrócenia konstytucji z 1876 r. W 1909 r. abdykował na rzecz swojego brata, który został sułtanem Muhammadem V. Abdul Hamid II spędził ostatnie lata życia w areszcie domowym w pałacu Beylerbeyi w Stambule, gdzie zmarł w 1918 r.

Hamilton, Aleksander

(1755?–1804) pierwszy sekretarz skarbu USA

Urodzony w Brytyjskich Indiach Zachodnich w rodzinie, której rodzice nie byli legalnie małżeństwem, Alexander Hamilton przewyciężył swoje korzenie i został w czasie wojny doradcą generała Jerzego Waszyngtona, kluczowego teoretyka i propagatora Konstytucji Stanów Zjednoczonych oraz twórcy śmiałego systemu finansowego dla nowej republiki. Dumny i szczery Hamilton zginął z rąk wiceprezidenta Aarona Burra w nielegalnym pojedynku motywowanym politycznie w lipcu 1804 roku. W wieku 12 lat pozbawiony matki i oddzielony od ojca Hamilton kształcił się na urzędnika na cukrowej wyspie St. Croix. Tam młody samouk parał się poezją, napisał relację naoczego świadka niszczycielskiego huraganu w 1772 r. i wywarł takie wrażenie na presbiteriańskim ministrze Hugh Knoxie, że starszy mężczyzna zebrał zbiorówkę, aby wysłać swojego protegowanego na studia w Nowym Jorku. Opieka mentorska ze strony ważnych starszych mężczyzn stała się wzorem w karierze Hamiltona. Pochłonięty rosnącym zapałem rewolucyjnym, Hamilton wkrótce został pamfletystą, a do 1776 roku był kapitanem kompanii artylerii. Zauważony przez Waszyngton Hamilton stał się zaufanym adiutantem generała. Małżeństwo w 1780 roku z Elizabeth Schuyler, córką bogatego i wpływowego politycznie właściciela ziemskiego z Albany, oraz chwilowy konflikt z Waszyngtonem spowodowały, że Hamilton wrócił do Albany, gdzie studiował prawo u boku Aarona Burra, innego młodego i ambitnego nowojorczyka. Hamilton wznowił wydawanie broszur poświęconych pilnym kwestiom zarządzania, podatków i finansów. Znalazł czas, aby założyć Bank of New York i stowarzyszenie przeciw niewolnictwu, chociaż jego teść był właścicielem niewolników. W 1782 roku jako delegat na kongres opracowujący Statuty Konfederacji, Hamilton rozpoczął intelektualną współpracę z obiecującym młodym mieszkańcem Wirginii, Jamesem Madisonem. Hamilton, będący wczesnym zwolennikiem silniejszego i bardziej scentralizowanego rządu w miejsce słabnących artykułów, był jedynym delegatem Nowego Jorku na Konwencję Konstytucyjną z 1787 r. Jako „Publius” wraz z Madison i Johnem Jayem napisał serię argumentów za ratyfikacją, zebrane później jako Federalist Papers.

EKONOMIA KONTROWERSYJNA

We wrześniu 1789 roku Hamilton został pierwszym sekretarzem skarbu Jerzego Waszyngtona i narodu. Hamilton bezczelnie zaproponował kontrowersyjny plan gospodarczy oparty po części na pomysłach

pioniera brytyjskiego ekonomisty Adama Smitha. Wiele pomysłów Hamiltona zaprzeczało tradycyjnej mądrości finansowej i naukom religijnym jego epoki. Jego propozycje obejmowały konsolidację zobowiązań państwa w trwały dług federalny, utworzenie banku narodowego kontrolowanego przez partnerstwo publiczno-prywatne, które mogłoby manipulować podażą pieniądza w kraju, oraz podatki od luksusowych towarów, takich jak herbata i whisky. Hamilton nalegał także Kongres, aby wykorzystał fundusze federalne i nałożył cła w celu promowania produkcji i roli Ameryki w powstającej rewolucji przemysłowej. Hamilton wkrótce popadł w konflikt z byłą sojuszniczką Madison i sekretarzem stanu Thomasem Jeffersonem, obydwojma mieszkańcami Wirginii będącymi właścicielami niewolników, którzy mieli zupełnie odmienną wizję nowego narodu, opierającą się głównie na ekspansji rolnictwa. Niemniej jednak główna część planu gospodarczego Hamiltona została przyjęta po tym, jak Jefferson pośredniczył w porozumieniu w sprawie utworzenia federalnego okręgu stołecznego nad Potomackiem między Maryland i Wirginią, a nie Nowym Jorkiem, jak preferował Hamilton. Pierwszy Bank Stanów Zjednoczonych Hamiltona został wyczarterowany w 1791 r., a Mennica Amerykańska zatwierdzona w 1792 r. Chociaż Hamilton był osobiście zaangażowany w utworzenie jednego z pierwszych w Ameryce miast przemysłowych napędzanych wodą, Paterson w stanie New Jersey, większość jego „Raportu o producentach” nie zdobyła poparcia Kongresu aprobatą. U szczytu swojej władzy i wpływów Hamilton wplątał się w sieć nieszczęść osobistych i finansowych, które rzuciły cień na jego karierę. Chociaż powszechnie uważany był za uczciwego osobiście, nie zawsze kierował się zdrowym rozsądkiem przy wyborze bliskich przyjaciół i asystentów. Niektórzy wykorzystywali informacje poufne do spekulacji na temat wahań kursów walut i wzbogacania się w inny sposób. Jeden z kluczowych doradców, William Duer, nie tylko wykorzystał finansowo swoje powiązania z sekretarzem skarbu, ale także przedstawił Hamiltona Marii Reynolds, zamężnej kobiecie. Ich romans, najwyraźniej podlegający przez męża pani Reynolds w celu szantażu, trwał ponad rok i zakończył się żenującym wyznaniem Hamiltona, ujawnionym publicznie w 1797 r. Gdy rewolucja francuska przerodziła się w przemoc, różnice polityczne między kolegami z gabinetu Hamiltonem a sytuacja Jeffersona nasiliła się, gdy Jefferson witał koniec francuskiej monarchii, podczas gdy Hamilton brzydził się zamieszaniem u starego sojusznika Stanów Zjednoczonych. W 1794 r., kiedy farmerzy w Pensylwanii zbuntowali się przeciwko podatkowi Hamiltona na whisky, sekretarz skarbu przekonał prezydenta Waszyngtonu, aby użył wojska do stłumienia powstania, wywołując widmo anarchii na wzór ostatnich wydarzeń we Francji. Hamilton ruszył do bitwy u boku swojego generała. W następnym roku Hamilton zrezygnował ze stanowiska w rządzie, aby wznowić lukratywną praktykę prawniczą. W 1796 roku pomógł Waszyngtonowi napisać jego pożegnalne przemówienie. John Adams z Massachusetts i Hamilton należeli do nowej Partii Federalistycznej do czasu pierwszych kwestionowanych wyborów prezydenckich w Ameryce w 1796 r., ale nie byli przyjaciółmi. Nie mogąc pokrzyżować kandydatury Adamsa na prezydenta, Hamilton odegrał rolę wspierającą, kwestionując charakter Jeffersona, przywódcy nowej Partii Demokratyczno-Republikańskiej. Hamilton założył także gazetę New-York Evening Post jako rzecznik polityki federalistycznej i swoich własnych ambicji w Nowym Jorku.

POJEDYNEK

Wybory w 1800 r. utknęły w martwym punkcie, a Jefferson i Burr, obaj republikanie, otrzymali po 73 głosy wyborcze. W ten proceduralny bałagan (później skorygowany przez 12. poprawkę do Konstytucji) wkroczył Hamilton. Pomimo różnic politycznych Jefferson i Hamilton byli głównymi postaciami, założycielami republiki. Z kolei Hamilton argumentował, namawiając wyborców do wybrania Jeffersona, Burr był oportunistą o wątpliwym charakterze. Burr został wiceprezydentem Jeffersona; niespokojnie konkurencyjne stosunki Burr-Hamilton stały się odrażające po obu stronach. Na tle zaciekłych manewrów politycznych w Nowym Jorku Burr i Hamilton starli się o świcie w Weehawken w stanie New Jersey. Kula Burra przeszła wątrobę Hamiltona. Dzień później Hamilton już nie żył. Burr, który nigdy nawet nie był sądzony za nielegalne pojedynki, powrócił na stanowisko przewodniczącego

Senatu na następnej sesji Kongresu. Elizabeth Hamilton przeżyła swojego męża o 50 lat. Została pochowana obok niego na cmentarzu Trinity niedaleko Wall Street, finansowego serca Ameryki.

Harris, Townsend i Japonia

Townsend Harris urodził się w Sandy Hill w stanie Nowy Jork w 1804 roku. W wieku 14 lat przeprowadził się do Nowego Jorku, gdzie awansował od sprzedawcy do partnera w dużej firmie. Szczególnie interesował się możliwościami kulturalnymi i edukacyjnymi. Został prezesem Rady Oświaty w Nowym Jorku i w obliczu ugruntowanej władzy politycznej realizował swoje marzenie o edukacji dla wszystkich klas społeczeństwa. Harris był odpowiedzialny za założenie Free Academy, obecnie City College of New York City. W 1848 roku zaplanował i odbył podróż po Południowym Pacyfiku, aby zbadać wyspy i ich rdzenną ludność. Doświadczenie Harrisa w Azji i Pacyfiku nie pozostało niezauważone w Waszyngtonie. W 1854 roku administracja prezydenta Franklina Pierce'a mianowała go amerykańskim konsulem w Ningbo (Ningpo) w Chinach. Po tej służbie odbył udane negocjacje z Syjmem w 1856 r. W międzyczasie 15 lutego 1855 r. komandor Matthew Perry wrócił do zatoki Edo (Tokio) w Japonii. Podczas swojej pierwszej podróży do Japonii w lipcu 1854 roku rozpoczął negocjacje dyplomatyczne z rządem japońskim, obiecując powrót w przyszłym roku. W rezultacie podpisano traktat otwierający Japonię. Dzięki swojemu doświadczeniu dyplomatycznemu na Dalekim Wschodzie Harris został wybrany na pierwszego konsula USA w Japonii, który przybył w sierpniu 1856 roku do Shimoda. Pomimo jego największych wysiłków minął ponad rok, zanim postawił stopę w Edo, stolicy szogunatu (reżimu wojskowego). (Japończycy mieli dwie stolice, szoguna i stolicę cesarstwa w Kioto). Chociaż Shogun Tokugawa Iesada ćwiczył taktykę opóźniania przyjęcia Harrisa, zdał sobie sprawę, że Japonia jest zbyt słaba, aby ryzykować wojnę ze Stanami Zjednoczonymi. Wstępne rozmowy odbyły się już w Shimodzie, a negocjacje były kontynuowane w Edo. Traktat został ostatecznie podpisany w lipcu 1858 r. i wszedł w życie w 1860 r. Traktat handlowy otworzył sześć japońskich portów dla handlu z USA i pozwolił Amerykanom przebywać w Edo i Osace. Później dodano postanowienia ustalające cła importowe na poziomie 5 procent i zwalniające Amerykanów z japońskiego prawa. Zmuszenie słabego szogunatu do podpisania nierównych traktatów ze Stanami Zjednoczonymi i innymi krajami zachodnimi podkopało szogunat Tokugawa i utorowało drogę Restauracji Meiji. Harris zmarł w Nowym Jorku w 1878 roku.

Hart, Robert

(1835–1911) Brytyjski dyplomata, chiński urzędnik

Sir Robert Hart był niezwykle Anglikiem, który służył zarówno Wielkiej Brytanii, jak i Chinom. Rozpoczął pracę w Chinach w konsulatach brytyjskich w Ningbo (Ningpo) i Kantonie, a w latach 1863–1906 awansował na stanowisko Generalnego Inspektora Chińskich Cesarskich Ceł Morskich. W wyniku porażki Chin z Wielką Brytanią i Traktatu z Nanjing (Nanking) Chiny otworzyły w 1842 roku pięć portów dla handlu zachodniego i utworzyły urzędy celne w portach traktatowych, aby pobierać cła od importowanych towarów. Najważniejszym portem stał się Szanghaj, który został jednak zdobyty w 1853 roku przez rebeliantów z Towarzystwa Małego Miecza, co zmusiło chińskich urzędników do ucieczki. W obliczu anarchii brytyjcy i amerykańscy konsulowie oraz urzędnicy celni opracowali doraźny system pobierania opłat celnych na rzecz chińskiego rządu. Razem z Francuzami i za zgodą generalnego gubernatora Chin prowincji, w których znajdował się Szanghaj i Ningbo, powołali komisję inspektorów, która miała wykonać to zadanie. Ponieważ Wielka Brytania była głównym handlowcem z Chinami, generalnym inspektorem był zawsze Brytyjczyk, poczynając od Thomasa Wade'a, sinologa, który wkrótce zrezygnował, aby kontynuować pracę akademicką. Drugim był Horatio Lay, który okazał się nieodpowiedni i w 1863 r. został zastąpiony przez Harta. Pod jego kierownictwem rozwinęła się międzynarodowa służba celna, która w 1873 r. liczyła 252 Brytyjczyków i 156 innych obywateli Zachodu. Usługa rozszerzyła się wraz z otwarciem większej liczby chińskich portów dla handlu

zachodniego. W 1896 roku Chiny stworzyły nowoczesny system pocztowy i oddały go pod opiekę Harta. Urząd Celny Morski stał się niezależnym ramieniem chińskiego rządu dopiero w 1911 roku pod Ministerstwem Poczty i Komunikacji. Hart opracował kodeks postępowania dla ludzi z Zachodu, którzy mu służyli - aby uczyć się języka chińskiego, postępować zgodnie ze swoimi chińskimi współpracownikami i szanować chińskie zwyczaje, przypominając im, że służą Chinom. Wpływy z ceł przekazywane chińskiemu rządowi odegrały ważną rolę w finansowaniu projektów modernizacyjnych, takich jak pierwsza nowoczesna szkoła założona pod rządami Zongli (Tsongli) Yamen, chińskiego odpowiednika Ministerstwa Spraw Zagranicznych, które kształciło tłumaczy ustnych i studentów w zakresie przedmiotów współczesnych. Jej funkcjonariusze zgromadzili także dokładne statystyki dotyczące handlu i warunków lokalnych w Chinach. Hart udzielał także rad księciu Gongowi (Kungowi), przywódcy Chin w sprawach zagranicznych, i współpracował z wpływowymi gubernatorami prowincji, takimi jak Li Hongzhang (Li Hung-chang), którzy byli zainteresowani modernizacją Chin. Przedłożył Zongli Yamenowi dokumenty przedstawiające jego stanowisko w sprawie nowoczesnej edukacji i planowania budżetowego, a nawet towarzyszył grupie chińskich urzędników w Europie w 1866 r., aby obserwować zachodnie systemy rządowe. Zdecydowanie zalecał także chińskiemu rządowi przełamanie precedensu i utworzenie misji dyplomatycznych w zachodnich stolicach. Hart wyświadczył także swoje dobre usługi, pomagając Chinom w osiągnięciu warunków pokojowych z Francją podczas wojny chińsko-francuskiej w latach 1884–1885, w wyniku której Francja zdobyła Annam, ale ewakuowała swoje wojska z Tajwanu i Wysp Pescadore. Wdzięczny rząd chiński przyznał mu liczne wyróżnienia. Otrzymał także uznanie Wielkiej Brytanii i większości krajów zachodnich prowadzących handel z Chinami za rolę, jaką odegrał w tworzeniu sprawnej, nowoczesnej służby celnej, która uczciwie służyła wszystkim stronom.

Hawaje

Archipelag Hawajski składa się z grupy 19 wysp i atoli rozciągających się na długości 2500 mil Oceanu Spokojnego i 3300 mil od kontynentu Stanów Zjednoczonych. Za główne wyspy uważa się osiem wysokich wysp, położonych na południowo-wschodnim krańcu archipelagu. W kolejności z północnego zachodu na południowy wschód są to: Nihau, Kauai, Oahu, Molokai, Lanai, Kahoolawe, Maui i Hawaje. Rozrzucone po Pacyfiku Wyspy Hawajskie są najbardziej odizolowane od innych lądów na świecie. Ich izolacja i szeroka gama środowisk stworzyła unikalną gamę roślin i zwierząt. Wulkany wznoszące się z dna morskiego utworzyły wszystkie Wyspy Hawajskie, a ostatnia erupcja wulkanu poza wyspą Hawaje miała miejsce w Haleakala na Maui pod koniec XVIII wieku. Loihi, głęboko w wodach południowego wybrzeża Hawajów, znajduje się najnowszy wulkan. Aktywność wulkaniczna i erozja stworzyły wyjątkowe cechy geologiczne na Wyspach Hawajskich, a jeśli wysokość wyspy Hawaje mierzy się od jej głębokiej podstawy oceanu do pokrytego śniegiem szczytu Mauna Kea, jest to piąta co do wysokości wyspa na świecie. Antropolodzy i historycy uważają, że Polinezyjczycy z Markizów i Wysp Towarzystwa pierwsi osiedlili się na Wyspach Hawajskich około roku n.e. 300–500 lub dopiero około 300–500 r. n.e. 800–1000. Handel zagraniczny i podróże po Polinezji przygasty i upadły, a lokalni wodzowie zarządzili i bronili swoich osad. Wczesna polityka zmierzała w stronę powiększania się wodzów obejmujących całe wyspy. Dane historyczne wskazują, że obcokrajowcy odwiedzili Hawaje przed przybyciem kapitana Jamesa Cooka w 1778 r., lecz historycy przypisują mu odkrycie Hawajów dlatego, że jako pierwszy sporządził i opublikował konfigurację geograficzną Wysp Hawajskich. Kapitan Cook nazwał te wyspy Sandwich na cześć swojego sponsora, Johna Montagu, czwartego hrabiego Sandwich. Drugą po Europejczykach grupą obcokrajowców, która przybyła na Hawaje, byli Chińczycy. Począwszy od 1789 roku chińscy pracownicy służący na zachodnich statkach handlowych schodzili na ląd i osiedlali się na Hawajach. W 1820 roku przybyli pierwsi amerykańscy misjonarze, aby głosić chrześcijaństwo i uczyć Hawajczyków „cywilizowanych” sposobów życia. Ponad połowa populacji Hawajów ma pochodzenie azjatyckie, zwłaszcza Chińczyków, Japończyków i Filipińczyków, a wielu z nich jest potomkami

pierwszych imigrantów, którzy przybyli na wyspy w XIX wieku, aby pracować na plantacjach cukru. Imigranci zaczęli napływać w latach pięćdziesiątych XIX wieku, a 19 czerwca 1868 roku na Hawaje przybyło pierwszych 153 japońskich imigrantów. Przez fale imigracji i rozwoju gospodarczego Hawajczycy walczyli o zachowanie swojego rządu i kultury. W 1810 r. król Kamehameha Wielki po raz pierwszy zjednoczył Wyspy Hawajskie pod rządami jednego władcy i ustanowił dynastię, która rządziła królestwem do 1872 r. W 1887 r., podając się za błędne rządy, grupa amerykańskich i europejskich biznesmenów zaangażowanych w rząd Hawajów zmusiła króla Kalakauę do podpisania Konstytucji Bagnetowej, która pozbawiła króla władzy administracyjnej, zniósła prawa wyborcze dla Azjatów oraz ustaliła minimalne wymagania dotyczące dochodów i majątku dla wyborców amerykańskich, europejskich i rdzennych mieszkańców Hawajów. Działania te ograniczyły elektorat do zamożnych elitarnych Amerykanów, Europejczyków i rdzennych Hawajczyków. Król Kalakaua panował aż do śmierci w 1891 r. Anthony D. Allen z Schenectady w stanie Nowy Jork był jednym z wielu Afroamerykanów, którzy trafili na Hawaje po kontaktach z Zachodem i zostali ciepło przyjęci przez Hawajczyków. Urodzony w 1774 r. z matki niewolnicy i ojca, który był wolnym człowiekiem i marynarzem, Anthony został uwolniony w wieku 24 lat. Podobnie jak jego ojciec przed nim, wyruszył do Chin i innych portów, a ostatecznie na Hawaje, gdzie osiedlił się około 1811 r. Rdzenni Hawajczycy nazywali go Alani, a on służył jako zarządca Kamehameha Wielkiego i nabył około sześciu akrów ziemi w Waikiki od arcykapłana Hewy Hewy. Ożenił się z Hawajką, mieli dzieci i wnuki, które były obywatelami Hawajów. Allen z powodzeniem uprawiał ziemię, utrzymując własne bydło i konie. Prowadził pensjonat, kręgielnię i szpital, zdobywając umiejętności medyczne w Schenectady, gdzie chorzy lub ranni marynarze i kapitanowie morscy mogli wracać do zdrowia na lądzie. Podziwiali go misjonarze, sąsiedzi, goście i rdzenni Hawajczycy. Po długim i dostatnim życiu Allen w grudniu 1835 roku doznał udaru i został pochowany w pobliżu swojego domu w Waikiki. Po śmierci króla Kalakaua następczynią po nim została jego siostra Liliuokalani, która rządziła do 1893 roku, kiedy to obaliła ją grupa amerykańskich i europejskich biznesmenów. Groziła unieważnieniem hawajskiej konstytucji i chociaż się wycofała, biznesmeni dokonali bezkrwawego zamachu stanu i utworzyli rząd tymczasowy. Napisali konstytucję i 4 lipca 1894 r. ogłosili republikę Hawajów. Kiedy William McKinley wygrał wybory prezydenckie w listopadzie 1896 r., ponownie otworzył kwestię przyłączenia Hawajów do Stanów Zjednoczonych. W czerwcu 1897 roku prezydent McKinley podpisał uchwałę Newlands o przyłączeniu Hawajów do Stanów Zjednoczonych i przedłożył ją Senatowi do zatwierdzenia. Historycy amerykańscy zwykle przedstawiali Hawajczyków jako biernie akceptujących aneksję ich terytorium i asymilację ich kultury. Aktualne badania wykazały, że rdzenni Hawajczycy zorganizowali masową akcję petycji, aby zaprotestować przeciwko rezolucji Newlands. Pod petycją podpisało się dziewięćdziesiąt pięć procent rdzennej ludności, co spowodowało niepowodzenie traktatu aneksyjnego w Senacie. Chociaż legalność uchwały z Newlands była kwestionowana, ponieważ była to uchwała, a nie traktat, obie izby Kongresu USA ją przegłosowały, a Hawaje stały się terytorium Stanów Zjednoczonych. Chociaż podjęto kilka prób przekształcenia Hawajów w państwo, pozostały one terytorium przez 60 lat. Właściciele plantacji uznali status terytorialny za wygodniejszy, ponieważ mogli w dalszym ciągu importować tanią zagraniczną siłę roboczą, ale aktywiści, potomkowie pierwotnych robotników, ostatecznie złamali swoją władzę, aktywnie walcząc o państwowość. Przyjęte 21 sierpnia 1959 roku Hawaje są 50. stanem i jedynym stanem otoczonym wodą. Jest to najbardziej wysunięta na południe część Stanów Zjednoczonych i jedyny stan położony w całości w tropikach. Hawaje to także jedyny stan, którego terytorium stale rośnie, ponieważ wulkany takie jak Kilauea w dalszym ciągu wytwarzają strumienie lawy. Językami urzędowymi na Hawajach są angielski i hawajski, a Honolulu jest ich stolicą i największym miastem. Z całkowitą powierzchnią 10 941 mil kwadratowych i długością 1522 mil kwadratowych zajmuje 43. miejsce pod względem powierzchni stanów. Hawaje szybko stały się nowoczesnym stanem z dynamicznie rozwijającym się budownictwem i rozwijającą się gospodarką. Właściciele plantacji poparli Partię Republikańską, która została odrzucona ze stanowiska, a Demokratyczna Partia Hawajów

zdominowała politykę stanu przez 40 lat. W ostatnich latach Hawaje wdrożyły programy promujące kulturę hawajską. Konwencja Konstytucyjna stanu Hawaje z 1978 r. obejmowała konkretne programy, takie jak utworzenie Biura do Spraw Hawajskich w celu promowania rdzennego języka i kultury hawajskiej.

Hidalgo y Costilla, Miguel

(1753–1811) meksykański ksiądz-buntownik

Uznawany za ojca niepodległości Meksyku i obrońcę uciskanych, w 1810 roku proboszcz-renegat Miguel Hidalgo y Costilla rozpoczął nieudaną rebelię przeciwko władzom hiszpańskim, która zakończyła się jego schwytaniem i egzekucją. Pomimo niepowodzenia bunt zainauguował trwającą 11 lat walkę o niepodległość i odsonił głębokie podziały rasowe i klasowe, które dzieliły Nową Hiszpanię u schyłku okresu kolonialnego. Podobnie jak rewolucja haitańska pod względem horroru, jaki wywarła na sercach uprzywilejowanych i posiadających, bunt w Hidalgo w jaskrawy sposób pokazał elitom Meksyku potencjalne niebezpieczeństwa związane z wywołaniem oddolnej rewolucji społecznej w walce o niezależność polityczną. Zatem kiedy w 1821 r. nadeszła niepodległość, było to zasadniczo konserwatywne przekazanie władzy, które pozwoliło zachować sztywne hierarchie rasowe i klasowe dawnej kolonii. Hidalgo, syn zarządcy hacjendy, studiował w kolegium jezuickim w San Nicolás w Valladolid oraz na Uniwersytecie Królewskim i Papieskim w Meksyku, uzyskując tytuł licencjata w 1774 r. Zanurzony w klasyce, zagłębił się także w myślicieli oświeceniowych i nauczył się kilku Języków indiańskich. Po wstąpieniu do kapłaństwa, w latach 1778–1802 nauczał i pełnił funkcję rektora w swojej macierzystej uczelni w San Nicolás, zyskując reputację indywidualisty i wolnomyśliciela. Przydzielony do zapadłej wioski Dolores w 1803 roku w ramach kary za różne wykroczenia, okazał tak samo troskę o dobrobyt materialny swoich parafian, jak o ich zbawienie duchowe, instruując ich w wielu praktycznych przedsięwzięciach (takich jak pszczelarstwo, uprawa winorośli, uprawa jedwabiu i produkcja płytek). Parafia Dolores leżała w Bajío, „schlebniku” kolonii, na północ i zachód od Meksyku. W ciągu poprzednich dziesięcioleci Bajío było świadkiem postępującego zubożenia populacji głównie metysów i latynoskich Indian, wraz z nagromadzeniem pretensji społecznych, które okazały się kluczowe w przyszłych wydarzeniach. Po kryzysie władzy wywołanym inwazją Napoleona na Iberię w latach 1807–08, nasiliły się spiski i spiski przeciwko hiszpańskiemu rządowi kolonialnemu. W jednym z takich spisków, którego rozpoczęcie miało nastąpić 8 grudnia 1810 roku, wśród uczestników znalazł się Hidalgo. Dowiedziawszy się, że władze zostały poinformowane o planie, Hidalgo przystąpił do działania. Około godziny 2 w nocy 16 września 1810 roku śpiących mieszkańców Dolores obudził dźwięk kościelnego dzwonu. Zwracając się do zgromadzonego tłumu słowami, które nigdy nie będą znane z całą pewnością, Hidalgo w swoim słynnym Grito de Dolores (Krzyk Dolores) nawoływał swoich parafian do obrony swojej religii i powstania przeciwko złemu rządowi znieprawdliwionych gachupin (hiszpański). Chwyciwszy motyki i kije do kopania, rozwścieczony tłum udał się do pobliskiego San Miguel, zbierając po drodze rekrutów. Około południa następnego dnia w wiosce Atotonilco Hidalgo przywłaszczył sobie od miejscowego kościoła sztandar przedstawiający ciemnoskórą Dziewicę z Guadalupe, patronkę Meksyku, który odtąd miał służyć jako emblemat i sztandar jego ruchu. Bunt nabrał tempa z zadziwiającą szybkością. Grabiąc i plądrując hiszpańskie rezydencje i budynki publiczne, uzbrojony w maczety, proce i narzędzia rolnicze, tłum stał się żarliwym tłumem tysięcy. Około południa 28 września armia dotarła do stolicy prowincji Guanajuato, gdzie po raz pierwszy spotkała się z armią hiszpańską. Zdobywszy miasto samą siłą liczebną, tłum wymordował około 500 Hiszpanów, pałac, plądrując, plądrując spichlerz i siejąc powszechne spustoszenie.

Hong Xiuquan (Hung Hsui-ch'uan)

(1814–1864) Przywódca chińskiego buntu religijnego

Hong Xiuquan był przywódcą najbardziej niszczycielskiego buntu, który przetoczył się przez południowe Chiny w latach 1850–1864. Szacuje się, że w jego wyniku zginęło około 20 milionów ludzi. Rodzina Hongów mieszkała 30 mil od Kantonu (Kanton), gdzie wpływy Zachodu na Chiny były najsilniejsze. Pragnąc przynieść honor swojej rodzinie poprzez sukcesy akademickie, przystąpił do egzaminów do służby cywilnej najniższego szczebla w Kantonie w latach 1828, 1836, 1837 i 1843 i za każdym razem nie zdał. Po trzeciej porażce, kiedy twierdził, że został wzięty do nieba, zapadł na poważną chorobę i majaczył. Tam, według jego relacji, spotkał swoją Niebiańską Matkę (Marię), Starszego Brata (Jezusa) i Ojca Niebieskiego (Boga). Bóg nakazał mu powrócić na Ziemię, aby pokonać demony i ustanowić niebiańskie królestwo. Swoją wizję przyrównał do zapisów z traktatu zatytułowanego „Dobre słowa napominające wiek”, otrzymanego od protestanckiego misjonarza chrześcijańskiego w 1836 roku. Uzyskał więcej tłumaczeń nauk chrześcijańskich, a następnie w 1847 roku udał się do Hongkongu i studiował pod okiem amerykańskiego misjonarza baptystów Issachara Robertsa, ale nie został ochrzczony. Na tle osobistych niepowodzeń i ograniczonego zrozumienia chrześcijaństwa Hong utworzył nową trójcę Bożą, Starszego Brata Jezusa i siebie samego (drugi syn Boga); nawróceni przyjaciele i krewni; i założył Towarzystwo Czcicieli Boga. Jego nawróconymi byli głównie biedni ludzie z południowej prowincji Guanxi (Kwangsi); zniszczyli lokalne świątynie buddyjskie i sprowokowali rząd do wysłania armii. Starcie w 1850 r. wywołało bunt, a sukces doprowadził do ustanowienia Taiping Tianguo (T'aip'ing T'ien-kuo), czyli Niebiańskiego Królestwa, Wielki Pokój. Hong został Niebiańskim Królem, a jego najwyższy zastępca, Yang Xiuqing (Yang Hsiu-ch'ing), królem Wschodu (Yang twierdził, że jest trzecim synem Boga, Duchem Świętym). Inni wyznawcy również otrzymali tytuły królów i markizów. Wcześni zwolennicy Taipingu byli fanatykami w wersji chrześcijaństwa Honga; nienawidzili upadającej dynastii Qing (Ch'ing) i byli bardzo zdyscyplinowani. Do roku 1853 armia Taiping przetoczyła się przez południowe Chiny i zdobyła Nanjing (Nanking), które stało się Niebiańską Stolicą. Tam Hong i jego współpracownicy wydali rozporządzenia i prawa zgodnie ze swoją interpretacją chrześcijaństwa. Nie mieli jednak umiejętności administrowania i wprowadzili kilka reform. Zachodnie rządy były początkowo zainteresowane chrześcijaństwem i rządem Honga, dlatego wysłały swoich przedstawicieli do Nanjing, aby zbadali tę sprawę. Byli jednak rozczarowani pretensjami Honga do roli uniwersalnego króla i innymi dziwacznymi pseudochrześcijańskimi naukami i praktykami. Rywalizacja między Yang i Hongiem przerodziła się w wojnę domową w 1856 roku i klęskę Yanga. Od tego czasu Hong nie ufał nikomu poza członkami swojej rodziny, oddawał się przyjemnościom i popadał w coraz większe urojenia. Ruch Taiping upadł, gdy zwolennicy Qing pod przywództwem Zeng Guofana (Tseng Kuo-fan) zaproponowali reformy i odnieśli zwycięstwa militarne z zachodnią bronią, z pomocą zachodnich oficerów. Hong popełnił samobójstwo po upadku jego stolicy.

Humboldt, Aleksander von

(1769–1859) naukowiec, autor i artysta

Jego współcześni określili kiedyś barona Alexandra von Humboldta jako „ostatniego uniwersalnego uczonego w dziedzinie nauk przyrodniczych”. Przyrodnik, botanik, zoolog, autor, kartograf, artysta i socjolog to tylko niektóre z tytułów, jakie zdobył Humboldt. Jego wpływ odbija się echem na całym świecie, ale paradoksalnie jest silniejszy w obu Amerykach niż w Niemczech, kraju jego urodzenia. Kiedy baron Alexander von Humboldt odwiedził Stany Zjednoczone na trzy tygodnie w 1804 roku, tuż po wyruszeniu ekspedycji Lewisa i Clarka na zwiedzanie amerykańskiego Zachodu, był gościem Thomasa Jeffersona. Jefferson cieszył się w Europie reputacją naukową, a von Humboldt zyskał reputację odkrywcy, naukowca i kartografa. Obaj mężczyźni zostali bliskimi przyjaciółmi. Margaret Bayard Smith, żona założyciela gazety Washington Intelligencer, opisała w swoim pamiętniku jedną z takich wizyt. Pani Smith nagrała jedno ze spotkań Humboldta o zmierzchu z prezydentem Jeffersonem

w 1804 r., kiedy doradca prezydenta wprowadził go do salonu bez zapowiedzi. Von Humboldt znalazł Jeffersona siedzącego na podłodze wśród sześciu jego wnuków. Wszyscy byli tak zajęci grą, że przez kilka minut nie zauważyli, że do pokoju weszła kolejna osoba. W końcu Jefferson wstał, uściśnął dłoń swojemu gościowi i powiedział: „Zastałeś mnie, baronie, jak udaję głupca, ale jestem pewien, że nie muszę przeproszać”. Jefferson nie miał ochoty bawić się z wnukami w obecności Humboldta, który podobnie jak on sam osiągnął biegłość w wielu dziedzinach nauki jako samouk. Karol Darwin szanował go na tyle, że podczas rocznej podróży na statku Beagle wykorzystywał jego dzienniki jako punkt odniesienia i opisał go jako „największego podróżnika naukowego, jaki kiedykolwiek żył”. Podróż Humboldta rozpoczęła się w Berlinie w Prusach, gdzie urodził się 14 września 1769 roku. Jego ojciec, oficer armii, zmarł dziewięć lat po jego urodzeniu, a matka wychowywała Aleksandra i jego starszego brata Wilhelma. Zatrudniła korepetytorów, którzy zapewнили obu chłopcom wczesną edukację z zakresu języków i matematyki. Kiedy dorósł, Alexander studiował w Akademii Górniczej we Freibergu pod kierunkiem znanego geologa A. G. Wenera, a podczas jego drugiej podróży poznał George’a Forestera, ilustratora naukowego kapitana Jamesa Cooka, i wspólnie wędrowali po Europie. W 1792 roku, mając 22 lata, Humboldt podjął pracę jako rządowy inspektor górniczy we Frankonii w Prusach. Pięć lat później zmarła matka Aleksandra, a on odziedziczył znaczny majątek. W 1798 roku Aleksander opuścił służbę rządową i zaczął planować trasę podróży ze swoim przyjacielem Aimé-Jacquesem-Alexandre Goujoudem Bonplandem, francuskim lekarzem i botanikiem. Udali się do Madrytu, gdzie król Karol II udzielił im specjalnego pozwolenia i paszportów na zwiedzanie Ameryki Południowej. W latach 1799–1805 Humboldt i Bonpland badali wybrzeża Wenezueli, Amazonki i Orinoko, większą część Peru, Ekwadoru, Kolumbii i Meksyku. Podobnie jak ich amerykańscy odpowiednicy Lewis i Clark, zbierali próbki roślin, zwierząt i minerałów, badali elektryczność i odkryli węgorza elektrycznego, szczegółowo mapowali północną Amerykę Południową, wspinali się po górach, obserwowali wydarzenia astronomiczne i przeprowadzali wiele obserwacji naukowych. Badając przyczyny suchego wnętrza Peru, Humboldt odkrył zimny prąd oceaniczny, który płynie wzdłuż większości zachodniego wybrzeża Ameryki Południowej. Obecnie nazywany jest Prądem Humboldta lub Prądem Peru. Carlos Montufar, naukowiec, który później został rewolucjonistą w Ekwadorze, towarzyszył parze w części podróży. Humboldt cieszył się wieloma wyróżnieniami. Był pierwszym Europejczykiem, który był świadkiem, jak rdzenni mieszkańcy Ameryki Południowej przygotowują truciznę ze strzały kurary z winorośli i pierwszą osobą, która dostrzegła potrzebę ochrony rośliny chinowej, której kora zawiera chininę stosowaną w leczeniu malarii. Był pierwszą osobą, która dokładnie narysowała ruiny Inków w Ameryce Południowej w Canar w Peru, a także pierwszą osobą, która odkryła znaczenie guana, suszonych odchodów ptaków żywiących się rybami, jako doskonałego nawozu. W 1804 roku Humboldt udał się do Paryża i spisał swoje badania terenowe w 30 tomach. Przebywał we Francji przez 23 lata i regularnie spotykał się z innymi intelektualistami. W końcu uszczuplił swój majątek podróżami i samodzielnym publikowaniem raportów. W 1827 r. wrócił do Berlina i zapewnił sobie stały dochód, zostając doradcą króla Prus. W latach 1827-1828 wygłaszał wykłady publiczne w Berlinie, a jego wykłady cieszyły się tak dużym zainteresowaniem, że musiał znaleźć ogromne sale, aby pomieścić wszystkich ludzi. W latach trzydziestych XIX wieku car Rosji zaprosił Humboldta do Rosji, a po zwiedzeniu kraju i opisanu niektórych swoich odkryć, w tym wiecznej zmarzliny, zalecił Rosji budowę obserwatoriów pogody w całym kraju. Rosja zbudowała te stacje pogodowe w 1835 roku, a Humboldt wykorzystał uzyskane z nich dane do opracowania zasady kontynentalności, czyli koncepcji, zgodnie z którą we wnętrzach kontynentów panuje bardziej ekstremalny klimat ze względu na brak łagodzącego wpływu oceanu. W wieku 60 lat Humboldt udał się na Ural na Syberię i do Azji Środkowej, aby badać pogodę. Dużo pisał o swoich podróżach i odkryciach. Jedną z jego książek, *A Personal Narrative*, zainspirowała Darwina. W miarę dokonywania kolejnych odkryć naukowych Humboldt postanowił spisać wszystko, co wiadomo o Ziemi. Swojemu dziełu zatytułował *Kosmos*, a pierwszy tom opublikował w 1845 roku, mając 76 lat. Jego praca została dobrze napisana i dobrze przyjęta, a pierwszy tom, zawierający ogólny przegląd

wszechświata, został wyprzedany w ciągu dwóch miesięcy. Jego inne tomy dotyczyły takich tematów, jak astronomia, Ziemia i interakcje międzyludzkie. Humboldt zmarł w 1859 r. w wieku 90 lat, a na podstawie jego notatek w 1862 r. ukazał się piąty i ostatni tom Kosmosu. Został pochowany w Tegel w Niemczech, a jego imię i nazwisko upamiętniono w kilku miejscach w jego rodzinnym kraju, m.in. przed Uniwersytetem Humboldta w Berlinie i na jego grobie w Tegel. Wiele zabytków w obu Amerykach, w tym prąd, rzeka, pasmo górskie, zbiornik wodny, słone bagna, parki oraz wiele hrabstw i miast, nosi imię Humboldta. Na jego cześć nazwano Morze Humboldta na Księżycu.

Holenderskie Indie Wschodnie

Holenderskie Indie Wschodnie były jednostką polityczną kontrolowaną przez Holendrów, obejmującą tereny dzisiejszej Indonezji. Składający się z rozległego archipelagu ponad 2000 wysp, przez kilka stuleci był fragmentarycznie przejmowany przez Holendrów. Centrum ich panowania znajdowało się na wyspie Jawa, a stolicą była Batavia (obecnie Dżakarta), położona na północnym wybrzeżu Jawy. Głównym powodem początkowego zajęcia wysp była kontrola handlu z Wyspami Korzennymi, w związku z czym Holendrzy sprawowali wielką kontrolę nad wschodnimi wyspami archipelagu, Molukami, zwłaszcza nad wyspą Ambon. Stopniowo Holendrzy zakładali bazy wojskowe na wszystkich wyspach i na początku XVII wieku zaczęli uprawiać plantacje. Na wyspie Jawa najpierw przejęli Batawię i tereny wokół niej w 1619 r., dodając w 1677 r. dzielnicę Preanger na południe od Batawii. Dwa lata później zaanektowali Cheribon, a następnie Semerang, zajmując Bantam, najbardziej wysuniętą na zachód część Jawy w 1684 r. Następnie w 1741 r. Holendrzy przejęli kontrolę nad północnym wybrzeżem, a dwa lata później nad wyspą Madura. Niektóre obszary w południowo-środkowej Jawie pozostały pod kontrolą sułtanów Yogyakarta i Surakarta (Solo). Poza Jawą Holendrzy zawarli porozumienia w sprawie handlu i założenia baz na wielu wyspach, ale nie kontrolowali północnej Sumatry, która była pod kontrolą sułtanów Aceh (lub Atjeh) i wyspy Bali. Do lat siedemdziesiątych XVIII wieku kontrolowali większość przybrzeżnych regionów Borneo i Celebes (obecnie Sulawesi). Na szczeblu administracyjnym Holendrzy rządili za pośrednictwem Holenderskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej, która poza Jawą nie podejmowała żadnych prób kontrolowania ludu, działając za pośrednictwem rodzimych władców – z wyjątkiem wyspy Ambon, Ternate i Banda na Molukach. Jednak od 1770 roku firmie groziło bankructwo. Jej pracownicy zbili ogromne fortuny, ale sama główna firma znajdowała się w katastrofalnej sytuacji finansowej. Kiedy w 1781 r. wybuchła wojna z Anglią – rewolucja amerykańska – rząd holenderski musiał interweniować finansowo, aby zapobiec bankructwu firmy. Jednakże zadłużenie wzrosło i w 1783 roku spółka zaprzestała wypłacania akcjonariuszom dywidend. W 1790 r. rząd holenderski powołał komisję do remontu przedsiębiorstwa – głównym wierzycielem był sam rząd. Podczas przygotowywania pakietu ratunkowego w 1792 r. wybuchła wojna z Francją, a trzy lata później napadnięto na Holandię. Zgromadzenie Narodowe pod kontrolą francuskiej rewolucji proklamowało następnie Republikę Batawską i uchwaliło nową konstytucję, na mocy której państwo przejęło Holenderską Kompanię Wschodnioindyjską, a firma została formalnie rozwiązana w 1798 r. Republika Batawska chciała pozyskać fundusze od swoich kolonii i zdecydował się ustanowić inną strukturę administracyjną dla Indii Wschodnich. Ze względu na charakter różnych traktatów z różnymi sułtanami i władcami konieczna była całkowita przebudowa całego systemu, dlatego w 1803 roku przedłożono raport nowemu rządowi republikańskiemu. Większość jego zaleceń miała charakter akademicki, ponieważ w 1795 roku, kiedy Wilhelm V uciekł z Holandii przed Francuzami, schronił się w Anglii i nakazał wszystkim swoim gubernatorom kolonialnym powitać brytyjskie wojska i statki handlowe. W ten sposób Brytyjczycy przejęli kontrolę nad Malakką – wówczas rządzoną także przez Holendrów; oraz bazy w Padang (które zostało splądrowane przez Francuzów w 1793 r. i nie mogło się oprzeć), Ambon, Banda, a nawet Ternate w 1799 r. To ostatnie było szczególnie ważne dla handlu drzewem sandałowym. W 1802 r. na mocy traktatu z Amiens wszystkie te miejsca miały zostać zwrócone Holendrom; jednakże wkrótce potem wybuchła wojna, Brytyjczycy postanowili zatrzymać

ich wszystkich i przygotować się do inwazji na Jawę. Jawa, a w szczególności Batavia, przeżywały wówczas okres półniepodległości. Ponieważ Brytyjczycy kontrolowali większość mórz, nowa Republika Batawska i Francja sprawowały niewielką kontrolę. Władzom rządzącym na Jawie udało się nawet zawrzeć traktaty handlowe z Danią i Stanami Zjednoczonymi. Jednak cała sytuacja uległa zmianie w 1806 roku, kiedy Republika Batawska została zmieciona, a królem Holandii został Ludwik Bonaparte, brat Napoleona I. 28 stycznia 1807 roku mianował Hermana Willema Daendela, holenderskiego jakobina, na nowego generalnego gubernatora Holenderskich Indii Wschodnich.

ZDECYDOWANA ZMIANA

Daendels przybył do Holenderskich Indii Wschodnich zdeterminowany, aby zmienić całą strukturę administracyjną. Pragnął uregulowania i standaryzacji porozumień handlowych, kodyfikacji prawa, działania za pośrednictwem bardziej formalnego sądownictwa i ograniczenia wpływów chińskich biznesmenów. Jednocześnie musiał przezwyciężyć koszarne warunki sanitarne Batawii. Dokonał tego poprzez wyburzenie części starego miasta Kota i przeniesienie starego cmentarza, który znajdował się blisko lustra wody, w nowe miejsce poza murami miasta. Jego dziełem był także duży plac przed rezydencją gubernatora w Batavii. Daendels miał także za zadanie ufortyfikować miasto, aby zapobiec nieuchronnemu atakowi brytyjskiemu. Przeniósł większość armii z Batawii, gdzie znajdowała się ona w zasięgu brytyjskich statków, do bazy garnizonowej w Meester Cornelis, na południe od miasta. Rozpoczęto tam prace nad masywnymi fortyfikacjami. Chociaż wiele decyzji podjętych przez Daendela było potrzebnych, jego reformy rzeczywiście wywołały dużą niechęć wśród biznesmenów w Batavii, którzy regularnie skarżyli się Holandii. W tym czasie Napoleon zdecydował się zaanektować Holandię, włączając ją do Francji. Daendels został odwołany i zastąpiony przez Jana Willema Janssensa, który w swoim podejściu był znacznie bardziej ugodowy, a także mniej zdecydowany.

ATAK BRYTYJSKI

Na nieszczęście dla Janssensa, wkrótce po jego przybyciu, Brytyjczycy zaatakowali. Lord Minto, generalny gubernator Indii, chciał zdobyć Jawę. Agent Brytyjskiej Kompanii Wschodnioindyjskiej Thomas Raffles od dawna namawiał go do tego. Wreszcie w 1811 roku Minto poprowadził ogromne siły ekspedycyjne liczące 9 000 żołnierzy do Malakki, a następnie popłynęli do Batawii, lądując w Ancol, na wschód od miasta. Oprócz żołnierzy Minto zabrał ze sobą zespoły agronomów, botaników i naukowców. Ogromne i dobrze uzbrojone siły Minto przestraszyły Janssena, który natychmiast wycofał się do Meestera Cornelisa, pozostawiając Batavię jako otwarte miasto. Zabrali go Brytyjczycy, zdumieni jego bogactwem. Następnie otoczyli Meestera Cornelisa, wzmocnionego przez kilku francuskich żołnierzy, i po krótkiej bitwie zaatakowali go. Następnie Janssens uciekł na południe w pogoni za Brytyjczykami. Naprzeciw nich na północ od Jogjakarty Brytyjczycy ponownie z łatwością pokonali siły francusko-holenderskie, a Janssens poddał się. Brytyjczycy zaatakowali także pałac sułtana w Jogjakarta, gdzie splądrowali. Gdy Brytyjczycy kontrolowali Jawę, wystali statki, aby zajęły odległe bazy holenderskie: Palembang, Macassar i Kupang (lub Koepang) w Timorze Zachodnim. Następnie Brytyjska Kompania Wschodnioindyjska podzieliła swoje nowe posiadłości na cztery: Jawę, Malakkę, Zachodnią Sumatrę i Moluki. Raffles został mianowany wicegubernatorem i zamieszkał w Batavii, ale wolał letnią rezydencję w Bogor, położoną pośrodku ogrodów botanicznych. Raffles przeforsował wiele reform, które próbował wprowadzić Daendels. Akcje te cieszyły się na ogół dość dużą popularnością. Jednak Raffles był pod presją, aby zwiększyć bazę dochodów swojej administracji. Większość jego posunięć przebiegła bezproblemowo, ale w maju 1813 roku sprzedaż ziemi w Probolinggo we wschodniej Jawie wywołała masowe protesty, gdy chińscy biznesmeni zwiększyli swoją kontrolę w regionie. Lokalni rolnicy maszerowali na Brytyjczyków, którzy wówczas odwiedzali przywódcę społeczności chińskiej, i żądali, aby brytyjscy funkcjonariusze uznali lokalne tytuły do ziemi i zignorowali chińskie próby ich eksmisji. Chińczycy zatrudnili lokalnych ochroniarzy, ale ci uciekli, a dwóch górali,

próbując uspokoić demonstrantów, zostało „barbarzyńsko zamordowanych”, jak opisano na ich nagrobku.

handel niewolnikami w Afryce

Spśród narodów, które brały udział w handlu niewolnikami, do 1750 roku największy handel miała Wielka Brytania. Wyspy cukrowe na Karaibach wchłonęły większość brytyjskiego handlu niewolnikami. W latach 1753–1807 import na Barbados wyniósł 104 800 niewolników, chociaż liczba ta nie mówi nic o wahaniami handlu w tych latach. W latach 1753–1766 import na Barbados wyniósł ogółem 46 900 niewolników, średnio 3350 rocznie, i wzrósł do 51 900 w dłuższym okresie 1767–1807, chociaż średnia roczna w tych latach spadła do 2300. Liczby te pokazują, że po osiągnięciu szczytu około 1770 r. handel spadł, a spadek ten nie miał nic wspólnego z podażą i popytem. Niewolników było jak zawsze mnóstwo, a popyt był ogromny. Karaibscy plantatorzy wiecznie załamywali ręce nad problemem zdobycia większej liczby tańszych niewolników. Po 1770 r. plantatorzy zaczęli zaspokajać popyt na siłę roboczą bardziej poprzez reprodukcję niż handel. W pierwszej dekadzie XIX wieku populacja niewolników na Barbadosie utrzymywała się dzięki reprodukcji, eliminując potrzebę kupowania niewolników przez plantatorów. Biologia, przynajmniej na Barbadosie, sprawiła, że handel ludźmi stał się zbędny. Schemat ten jest mniej wyraźny na Jamajce, gdzie import osiągnął najniższy poziom 362 niewolników rocznie w latach 1784–1788. Następnie import wzrósł, wzrastając do 1020 niewolników rocznie w latach 1802 i 1803. Wzrost ten sugeruje, że handel niewolnikami mógł być kontynuowany w Jamajce była już dawno w XIX wieku, gdyby Wielka Brytania nie zakończyła jej w 1807 r. Wyspy Podwietrzne wykazują podobny schemat, z importem na poziomie 251 100 niewolników, średnio około 3440 niewolników rocznie w latach 1734–1807, czyli ponad dwukrotnie więcej niż średnia wynosząca 1600 w latach 1707 i 1733. Wojna siedmioletnia zdobyła dla Wielkiej Brytanii karaibskie wyspy Dominika, Saint Lucia, Saint Vincent i Tobago. Wraz ze zwycięstwem Wielka Brytania napływała na te wyspy niewolników w liczbie ponad 2000 rocznie w latach 1763–1769, aby przekształcić ich w produkcję cukru. Zastój na Dominice pozwolił Wielkiej Brytanii zmniejszyć import do mniej niż 300 rocznie w latach 1780–1807, chociaż na pozostałych trzech wyspach import utrzymywał się na wysokim poziomie. W sumie Wielka Brytania sprowadziła na te wyspy 70 100 niewolników w latach 1763–1807. Na wyspie Grenada handel osiągnął szczyt około 1780 r., być może dziesięć lat po szczytowym poziomie na Barbadosie. Import do Grenady spadł o połowę z 1600 rocznie w latach 1753–1778 do 750 rocznie w latach 1785–1807, co oznacza, podobnie jak na Barbadosie, że naturalny wzrost w większym stopniu niż handel niewolnikami zaspokoił popyt na siłę roboczą. W sumie w latach 1750–1807 Wielka Brytania sprowadziła do swoich kolonii ponad 1,8 miliona niewolników.

ZACZYNA SIĘ ABOLICJA

W Brytyjskiej Ameryce Północnej i Stanach Zjednoczonych naturalny wzrost zaspokoił popyt plantatorów tytoniu i ryżu już w 1700 r. Ekspansja bawełny po 1790 r. i przejście Luizjany w 1803 r. spowodowały gwałtowny wzrost handlu do 70 000 niewolników w latach 1791–1807, średnio wynoszący 4375 rocznie. Konstytucja Stanów Zjednoczonych położyła kres handlowi niewolnikami w 1808 r., choć kupcy przeciwstawiali się temu prawu aż do wojny domowej. Historyk Philip D. Curtin szacuje, że nielegalny handel obejmował 54 000 niewolników w latach 1808–1861, średnio około 1020 niewolników rocznie, co stanowi jedną czwartą całkowitego legalnego handlu. Dopiero wojna domowa zakończyła handel niewolnikami i niewolnictwo w Stanach Zjednoczonych. Kres handlu niewolnikami w Wielkiej Brytanii i Stanach Zjednoczonych zbiegł się ze zniesieniem handlu w Danii i Holandii. Dania sprowadziła 11 160 niewolników do Duńskich Indii Zachodnich (obecnie Wyspy Dziewicze Stanów Zjednoczonych) w latach 1755–1799, średnio około 250 rocznie. Wielkość duńskiego handlu wzrosła ze średnio 536 niewolników rocznie w latach 1751–1775 do 1216 rocznie w latach 1776–1800 i do 5250 rocznie między 1801 r. a jego zniesieniem w 1803 r. W ten sposób Dania zakończyła handel

niewolnikami w zenicie. Natomiast handel w Holandii zakończył się po 40-letnim spadku. Handel osiągnął najwyższy poziom 118 200 niewolników w latach 1751–1775, spadając do 34 200 w latach 1776–1800 i do 1300 między 1801 r. a jego zniesieniem w 1814 r. Pozostałością dawnej wigoru, Elmina, twierdza w Ghanie, pozostawała w posiadaniu Holandii do 1872 r. Podobnie jak w Holandii, handel we Francji zamarł, zanim umarł. W szczytowym okresie handel francuski, obejmujący 60 340 niewolników sprowadzonych do kolonii Saint-Domingue w latach 1788 i 1789, stanowił połowę europejskiego handlu niewolnikami. Lata te były największymi w okresie niezwykłego zrywu, podczas którego Francja sprowadziła do Saint-Domingue 338 200 niewolników w latach 1779–1791. Liczba ta mogła być jednak wyższa, gdyby bunt niewolników w 1791 r. nie zakłócił handlu. Następnie francuski handel spuścił się w XIX wieku, z 48 900 importem do Martyki między 1788 a 1831 r., a kolejnymi 9 100 między 1852 a 1861 r. Gwadelupa wykazała podobny spadek importu, z 36 500 między 1779 a 1818 do 27 000 między 1819 a 1831 a do 5 900 między 1852 a 1861. Francja sprowadziła 118 000 niewolników do Luizjany między 1785 r. a sprzedażą do Stanów Zjednoczonych w 1803 r. i 14 100 niewolników do Gujany Francuskiej w latach 1814–1830. Przez cały ten czas Francja wahała się, co pozwoliło Wielkiej Brytanii w 1831 r. na egzekwowanie zakazu niewolników handlu, ale w 1852 roku wymyślając fikcję, jakoby Afrykanie na pokładach francuskich statków byli zwolnieni z tego zakazu, ponieważ byli raczej robotnikami niż niewolnikami.

KONIEC HANDLU NIEWOLNIKAMI

Koniec handlu niewolnikami w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Danii, Holandii i Francji wysunął na pierwszy plan narody iberyjskie: Portugalię i Hiszpanię. Z Jamajki Hiszpanie sprowadzili do swoich kolonii 206 200 niewolników w latach 1701–1807 i kolejne 200 000 od przewoźników brytyjskich, francuskich, holenderskich i duńskich. Rozwój uprawy cukru na Kubie około 1760 r. zwiększył zapotrzebowanie Hiszpanii na niewolników. W latach 1774–1807 plantatorzy na Kubę sprowadzili 119 000 niewolników. Handel niewolnikami na Kubie utrzymywał się na wysokim poziomie aż do XIX wieku, średnio ponad 10 000 rocznie między 1817 a 1865 rokiem z wyjątkiem kilku. Import na Kubę w latach 1801–1865 przekroczył 600 000. Portoryko również było wyspą cukru, choć zapotrzebowanie na niewolników stanowiło niewiele więcej niż jedną dziesiątą zapotrzebowania na Kubę. W latach 1774–1807 Portoryko sprowadziło 14 800 niewolników. Hiszpanie sprowadzili do Santo Domingo jeszcze mniej niewolników, być może 6000 w latach 1774–1807. Handel Portugalii stale rósł aż do połowy XIX wieku, wzrastając z 472 900 niewolników importowanych do Brazylii i kolonii innych narodów w latach 1751–1775 do 1,2 miliona w latach 1751–1775. 1826 i 1850 spadły. Portugalski handel spadł do 154 200 niewolników w latach 1851–1867. W sumie Portugalia kupiła i sprzedała 3,4 miliona niewolników w latach 1750–1867. Główni sprawcy handlu niewolnikami, Portugalia i Hiszpania, rozpoczęły się i zakończyły to. W XIX wieku handel niewolnikami wypadł z łask. Plantatorzy w Stanach Zjednoczonych i na Barbadosie, z samowystarczalną populacją niewolników, nie musieli importować niewolników. Oświecenie XVIII wieku określiło niewolnictwo, a co za tym idzie handel niewolnikami, jako marnotrawstwo. Zamiast tego szkocki ekonomista Adam Smith i jego uczniowie opowiadali się za pracą najemną. Towarzystwo Przyjaciół (kwaków) i inni reformatorzy religijni uznali niewolnictwo i handel niewolnikami za sprzeczne z zasadami chrześcijaństwa. W 1783 roku delegacja kwaków zwróciła się do rodzących się Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii z petycją o zaprzestanie handlu niewolnikami. John Wesley, założyciel metodyzmu, również sprzeciwiał się handlowi niewolnikami. Przeciwnicy handlu niewolnikami połączyli się w 1787 roku w Londyńskim Komitecie Zniesienia Niewolnictwa w Anglii. W latach 1788 i 1789 we Francji i Stanach Zjednoczonych powstały organizacje o podobnych poglądach. W 1788 r. parlament zaczął regulować handel niewolnikami, a w 1792 r. Izba Gmin przyjęła ustawę zakazującą go. Rozwiązanie to upadło w Izbie Lordów, ale wznowienie ustawy i uchwalenie jej w 1807 r. położyło kres brytyjskiemu handlowi niewolnikami. W 1833 roku Wielka Brytania zakazała handlu niewolnikami w swoich koloniach. Dwa

lata wcześniej Wielka Brytania zaczęła patrolować Atlantyk w poszukiwaniu statków z niewolnikami, próbując zmusić inne kraje do zaprzestania handlu. Dania w 1803 r., Holandia w 1814 r. i Francja w 1848 r. zakończyły handel niewolnikami. Wielka Brytania naciskała na Kubę, aby w 1867 r. porzuciła handel niewolnikami, a Brazylia poszła w jej ślady w 1888 r., kończąc cztery wieki handlu ludźmi.

Hiszpania w Afryce

Chociaż wybrzeże Hiszpanii znajduje się zaledwie około 14 km od wybrzeża Afryki Północnej, a promem można dopłynąć w niecałą godzinę, Hiszpania miała niewiele kolonii na kontynencie afrykańskim. Częściowo dzieje się tak dlatego, że do 1492 r. rząd hiszpański bardziej troszczył się o rekonkwistę, czyli odzyskanie muzułmańskiej Hiszpanii, niż o ekspansję kolonialną, w wyniku czego Portugalia objęła przewodnictwo w podróżach wokół zachodniego wybrzeża Afryki. Rzeczywiście, do czasu zdobycia Granady w 1492 r., kiedy zajęto ostatnią część mauretańskiej Hiszpanii i późniejszy wyjazd Krzysztofa Kolumba, Portugalczycy przejęli już kontrolę nad marokańskim portem Ceuta, Azorami, Maderą, Wyspy Zielonego Przylądka, a także wyspę São Tomé i zajęły Wyspy Kanaryjskie. Ta portugalska ekspansja do Afryki i udana podróż Krzysztofa Kolumba sprawiły, że królowie Hiszpanii i Portugalii doszli do porozumienia w sprawie podziału świata. W 1494 roku papież Aleksander VI wydał Inter Caetera, w którym wyznaczono linię demarkacyjną od bieguna północnego do bieguna południowego, wyznaczoną 100 mil na zachód od Wysp Zielonego Przylądka. Ziemie na zachodzie przyznano Hiszpanii, a na wschodzie Portugalii. Jednakże król Portugalii João II uważał, że nie zapewniło to jego statkom wystarczającej przestrzeni wokół zachodniego wybrzeża Afryki, w związku z czym ambasadorowie Portugalii i Hiszpanii spotkali się w Tordesillas w północnej Hiszpanii i 7 czerwca 1494 r. podpisali traktat z Tordesillas, który przeniósł linię do 370 mil na zachód od Wysp Zielonego Przylądka. Otrzymało to sankcję papieską 24 stycznia 1506 roku i nie tylko całkowicie wykluczyło Hiszpanię z Afryki, ale także spowodowało oddanie Brazylii Portugalii. Jednak Hiszpanie posiadali dwa porty na północnym wybrzeżu Afryki. Jedna z nich, Ceuta, została zdobyta w 1309 roku przez króla Aragonii Jakuba (Jaime) II, co uczyniło ją pierwszą europejską posiadłością kolonialną w Afryce (lub gdziekolwiek indziej na świecie). Jego położenie geograficzne i usposobienie uczyniły go ważnym portem w starożytności, a podobno odwiedzali go zarówno Herkules, jak i Odyseusz z mitologii greckiej. Było to miasto rzymskie, a następnie bizantyjskie, ale w 931 zostało zdobyte przez muzułmańskich władców Hiszpanii, a w 1083 przez arabskich władców Maroka Almorawidów. Po zajęciu go przez Hiszpanów w 1309 r. nie byli w stanie go utrzymać i Arabowie go odzyskali. W 1415 roku miasto zajęli Portugalczycy i tym samym w czasie traktatu z Tordesillas było ono portugalskie. Port Melilla, na śródziemnomorskim wybrzeżu Maroka, był ważnym portem Fenicjan, a następnie Rzymian, a po wiekach zapomnienia został zdobyty przez Abd ar-Rahmana III z Kordoby. W 1496 roku hiszpańska grupa najeźdźców wylądowała i szturmem zdobyła fortecę dominującą nad miastem. Pod wodzą księcia Medina Sidonia zbudowali następnie własną fortecę na półwyspie na wschód od miasta, która w 1556 r. została przekazana Koronie Hiszpańskiej. Miasteczko (70 000 mieszkańców, w tym 10 000 żołnierzy) było zawsze hiszpańskie. W 1921 roku rebelianci Riff byli blisko zdobycia Melilli. Piętnaście lat później generał Francisco Franco rozpętał hiszpańską wojnę domową. Maroko regularnie podejmowało wysiłki dyplomatyczne, aby odzyskać miasto, ale Hiszpania utrzymała swoją władzę, a administracyjnie Melilla jest częścią hiszpańskiej prowincji Malaga na kontynencie. Ponadto Hiszpanie posiadali także Wyspy Kanaryjskie, które geograficznie były również częścią Afryki. Portugalczycy zgłosili posiadanie już w 1345 roku w liście króla Portugalii Alfonsa IV do papieża Klemensa VI. Jednakże na mocy traktatu z Alcáçovas Portugalia uznała zwierzchnictwo Hiszpanii nad Wyspami Kanaryjskimi, które Hiszpanie całkowicie podbili i zajęli do 1496 r. Wyspy te okazały się ważne podczas wszystkich czterech wypraw Krzysztofa Kolumba i wielu późniejszych misji przez Atlantyk, w tym tej Hernána Cortésa. Francis Drake zaatakował Wyspy Kanaryjskie w 1585 roku; podobnie uczynił admirał Blake w 1657 r. — jego statki jako pierwsze zaatakowały forty w Las Palmas. W 1797 r. lokalne siły pod Santa Cruz de Tenerife

pokonały brytyjskiego admirała Horatio Nelsona, co było jedyną porażką w jego karierze i która kosztowała go prawą rękę. Do 1927 roku Wyspy Kanaryjskie były jedną prowincją hiszpańską; obecnie są to dwie prowincje Hiszpanii, Las Palmas i Santa Cruz de Tenerife, i są popularnym miejscem wypoczynku dla Brytyjczyków i wielu mieszkańców północnej Europy. Tym samym, z wyjątkiem Melilli (i Wysp Kanaryjskich), od czasu traktatu z Tordesillas Hiszpania nie angażowała się w sprawy Afryki. Jednak w 1579 roku sytuacja uległa zmianie, co pozwoliło Hiszpanii na zdobycie przyczółka w Afryce. 4 sierpnia 1579 roku portugalskie siły ekspedycyjne dowodzone przez ich króla Sebastião z Aviz zostały zniszczone w bitwie Trzech Króli pod Alcácer-Quivir w północnym Maroku. Sebastião próbował osadzić swojego kandydata na tronie Maroka, a w bitwie Sebastian, będący sojusznikiem Maroka, zmierzył się z Sharifem z Maroka (stąd trzech „królów”). Ponieważ Sebastião II miał zaledwie 24 lata i nie miał dzieci, na tron portugalski wstąpił jego wuj, król Hiszpanii Filip II (jako Filip [Filipe] I Portugalski). Filip obiecał utrzymać odrębne portugalskie instytucje rządowe i biurokrację i tak zrobił. Jednak odzyskał hiszpańską kontrolę nad Ceutą; Portugalia uznała Wyspy Kanaryjskie za terytorium Hiszpanii. Melilla, Ceuta i Wyspy Kanaryjskie do dziś pozostają częścią Hiszpanii, podobnie jak wyspy Penon de Vélez de la Gomera i Alhucemas, które zostały zajęte przez Hiszpanów w XVI i XVII wieku. Ceuta wróciła pod panowanie hiszpańskie w 1580 roku, a rząd hiszpański przystąpił do jej umacniania i ustanawiania stałego garnizonu. Jako półwysep wcinający się w Morze Śródziemne, port jest częściowo otoczony półwyspem, a twierdza Hacho znajduje się w najdalszej części tego półwyspu, co bardzo utrudnia atak lądowy. Rzeczywiście, aby to zrobić, armia musiałaby przedrzeć się przez miasto, które zajmuje najcieńszą część na środku półwyspu. Port od dawna kojarzony jest z Hiszpańską Legią Cudzoziemską, która została utworzona w 1920 roku, aby zapewnić hiszpańskiemu Protektoratowi Maroka pozostanie w rękach Hiszpanii. Podobnie jak w przypadku Melilli, gospodarce miasta pomagają ulgi podatkowe oferowane przez hiszpański rząd, który również ma tam stacjonującą dużą liczbę żołnierzy; współczesne Królestwo Maroka poczyniło kilka dyplomatycznych zabiegów w sprawie zwrotu Ceuty, ale bezskutecznie. Większość interesów Hiszpanii w Afryce skupiała się na Maroku, ale poza Ceutą, Melillą i dwiema małymi wyspami, plan przejęcia kraju nie był planowany aż do lat 90. XIX wieku. Wreszcie w 1904 roku Francja i Hiszpania zawarły tajne porozumienie w sprawie podziału Maroka na dwie strefy, na co Brytyjczycy i Włosi zgodzili się w zamian za rezygnację Francji z roszczeń do Egiptu i Libii. Na mocy traktatu w Fezie z 1912 r. Hiszpanie otrzymali górzyste regiony wokół Melilli i Ceuty (które stały się francuskim Marokiem), a także część terytorium wzdłuż wybrzeża Atlantyku (luźno znane jako Hiszpańska Afryka Zachodnia). Podczas gdy Francuzi pogodzili się z sułtanem Maroka, Hiszpanie stanęli w obliczu wielu problemów, częściowo spowodowanych charakterem zajmowanego przez nich terytorium. Hiszpańskie Maroko nie miało większych miast poza Tetuanem, który stał się centrum administracyjnym. Większość stamtąd handlu szła albo przez Tanger, który był miastem międzynarodowym, albo przez Ceutę lub Melillę, obie posiadłości hiszpańskie. Pomogło to Hiszpanii utrzymać kontrolę nad dwoma portami, ale region był słabo rozwinięty, a komunikacja bardzo zła. Hiszpańska Afryka Zachodnia była zasadniczo podzielona na dużą jednostkę administracyjną zwaną Hiszpańską Saharą. Czasami znany jako Río de Oro, był prawie w całości pustynią z bardzo niewielkimi rolami i był administrowany z Wysp Kanaryjskich. Znajdowała się tam także południowa enklawa zwana Cape Juby, gdzie brytyjski inżynier założył komercyjną fabrykę, którą później sprzedał sułtanowi Maroka. Jedyną inną posiadłością hiszpańską w Afryce była dzisiejsza Gwinea Równikowa. Składało się ono z wyspy Fernando Póo i przyległego lądu, znanego Hiszpanom jako Río Muni. Wyspa Fernando Póo została odkryta przez portugalskiego żeglarza Fernão do Poo w 1472 r., a następnie przejęta przez Hiszpanię na mocy traktatu z 1778 r. W latach 1827–1843 była dzierżawiona Wielkiej Brytanii, która wykorzystywała ją jako bazę morską do prób zaprzestania handlu niewolnikami, po czym wróciła ona do Hiszpanii. Kontynent, Río Muni, był oficjalnie znany jako Gwinea Hiszpańska, a 9 stycznia 1885 roku został ogłoszony hiszpańskim protektoratem. 30 lipca 1959 roku Gwinea Hiszpańska została ponownie podzielona na Fernando Póo i Río Muni (w tym Elobey i Corisco), które stały się dwiema zamorskimi

provincjami Hiszpanii. 12 października 1968 roku obie strony zostały ponownie połączone, tworząc Republikę Gwinei Równikowej, a pięć lat później Fernando Póo został przemianowany na Macias Nguema Biyoga, na cześć prezydenta kraju. Obecnie nosi nazwę Bioko.

Hiszpańscy Burbonowie

Hiszpańscy Burbonowie to dynastia rządząca, czyli rodzina władców Hiszpanii. Dynastia została założona przez Filipa V, wnuka francuskiego Ludwika XIV, w 1700 roku po śmierci bezdzietnego Karola II, króla Hiszpanii. Hiszpańska dynastia Burbonów (Borbón) była kilkakrotnie obalana i przywracana, panując od 1700 do 1808, 1813 do 1868, 1875 do 1931 i od 1975 do chwili obecnej. Filip, książę Anjou, był drugim synem delfina, syna Ludwika XIV, króla Francji i następcy tronu francuskiego. Karol II, król Hiszpanii i członek dynastii Habsburgów, nie miał dzieci. Na swojego następcę przyjął Filipa, prawnuka hiszpańskiego Filipa IV. Kiedy w 1700 roku zmarł Karol II, prawo Filipa do tronu hiszpańskiego zostało zakwestionowane przez główne mocarstwa europejskie w obawie, że władcy Burbonów na tronach Francji i Hiszpanii zaburzają istniejącą równowagę sił. Znana jako wojna o sukcesję hiszpańską, prawa Filipa zostały podtrzymane po zakończeniu wojny na mocy traktatu utrechckiego w 1713 r. W ramach kompromisu hiszpańscy Burbonowie nie mogli odziedziczyć tronu Francji. Po urodzeniu dwóch synów ze swoją pierwszą żoną Filip V poślubił Elżbietę Farnese z Parmy, włoskiego księstwa, w 1714 r. Filip V i Elżbieta mieli dwóch synów, którzy odegrali kluczową rolę w próbach hiszpańskich Burbonów rozszerzenia swojej kontroli dynastycznej na Półwysep Apeniński. Filip V zajął Sycylię w 1717 roku, wywołując w ten sposób gniew europejskiej koalicji Wielkiej Brytanii, Francji, Austrii i Holandii. W 1720 roku Filip V zrezygnował z roszczeń do Sardynii i Sycylii, ale zapewnił Karolowi, swemu najstarszemu synowi z Elżbietą, prawo do tronu Parmy po śmierci obecnego księcia. W 1731 roku Karol został księciem Parmy. Filip V abdykował w 1724 roku na rzecz Ludwika I, swojego najstarszego syna z pierwszego małżeństwa. Wczesna śmierć Ludwika I w tym roku skłoniła Filipa V do ponownego objęcia tronu. Podczas wojny o sukcesję polską Filip V zawarł Porozumienie Rodzinne, porozumienie ze swoim wujem i królem Francji, Ludwikiem XV. Syn Filipa V, Karol, obecnie książę Parmy, najechał Neapol. Podczas negocjacji pokojowych w 1738 roku Karol oddał Parmę Austrii w zamian za Neapol i Sycylię. Podczas wojny o sukcesję austriacką Austria przekazała Parmę drugiemu synowi Filipa V i Elżbiety. Ferdynand VI, drugi syn Filipa V i jego pierwszej żony, w 1746 r. zastąpił swojego ojca na stanowisku króla Hiszpanii. Działał na rzecz uchronienia Hiszpanii przed wojną siedmioletnią. Po jego śmierci tron hiszpański odziedziczył jako Karol III, jego przyrodni brat Karol, król Neapolu i Sycylii. Zrzekł się tronów Neapolu i Sycylii na rzecz swojego trzeciego syna, Ferdynanda, który wspierał włoską gałąź dynastii Burbonów, która rządziła aż do zjednoczenia Włoch w 1861 r. Karol III odnowił Porozumienie Rodzinne wraz ze swoimi francuskimi stosunkami w 1761 r. i przyłączył się do niego. Rok później wojnę siedmioletnią z Wielką Brytanią. Sprzeciwił się także Wielkiej Brytanii podczas rewolucji amerykańskiej w 1779 r. Karol IV zastąpił swojego ojca na stanowisku króla w 1788 r. Królewska Hiszpania wypowiedziała wojnę francuskiemu rządowi rewolucyjnemu w 1793 r., ale zawarła pokój w 1795 r. W 1808 r. Napoleon I, cesarz Francuzów, najechał Hiszpanię, co doprowadziło do powstania, które zmusiło Karola IV do abdykacji na rzecz jego syna Ferdynanda VII. Wkrótce potem Napoleon był sfrustrowany zdradą Ferdynanda VII i zmusił go do zwrotu hiszpańskiego tronu swojemu ojcu Karolowi IV. Następnie Napoleon I zmusił Karola IV do opuszczenia tronu i zastąpił go własnym bratem, Józefem Bonaparte. Posunięcie to wywołało masowy opór, znany jako wojna półwyspowa, jeden z głównych konfliktów wojen napoleońskich. Po wygnaniu Napoleona I w 1814 r. Ferdynand VII powrócił na tron hiszpański. Po powstaniu w 1820 r. zmuszony był do uchwalenia konstytucji. Francja, znajdująca się obecnie pod kontrolą odrodzonej dynastii Burbonów, najechała Hiszpanię w 1823 roku i uchyliła konstytucję. Choć Ferdynand VII żenił się wielokrotnie, miał trudności z poczęciem dziedzica. W 1833 roku pod wpływem żony zniósł prawo salickie, które stanowiło, że tron może być dziedziczny wyłącznie w linii męskiej, aby tron odziedziczyła jego córka Izabela, a nie jego brat Don Carlos. Izabela

II została królową w 1833 roku po śmierci ojca. Jej matka, Maria Cristina była regentką. Prawo Izabeli II do tronu zostało zakwestionowane przez Don Carlosa, którego konserwatywni zwolennicy stali się znani jako karliści. Aby zjednać sobie liberałów na korzyść Izabeli II, Maria Cristina wydała w 1834 r. konstytucję. Nieudana próba siłowego przejęcia tronu doprowadziła do wyjazdu Don Carlosa z Hiszpanii w 1839 r. Don Carlos i jego potomkowie utrwalili swoje roszczenia do tronu hiszpańskiego do 1936 r. W 1846 r. Izabela II poślubiła swojego kuzyna Francisco de Asís de Borbón. W 1868 r. rewolucja zmusiła Izabelę II do abdykacji na rzecz jej syna Alfonsa XII w 1870 r. Jednakże rząd wybrał Amadeo I z dynastii Sabaudii na króla Hiszpanii. Wkrótce potem Hiszpanią rządziła republika przed restauracją Burbonów pod rządami Alfonsa XII w 1875 r. W 1876 r. nadał on bardziej liberalną konstytucję i stłumił powstanie karlistów. Kiedy Alfons XII zmarł w 1885 roku, jego następca jeszcze się nie narodził. Alfonso XIII urodził się w 1886 roku, technicznie rzecz biorąc, był już królem przez kilka miesięcy. Jego matka rządziła jako regentka do 1902 r. Alfonso XIII poślubił Eugenię z Battenberg, wnuczkę brytyjskiej królowej Wiktorii, w 1906 r. Utrzymywał neutralność Hiszpanii podczas I wojny światowej, ale wspierał wojskowy zamach stanu Miguela Primo de Rivery w 1923 r. Zawierania w Partii Republikańskiej skłoniły Alfonsa XIII do przejęcia władzy i wyemigrował z Hiszpanii w 1931 r. Nigdy formalnie nie abdykował, żył jednak na wygnaniu aż do swojej śmierci w 1941 r. Druga Republika Hiszpańska została obalona w hiszpańskiej wojnie domowej, której efektem była dyktatura Francisco Franco. W 1969 roku Franco mianował swoim następcą Juana Carlosa de Borbón, wnuka Alfonsa XIII. Kiedy Franco zmarł w 1975 r., dynastia Burbonów została przywrócona pod rządami Juana Carlosa I, który nadzorował powrót Hiszpanii do demokracji i przyjęcie konstytucji z 1978 r. uznającej monarchię.

Holenderska Nowa Gwinea/Irian Zachodni

Po zachodniej stronie Papui Nowej Gwinei (PNG) znajduje się West Irian, prowincja Indonezji. Kolonia holenderska po sierpniu 1828 roku, wcześniej znana jako Holenderska Nowa Gwinea lub Zachodnia Nowa Gwinea. W 1961 roku przemianowano ją na Irian Barat (Irian Zachodni), a w 1973 na Irian Jaya. W 2002 r. cała zachodnia Nowa Gwinea została nazwana Papua. W lutym 2003 r. zachodnia część Papui została oddzielona i przemianowana na West Irian Jaya. Indonezyjski Trybunał Konstytucyjny w 2004 roku nie zezwolił na podział Papui na trzy regiony, ale zgodził się na utworzenie prowincji West Irian Jaya, wyrwanej z zachodniego regionu Papui. Holandia kontrolowała holenderską Nową Gwineę nawet po porozumieniu haskim z grudnia 1949 r., które przekazało suwerenność indonezyjskiemu rządowi federalnemu. Indonezyjski przywódca Ahmed Sukarno (1901–70) nie chciał żadnych pozostałości holenderskiego kolonializmu. Armia indonezyjska zajęła Nową Gwineę w 1961 r. 15 sierpnia 1962 r. podpisano porozumienie, na mocy którego władza została przekazana Tymczasowej Władzy Wykonawczej ONZ (UNTEA) na sześć lat od 1963 r. Indonezja sprawowała władzę administracyjną nad tym terytorium od 1 maja, 1963. Irian Zachodni został włączony do Indonezji jako 27. prowincja w listopadzie 1969. Ten Akt Wolnego Wyboru nie został zaakceptowany przez różne grupy i wzbudził kontrowersje. W 2006 roku w Kongresie USA złożono projekt ustawy kwestionujący ważność Aktu Wolnego Wyboru. Przywódcy niepodległościowi nie zaakceptowali także w ustawie połączenia Irianu Zachodniego z Indonezją. Spora część populacji sprzeciwiała się rządowi Indonezji i pragnieniu niepodległości jako wolnego narodu. W grudniu 1963 roku powstała Organisasi Papua Merdeka (OPM, czyli Ruch Wolnej Papui). Rozpoczęła kampanię partyzancką przeciwko rządowi Indonezji w 1970 r., a rok później utworzyła niezależny rząd. Jej wojskowe skrzydło, znane jako Armia Wyzwolenia OPM, oddawało się działalności terrorystycznej. Za porwania Indonezyjczyków i obcokrajowców odpowiadał dowódca Kelly Kwalik. Jego celem były także międzynarodowe korporacje działające w regionie. Moses Werror był przewodniczącym Rady Rewolucyjnej OPM z siedzibą w Madang w Papui Nowej Gwinei. Satgas Papua to kolejna organizacja niepodległościowa. Hijo Eluay (1937–2001) i Lembaga Musyawarah Adat Papua (Zgromadzenie Papuaskiej Rady Zwyczajowej) wierzyli w metody pokojowe. Eluay został zamordowany w 2001 r. Indonezyjskie siły zbrojne wraz ze swoją grupą paramilitarną

Barisan Merah Putih aktywnie tłumili ruch secesjonistyczny. Starcia armii z rebeliantami trwały od 2003 do 2004 roku. Gubernator Papui J. P. Salossa domagał się poważnego wprowadzenia statusu autonomii. Prezydent Indonezji Susilo Bambang Yudhoyono zaprosił gubernatora Salosę i przewodniczącego rady prowincji Papui Jhona Ibo do Dżakarty w dniu 10 sierpnia 2006 r. na rozmowy.

Hagana

Hagana (hebr. „obrona”) była podziemną żydowską organizacją paramilitarną utworzoną podczas brytyjskiego mandatu w Palestynie w 1920 r. Hagana rozpoczęła działalność jako mała ochotnicza grupa ludzi zwana Ha Shomer, utworzona w celu ochrony osiedli żydowskich, czyli kibuców. Hagana składała się z żołnierzy, którzy walczyli po stronie Brytyjczyków podczas I wojny światowej, a także lokalnych rolników, którzy byli zdeterminowani bronić swojej własności przed atakami Arabów. Po zamieszkach arabskich w latach 1920 i 1921, kiedy Żydzi i ich majątek zostali zaatakowani, ludność żydowska zdała sobie sprawę, że Brytyjcy administratorzy nie zrobią nic, aby zapewnić im bezpieczeństwo i że muszą nauczyć się bronić. W tym czasie Hagana była słabo uzbrojona i słabo skoordynowana. Do jego obowiązków należało głównie strzeżenie granic pomiędzy ludnością arabską i żydowską. Podczas starć arabsko-żydowskich w 1929 r. Hagana rozwinęła się jako organizacja obronna, zabezpieczając swoje trzy główne sektory w Jerozolimie, Tel-Awii i Hajfie, a także w innych osadach Palestyny. Hagana stała się organizacją ogólnokrajową, zrzeszającą mężczyzn i kobiety w każdym wieku, zarówno z kibuców, jak i miast. Rozpoczęły się programy szkoleniowe i deszcz oficerów, a z Europy zaczął napływać stały dopływ broni. Rozpoczęto także podziemną produkcję broni. Podczas powstania arabskiego w latach 1936–39 Hagana dojrzała i przekształciła się z milicji w organ wojskowy, który skutecznie bronił żydowskie dzielnice i osady przed atakiem arabskim. Brytyjczycy oficjalnie nie uznali Hagany, ale w środku powstania pomogli zorganizować kilka grup sił specjalnych przeszkolonych w zakresie różnych taktyk, aby pomóc w obronie brytyjskich interesów. W kwietniu 1937 r. rewizjonistyczna odłamowa grupa Hagany, znana jako Irgun Zvai Leumi lub po prostu Irgun, rozpoczęła własną działalność. Polityka Irgunu różniła się od polityki Hagany tym, że Irgun obierał za cel zarówno Brytyjczyków, jak i arabskich Palestyńczyków. Brytyjska Biała Księga z 1939 r., ograniczająca imigrację Żydów do Palestyny, spotęgowała żydowski gniew wobec Brytyjczyków. Biała Księga została uznana przez przywódców syjonistycznych za zdradę brytyjskich zamiarów określonych w Deklaracji Balfoura z 1917 r. W rezultacie Hagana zaczęła pomagać w ochronie statków nielegalnych imigrantów przybywających wzdłuż wybrzeża Palestyny. W tym czasie wielu nielegalnych żydowskich imigrantów zginęło z powodu utonięcia i przeludnienia na małych statkach, a także trafiło do nazistowskich obozów po wypędzeniu ich przez Brytyjczyków po przybyciu. W czerwcu 1940 r. odłamowa grupa Irgunu opuściła organizację po różnicy zdań w sprawie decyzji o zawieszeniu kampanii zbrojnej przeciwko Brytyjczykom podczas II wojny światowej. Członkowie ci utworzyli bardziej radykalną grupę zwaną Lehi, znaną również jako Gang Sterna, nazwaną na cześć jej nowego przywódcy. Sama Hagana ewoluowała w narodową i stosunkowo bezpartyjną, tajną armię żydowską. W tym czasie chciała zdystansować się od metod Irgunu i Lehi. Oficjalnie Hagana była także organizacją nielegalną, choć jednocześnie Brytyjczycy współpracowali z nią podczas powstania arabskiego (1936–1939) i ponownie podczas II wojny światowej. W 1941 r. wybrani członkowie Hagany przeszkoleni przez Brytyjczyków stali się elitarną siłą dowodzenia Palmah, utworzoną w celu przeciwstawienia się przewidywanemu przejęciu przez nazistów Libanu i Syrii okupowanego przez Vichy. Po zakończeniu II wojny światowej stało się jasne, że Wielka Brytania nie zmieni swojej polityki wobec Palestyny ani nie pozwoli na masową migrację Żydów do regionu. Następnie Hagana zdecydowała się przyłączyć do działań Irgunu i Lehi, atakując Brytyjczyków w nalotach komandosów i atakach sabotażowych. Członkami Hagany byli nielegalni imigranci oraz ponad 26 000 palestyńskich Żydów, którzy służyli wraz z Brytyjczykami podczas II wojny światowej. Do mocnych stron Hagany zaliczała się odwaga, inicjatywa i umiejętność improwizacji podczas bitwy. Opracowała imponujący system wywiadu wojskowego, który pozwolił jej

szpiegować Arabów brytyjskich i palestyńskich. Zdobyła także dużą wprawę w taktyce tajnych operacji, takich jak kradzież broni Brytyjczykom i ukrywanie wielu imigrantów, których pomogła przemyścić do regionu. Działania szkoleniowe i zakup broni za granicą zostały zintensyfikowane po planie podziału ONZ z 1947 r., który wzywał do podziału Palestyny między palestyńskich Arabów i Żydów. Wkrótce potem Hagana wraz z Irgunem i Lehim rozpoczęły skoordynowane ataki na Arabów palestyńskich, próbując zmusić ich do opuszczenia obszarów żydowskich przewidzianych w planie ONZ. Około 300 000 Arabów palestyńskich zostało wysiedlonych ze swoich domów w ciągu pięciu tygodni, co obejmowało całonocny atak na wioskę Deir Yasin, w wyniku którego zginęło ponad 250 mężczyzn, kobiet i dzieci. Kilka dni po wygaśnięciu mandatu brytyjskiego Izrael został uznany za niepodległe państwo, a podczas wojny arabsko-izraelskiej w 1948 r., znanej również jako wojna o niepodległość, Izrael utrzymał terytorium przydzielone mu w planie podziału, a także rozszerzone jego terytorium o około jedną trzecią. W momencie izraelskiej deklaracji niepodległości nowy rząd pod przywództwem Davida Ben-Guriona zdecydował, że nowe państwo nie będzie miało żadnych uzbrojonych milicji ani grup partyzanckich, a Hagana rozwiązała się, tworząc Izraelskie Siły Obronne (IDF).

Hara Kei

(1856–1921) polityk japoński

Hara Kei (Hara Takashi) był czołowym członkiem partii politycznej Seiyukai w Japonii na początku XX wieku i premierem Japonii od 1918 do 1921. Hara urodził się w 1856 roku w rodzinie o samurajskich korzeniach w północnej Japonii. W tak różnorodnych dziedzinach, jak dyplomacja i dziennikarstwo, Hara dołączył do Seiyukai, partii politycznej założonej przez Ito Hirobumi w 1900 roku i szybko stał się jednym z jej czołowych członków. Choć partie polityczne były wiodącą siłą w izbie niższej japońskiego organu parlamentarnego, Sejm i kluczowe stanowiska w japońskim rządzie, w tym stanowisko premiera, na przełomie wieków pozostawały zdominowane nie przez urzędników partyjnych, ale raczej przez starszych mężów stanu. Hara stał się jednym z czołowych mistrzów sprzymierzenia Seiyukai z gabinetem. W 1904 roku premier Katsura Taro potrzebował wsparcia Seiyukai w sejmie w celu zwiększenia budżetu, aby walczyć z wojną rosyjsko-japońską. Hara i Katsura zawarli układ, na mocy którego Hara zapewnił niezbędną pomoc w zamian za przyszłe mianowanie na premiera prezydenta Seiyukai, Saionjiego Kinmochiego. Ostatecznie Saionji dwukrotnie pełnił funkcję premiera, od 1906 do 1908, a następnie od 1911 do 1912. Jako minister spraw wewnętrznych w pierwszym rządzie Saionjiego Hara pracował nad wzmocnieniem partii poprzez rekrutację członków biurokracji cywilnej do organizacji. Ponadto budował poparcie dla partii poza szeregami oficjalnymi, zapewniając środki na lokalny rozwój gospodarczy. Zwiększając wydatki na lokalne szkoły, drogi, porty i transport, zyskał zwolenników Seiyukai wśród elektoratu. Hara został prezydentem Seiyukai w 1914 r. i został wybrany na premiera Japonii w następstwie dobrze znanych zamieszek związanych z ryżem w 1918 r.; był to pierwszy przypadek, gdy polityk partii zawodowej piastował to czołowe stanowisko w japońskim rządzie. Choć Japonia przeżyła boom gospodarczy w wyniku I wojny światowej, osoby na niższych szczeblach hierarchii społecznej zmagaly się z inflacją i spadającymi płacami. Hara był pod wieloma względami jedynym przywódcą cieszącym się znaczącym poparciem zarówno w zdominowanej przez partię izbie niższej parlamentu, jak i w jej izbie wyższej, Izbie Parów, która w dalszym ciągu była w dużej mierze domeną elit bezpartyjnych, pomimo faktu, że niektórzy delegaci z izby wyższej przystąpili do partii politycznej. Kluczowe dla objęcia stanowiska premiera okazały się jego powiązania z elitami bezpartyjnymi. Zostając premierem, Hara nie rozpoczął programu radykalnych, hurtowych zmian. Kwalifikacja podatkowa do głosowania została obniżona w wyniku posunięcia, które podwoiło liczebność elektoratu, ale większość nowo uwłaszczonych stanowili drobni właściciele ziemscy, w dużej mierze przychylni Seiyukai. W bardziej jawnie stronnicy sposób rząd Hary zmienił granice wyborcze na korzyść Seiyukai, a jego nominacje w biurokracji często były dokonywane z rządcą

partyzanckich pobudek. Jego rząd również wspierał wydatki na obronę, a Hara poczynił znaczne wysiłki na rzecz poprawy stosunków z dowództwem wojskowym. W odpowiedzi na protesty przeciwko japońskiemu rządowi imperialnym Hara podjął próbę zastąpienia administracji wojskowej japońskich gospodarstw kolonialnych urzędnikami cywilnymi, chociaż wojsko skutecznie oparło się tym wysiłkom w Korei. Wezwał także do asymilacji ludności kolonialnej, reprezentacji kolonii w sejmie i przyznania kolonii większych swobód obywatelskich. Kariera Hary zakończyła się brutalnie, gdy w 1921 roku został zamordowany przez prawicowego fanatyka na stacji w Tokio, ale Hara Kei odegrał niezwykle ważną rolę w przekształceniu Seiyukai w wiodącą siłę w japońskiej polityce na początku XX wieku.

Hatta, Mahomet

(1902–1980) wiceprezydent Indonezji

Pierwszy wiceprezydent Indonezji, Muhammad Hatta, urodził się 12 sierpnia 1902 roku w Bukittinggi na Zachodniej Sumatrze. Wczesną edukację pobierał w holenderskich szkołach w Padang i Batavia. W latach 1922-1932 przebywał w Holandii, gdzie studiował w Rotterdamie i zaangażował się w działalność polityczną. Wraz z Minangkabau Sultanem Sjahrirem (1909–66) dołączył do Indische Vereeniging (Indyjskiego Towarzystwa Studenckiego) i odegrał kluczową rolę w przekształceniu klubu towarzyskiego w politycznie ważne stowarzyszenie Perhimpunan Indonesia (Unia Indonezyjska) w 1922 r. Hatta założył Perhimpunan Mahasiswa Indonesia (Indonezyjskie Stowarzyszenie Studentów), stając się jej przewodniczącym w 1926 r. Wstąpił do Ligi Przeciwko Imperializmowi i w lutym 1927 r. uczestniczył w spotkaniu w Brukseli. Po powrocie do Holandii był więziony przez rząd holenderski, ale został zwolniony w 1928 r. Hatta wrócił do Indonezji w 1932 r. i odkrył, że Partai Nasional Indonesia (PNI, Partia Nacjonalistyczna Indonezji) była podzielona na frakcje po aresztowaniu jej przywódcy Sukarno. Hatta wierzył w budowanie kadr, które byłyby aktywne w programach nacjonalistycznych. Pendidikan Nasional Indonesia (Indonezyjski Klub Edukacji Narodowej) powstał z odłamu PNI. Sukarno próbował zjednoczyć różne grupy nacjonalistyczne po zwolnieniu do masowej organizacji o nazwie Partai Indonesia (Partindo, Partia Indonezyjska). Było to krótkotrwałe, ponieważ przywódcy indonezyjskiego ruchu nacjonalistycznego zostali wsadzeni za kratki przez reakcyjnego generalnego gubernatora rządu holenderskiego De Jonge (1931–1936). Sukarno został zesłany w 1933 r., a rok później Hatta i Sjahrir trafili do obozów karnych. Walka nacjonalistyczna została skutecznie stłumiona przez politykę represji. Wygnanie przywódców zakończyło się po wkroczeniu Japończyków do kraju w marcu 1942 r. Pragnienie Japończyków wykorzystania przywódców w ich wysiłkach wojennych otworzyło przed przywódcami nowe możliwości. 17 sierpnia 1945 roku, dwa dni po kapitulacji Japonii przed aliantami, Sukarno i Hatta ogłosili niepodległość i ustanowili Republikę Indonezji. Sukarno został wybrany na prezydenta, a Hatta został wiceprezydentem. Holendrzy powrócili, a republika została zaatakowana w 1947 i 1948 roku. Archipelag został podzielony między terytorium zajęte przez Republikanów i to, które było ponownie okupowane przez Holendrów. Stolica republiki została zdobyta, a większość jej czołowych przywódców, w tym Sukarno i Hatta, została aresztowana i zesłana. Reakcja świata była ostra, a Rada Bezpieczeństwa ONZ nakazała natychmiastowe zawieszenie broni. Hatta przewodniczył delegacji wysłanej do Hagi w celu negocjacji z Holendrami. Porozumienie haskie z 27 grudnia 1949 r. przekazało suwerenność indonezyjskiemu rządowi federalnemu. 17 sierpnia 1950 roku przywrócono Unitarne Państwo Republiki Indonezji. Hatta ponownie był premierem w latach 1949 i 1950. Wiceprezesem był do 1956. Resztę życia poświęcił rozwojowi spółdzielczości. Skromny i bardzo szanowany przywódca zmarł 14 marca 1980 roku w Dżakarcie.

Haya de la Torre, Víctor Raúl

(1895–1979) prezydent Peru

Haya de la Torre, wybitny peruwiański działacz polityczny i zwycięzca wyborów prezydenckich w Peru w 1931 i 1962 r., był założycielem Partii Aprista, która od 1924 r. stała na czele radykalnego sprzeciwu w Peru. Chciał większych praw – politycznych i gospodarcze – dla rdzennych Indian Ameryki Łacińskiej i koniec władzy hiszpańskich oligarchii kontrolujących wiele krajów, a także koniec dominacji gospodarek krajów Ameryki Łacińskiej przez zagraniczny biznes. Víctor Raúl Haya de la Torre urodził się 22 lutego 1895 roku w Trujillo na północy Peru jako syn zamożnych rodziców wywodzących się od konkwistadorów. Jako nastolatek Haya de la Torre nauczył się czytać i mówić po francusku i niemiecku oraz zainteresowała się Nietzschem. Następnie udał się na uniwersytet w Trujillo, gdzie studiował literaturę i stał się bliskim przyjacielem peruwiańskiego poety Césara Vallejo. Studiował na Uniwersytecie Narodowym San Marcos w Limie. Podczas pobytu w San Marcos był zaangażowany w Ruch na rzecz Reformy Uniwersyteckiej, który rozprzestrzenił się z Argentyny, gdzie spędził trochę czasu na studiach. Miało to na celu rozbudowę uniwersytetu, aby umożliwić studiowanie biedniejszym ludziom. Haya de la Torre odegrała kluczową rolę w założeniu Universidades Populares Gonzalez Prada, które były wieczorowymi szkołami dla pracowników. Na Haya de la Torre duży wpływ miały trzy rzeczy: wizyta w Cuzco, gdzie widział, jak wielu Hindusów było źle traktowanych; czasy studenckie na Uniwersytecie w Kordobie w Argentynie; i rewolucję meksykańską. Był przywódcą studentów i w 1923 r. przewodził protestowi przeciwko poświęceniu Peru Najświętszemu Sercu Jezusa. Pomysł został zasugerowany przez prezydenta Augusto B. Leguía i spotkał się z niepopularnością wśród wielu osób. Protesty wstrząsały Peru przez trzy dni, po czym arcybiskup Limy zasugerował Leguía wycofanie swojego pomysłu, co też uczynił. Jednak Haya de la Torre z dnia na dzień stał się sławny w całym kraju i został aresztowany, a następnie deportowany. Haya de la Torre udał się na wygnanie do Meksyku, gdzie 7 maja 1924 roku założył Alianza Popular Revolucionaria Americana (APRA Ludowo-Rewolucyjna Partia Amerykańska). Opowiadał się za jednością Ameryki Łacińskiej, wsparciem dla rdzennej ludności Indii i nacjonalizacją przedsiębiorstw będących własnością zagraniczną, zwłaszcza tych należących do interesów amerykańskich, brytyjskich i europejskich, co jest obecnie powszechnie znaną doktryną Aprismo. Kiedy Leguía został obalony w 1930 r., Haya de la Torre przebywał w Berlinie. Jego zwolennicy nominowali go jako kandydata w nadchodzących wyborach prezydenckich, a kiedy wrócił do Limy, powitał go największy tłum, jaki dotychczas zgromadził się w Peru. Wygrał wybory, pokonując pułkownika Luisa M. Sáncheza Cerro, mającego poparcie oligarchii, kościoła i wojska. W wyniku oszustwa zwycięzcą został Sánchez Cerro, a w lutym 1932 r. Haya de la Torre został aresztowany i wtrącony do więzienia bez procesu. Łącznie spędził w więzieniu 14 miesięcy. Sánchez Cerro został zamordowany 30 kwietnia 1933 r., a Haya de la Torre został zwolniony z więzienia. Od 1936 do 1945 roku Haya de la Torre był w zasadzie półuciekierem, poszukiwanym przez policję z różnych powodów. Był jednak dostępny, aby spotkać się z zagranicznymi dziennikarzami, a amerykański pisarz John Gunther bez problemu zorganizował z nim trzy wywiady. W 1945 roku APRA zmieniła nazwę na Partido del Pueblo („Partia Ludowa”) i zadeklarowała poparcie dla José Luisa Bustamante y Rivero w wyborach prezydenckich. Bustamante wygrał wybory z Haya de la Torre jako prawdziwym pośrednikiem władzy. Nie był to jednak sojusz, który trwał długo. W 1947 Bustamante zdelegalizował Partido del Pueblo, rozdarł sporami członków w Callao, a w październiku 1948 wprowadził dekretem stan wojenny. 28 października 1948 r. Bustamante został obalony w wyniku politycznego zamachu stanu, a Haya de la Torre został zmuszony do schronienia się w ambasadzie Kolumbii, gdzie przebywał do 1954 r. W czerwcu 1962 r. odbyły się kolejne wybory prezydenckie, a Haya de la Torre o włos pokonał Fernando Belaúnde Terry'ego. Belaúnde twierdził, że zwycięstwo wyborcze zostało osiągnięte w wyniku oszustwa, a wojsko pod przewodnictwem prezydenta Péreza Godoya przejęło władzę i unieważniło całe wybory. Nowe wybory odbyły się w czerwcu 1963 roku i wygrał Belaúnde. Jednak w październiku 1968 roku Belaúnde sam został obalony. Wszystkie partie polityczne były zdelegalizowane do 1978 r., kiedy to wybrano nowe zgromadzenie konstytucyjne, które miało napisać nową konstytucję. Haya de la Torre był przewodniczącym tego zgromadzenia i nową konstytucję podpisał leżąc w łóżku, nie mogąc

go opuścić ze względu na chorobę. Następnie został przyjęty jako kandydat APRA w wyborach prezydenckich w 1980 r., ale zmarł 2 sierpnia 1979 r. w Limie.

Hirohito

(1901–1989) cesarz Japonii

Cesarz Japonii Hirohito żył w epoce sprzeczności, uwięziony pomiędzy starożytnymi tradycjami a współczesną rzeczywistością. Hirohito, 124 przedstawiciel najdłuższej znanej na świecie dynastii, dostrzegł, że japońska monarchia stała się czysto ceremonialna. Japonia uległa modernizacji za jego panowania, kiedy zmarł po 63 latach na tronie, najdłuższym panowaniu współczesnych monarchów. Mówiono, że japońscy cesarze są bezpośrednimi potomkami bogini słońca, która założyła Japonię ponad 2500 lat temu. Po drugiej wojnie światowej na żądanie Stanów Zjednoczonych wyrzekł się wszelkich roszczeń do swojej boskości po sprawowaniu władzy nad swoim krajem w jednym z jego najbardziej militarystycznych okresów. Urodzony 29 kwietnia 1901 r. Hirohito był pierwszym synem księcia koronnego Yoshito, syna cesarza Mutsuhito (lepiej znanego jako cesarz Meiji). Zgodnie ze zwyczajem w domu królewskim, Hirohito, gdy był jeszcze małym niemowlęciem, został zabrany matce i oddany pod opiekę przybranym rodzicom. Hrabia Kawamura, przybrany ojciec, miał już 70 lat, gdy wziął na siebie odpowiedzialność za wychowanie królewskiego niemowlęcia, a zmarł, gdy dziecko miało trzy lata. W tym czasie Hirohito wrócił do rezydencji swoich rodziców, Pałacu Akasara. Jednak nawet tutaj Hirohito był odizolowany od innych dzieci i rodziców. Rzadko widywał pozbawionego emocji ojca, a matkę odwiedzał raz w tygodniu. W 1908 roku młody Hirohito został wysłany do szkoły Peers School, założonej specjalnie dla mężczyzn szlacheckiego urodzenia, gdzie zainteresował się historią naturalną i naukami ścisłymi. Zainteresowanie to przekształciło się w pasję do biologii morskiej, dziedziny, w której Hirohito stał się światowym autorytetem i w której opublikował osiem książek. Meiji zmarł w 1912 r., a jego następcą został ojciec Hirohito, cesarz Taisho; Hirohito, pozorny następcą tronu, zaręczył się w 1918 roku z córką szlachcica, księżniczką Nagako, która została jego jedyną żoną, urodziwszy mu pięć córek i dwóch synów. W 1921 r. Hirohito wraz z ogromną świtą złożył bezprecedensową wizytę w Europie. Żaden inny japoński książę koronny nigdy nie odwiedził innego kraju. Był pod wielkim wrażeniem tego, co wydawało mu się nieformalnością i swobodą władców, zwłaszcza brytyjskiej rodziny królewskiej. Później tego samego roku Hirohito został mianowany regentem w imieniu swojego ojca, który podupadał psychicznie. W 1923 przeżył zamach dokonany przez młodego radykała. W wieku 25 lat Hirohito został cesarzem Japonii. Na swoje panowanie wybrał imię Showa (Oświecony Pokój). Dziadek Hirohito pomógł wprowadzić Japonię do współczesnego świata, kiedy zlikwidował władzę feudalnego szoguna. Kiedy wstąpił na tron, Japonia, podobnie jak większość świata w latach dwudziestych XX wieku, znajdowała się w fazie wzrostu i optymizmu. Jednak w środku Wielkiego Kryzysu w latach trzydziestych XX wieku Japonia stała się bardziej faszystowska i militarystyczna, co doprowadziło do wielu zabójstw i niepokoju wewnętrznego, których kulminacją było powstanie w styczniu 1936 r., podczas którego Tokio znajdowało się pod bezpośrednim dowództwem dywizji wojskowych. Hirohito podjął szybkie działania, aby opanować powstanie i ukarać przywódców, lecz japońska armia nadal zyskiwała na sile. Japonia najechała Chiny w 1937 roku bez bezpośredniej zgody Hirohito, ale także bez jego interwencji. Cesarzowi nie podobała się polityka nazistowskich Niemiec i faszystowskich Włoch, ale nie sprzeciwił się otwarcie sojuszowi Japonii z nimi; podpisał wypowiedzenie wojny Stanom Zjednoczonym i aliantom w 1941 r. Udział Hirohito w wydarzeniach, które doprowadziły do II wojny światowej i w jej trakcie pozostaje kontrowersyjny ze względu na zniszczenie wielu dokumentów bezpośrednio po kapitulacji Japonii. Dowody wskazują, że chociaż nie odegrał on istotnej roli w japońskiej agresji, która rozpoczęła się w latach trzydziestych XX wieku, był w pełni świadomy celów i metod Japonii stosowanych w czasie wojny oraz brał udział w kluczowych spotkaniach i podejmowaniu decyzji. W 1945 Hirohito wygłosił swoje słynne przemówienie

radiowe, prosząc o to swoich ludzi aby poddać się. Publiczność po raz pierwszy usłyszała jego głos. Kiedy Stany Zjednoczone rozpoczęły okupację Japonii, Hirohito przyjął pełną odpowiedzialność za wojnę i zaproponował abdykację z tronu. Alianci uważali jednak, że stabilność Japonii zostanie lepiej zachowana, jeśli cesarz pozostanie. Jako władca-figurant zgodnie z konstytucją ogłoszoną w 1947 r. Hirohito miał luksus poświęcenia reszty życia działalności naukowej. Starał się nawiązywać bardziej otwarte relacje z ludźmi i choć był postacią popularną, w kontaktach z nimi czuł się niezręcznie. W późniejszych latach cesarz Hirohito złożył jeszcze dwie wizyty zagraniczne. W 1972 odbył podróż do Europy, a w 1975 odwiedził Stany Zjednoczone. Zmarł 7 stycznia 1989 r., a jego następcą został jego najstarszy syn, książę koronny Akihito.

Hiroszima i Nagasaki

Latem 1945 roku II wojna światowa na Pacyfiku praktycznie dobiegła końca. Od grudnia 1941 roku Stany Zjednoczone wypierały siły japońskie, aż pod kontrolą Japonii pozostała tylko sama ojczyzna. Stany Zjednoczone przygotowywały się do inwazji na Japonię. Przygotowując się do inwazji, 26 lipca prezydent USA Harry S. Truman i premier Wielkiej Brytanii Clement Attlee, za zgodą nacjonalistycznego prezydenta Chin Czang Kaj-szeka, wydali rozporządzenie poczdamskie. Deklaracja wzywająca do bezwarunkowej kapitulacji Japonii i wymieniająca dodatkowe warunki pokojowe. W tym momencie Truman wiedział, że pierwszy test bomby atomowej w Alamogordo w Nowym Meksyku zakończył się sukcesem 10 dni wcześniej. Test był zwieńczeniem trzyletniego ściśle tajnego projektu. Pierwszy sztuczny reaktor atomowy zbudowano na korcie do squasha na Uniwersytecie w Chicago w 1942 roku. Bardziej wyrafinowane reaktory zbudowano w Hanford, gdzie produkowano pluton. Pierwsza próba bomby plutonowej odbyła się w Alamogordo 16 lipca 1945 r. Chociaż Deklaracja Poczdamska dała jasno do zrozumienia Japończykom, że mogą spodziewać się poważnych konsekwencji, jeśli zdecydują się kontynuować wojnę, Japonia odrzuciła ultimatum. Truman nakazał użycie bomby. Jego sekretarz wojny, Henry L. Stimson, uważał użycie bomby za mniej odrażające niż poświęcenie życia Amerykanów. Doradcy wojskowi Trumana wskazali, że inwazja na Japonię może spowodować utratę połowy z miliona żołnierzy amerykańskich oraz miliony japońskich żołnierzy i cywilów. Truman chciał, aby wojna się skończyła i chciał maksymalnego możliwego ciosu, aby zakończyć wojnę bez inwazji. Wojsko amerykańskie wybrało Hiroszimę i Kokurę, ponieważ były to dwie rzeczy wśród japońskich miast, które do tej pory uniknęły zniszczeń spowodowanych bombami amerykańskimi i alianckimi. 6 sierpnia 1945 roku o godzinie 9:15 czasu tokijskiego bombowiec B-29 Enola Gay, pilotowany przez Paula W. Tibbetsa, zrzucił uranową bombę atomową „Little Boy” na Hiroszimę. W ciągu kilku minut połowa siódmego co do wielkości miasta Japonii zniknęła, a tysiące ludzi zginęło. Zginęło lub zaginęło od 60 000 do 70 000 osób, a 140 000 zostało rannych. 6 sierpnia na wyspie Tinian przygotowano kolejną bombę. 9 sierpnia przygotowano samolot B-29 Bocka aby zbombardować Kokurę. Dym nad celem spowodował, że pilot Sweeney zaczął szukać swojego alternatywnego celu, Nagasaki. Przemysłowe miasto Nagasaki padło od bomby „Fat Man” o godzinie 11:02. Ekspłodował na wysokości 500 metrów, aby zmaksymalizować siłę wybuchu, Grubas zrównał z ziemią budynki, zniszczył systemy elektryczne i wywołał pożary. Bomba zniszczyła 39 procent miasta, zabiła 42 000 osób, a 40 000 została ranna. W obu zamachach zginęło 210 000 Japończyków – 140 000 w Hiroszynie i 70 000 w Nagasaki, z czego dwie trzecie to kobiety, dzieci i osoby starsze. Nieznana jest liczba zgonów pracowników wojskowych i zagranicznych. Wiadomo, że główną przyczyną śmierci była eksplozja, a nie promieniowanie. Około 24 australijskich jeńców wojennych znajdujących się około 1,5 kilometra od punktu zerowego w Nagasaki przeżyło, wielu do starości. Bomby wywołały pożary, ciśnienie wybuchu i niezwykle wysoki poziom promieniowania. Obie zdetonowano około 600 metrów nad ziemią, więc zanieczyszczenie pod ziemią przez bomby było minimalne. Późniejsze opady deszczu spowodowały osadzenie materiału radioaktywnego na wschód od Nagasaki oraz na zachód i północny zachód od Hiroszimy, ale zdecydowana większość materiału radioaktywnego została wchłonięta wysoko do atmosfery przez

same wybuchy. Wybuchy napromieniowały także niektóre stabilne metale, takie jak te znajdujące się w metalowych dachach, przez dzień lub dwa po wybuchu, ale szkody były minimalne. W miastach ofiary zmarły w wyniku oparzeń błyskawicznych spowodowanych ciepłem wytworzonym przez wybuch. Ludzie zginęli, gdy ich domy stanęły w płomieniach. Inni zostali ranni przez latające odłamki. W Hiroszimie w centrum zniszczeń wybuchła ponowna burza ogniowa. Ludzie w promieniu 300 metrów od punktu zerowego wyparowali, pozostawiając swoje cienie na ulicach. Wybuch i ciepło zdarty także skórę z ciał, wysały gałki oczne i rozerwały żołądki. Liczba zgonów spowodowanych promieniowaniem w kolejnych latach wyniosła około 120 000. Silne promieniowanie spowodowało śmierć w ciągu kilku dni. Wszystkie osoby w promieniu jednego kilometra odniosły poważne obrażenia popromienne. Na dystansie od jednego do dwóch kilometrów obrażenia były poważne lub umiarkowane, a lekkie obrażenia dotyczyły osób w promieniu dwóch do czterech kilometrów. Oprócz 103 000 osób, które zginęły w wyniku bombardowań w ciągu pierwszych czterech miesięcy, w ciągu kolejnych 30 lat na raka i białaczkę zmarło kolejnych 400 osób. Bomby powodowały także wady wrodzone i porody martwe. Wydaje się, że dzieci ocalałych nie doznały żadnych uszkodzeń genetycznych. Według stanu na rok 2004 monitorowano 93 000 osób, które przeżyły narażenie. 2 września 1945 roku rząd japoński poddał się bezwarunkowo. Winston Churchill obliczył, że bomba uratowała życie 250 000 Brytyjczyków i 1 milion Amerykanów. Argument Harry'ego Trumana, że bomba uratuje pół miliona żołnierzy, nie przekonał krytyków, którzy od tego czasu zauważyli, że Japończycy byli gotowi prosić o pokój przed zrzuconiem bomb i zabiegali o pokój już w poprzednich miesiącach. Dla tych krytyków prawdziwym powodem użycia bomb była chęć Trumana przestraszenia i zaimponowania Związkowi Radzieckiemu, który już przechodził od sojusznika do rywala. Truman chciał zakończyć wojnę, zanim Sowieci przystąpią do wojny na Pacyfiku i zgłoszą roszczenia do części powojennego osadnictwa. Bomba w Hiroszimie wykorzystywała 60 kilogramów wysoko wzbogaconego uranu-235 do zniszczenia około 90 procent miasta. Bomba w Nagasaki zużyła 8 kilogramów plutonu-239. Bomby były tysiąc razy silniejsze niż jakiegokolwiek wcześniej eksplodowane. Cztery lata później Stany Zjednoczone zdetonowały pierwszą bombę wodorową i wkrótce pojawiły się bomby tysiąc razy silniejsze od tej, która zrzucono na Hiroszimę. W latach 80. światowe arsenały zawierały milion bomb. Związek Radziecki przetestował swoją bombę atomową w 1949 roku i szybko Wielka Brytania, Francja i Chiny dołączyły do wspólnoty atomowej. Od lat pięćdziesiątych XX wieku nacisk położono na wykorzystanie energii atomowej do celów elektrycznych i medycznych. Na początku XXI wieku 16 procent światowej energii elektrycznej, łącznie z energią Hiroszimy i Nagasaki, pochodziło z energii atomowej.

Hitler, Adolf

(1889–1945) niemiecki dyktator

Adolf Hitler, dyktator Niemiec, zwolennik nazizmu i sprawca Holokaustu, urodził się 20 kwietnia 1889 roku w austriackim mieście Braunau niedaleko granicy z Niemcami. Jego ojciec Alois był celnikiem, a matka Klara szlachcianką. Hitler nie ukończył szkoły średniej i w wieku 18 lat przeprowadził się do Wiednia, aby studiować sztukę i architekturę. Nie udało mu się zostać przyjętym i przebywał w Wiedniu do 1913 roku, wykonując prace niewolnicze. Hitler rozwinął wściekły nacjonalizm i jednocześnie pokazał głęboki antysemityzm. Był pod wpływem antyżydowskiego pisarza Lanza von Liebenfelsa (1874–1954). Prawicowy austriacki polityk i burmistrz Wiednia Karl Lueger (1844–1910) wraz z Georgiem Ritterem von Schönererem (1842–1921), zwolennikiem pangermanizmu, również kształtowali brutalną nienawiść Hitlera do Żydów. Zaciągnął się do armii niemieckiej podczas I wojny światowej. Hitler wrócił do Monachium w 1919 r. z pięcioma medalami i prestiżowym niemieckim Krzyżem Żelaznym (dwukrotnie) za odważną służbę jako kurier. Wojna uratowała go od frustracji życia cywilnego i zaszczepiła w jego umyśle silną dyscyplinę i autorytaryzm. Rozwinęła się w nim także

głęboka nienawiść do polityki lewicowej i nieprzypadkowo jego antysemityzm rozwinął się wraz z przekonaniami politycznymi, ponieważ wielu zwolenników socjalizmu i komunizmu było Żydami. Armia zatrudniła Hitlera jako oficera politycznego, który swobodnie dawał upust swoim uczuciom w napiętej atmosferze po upokarzającym traktacie wersalskim z 28 czerwca 1919 r. Traktat podpisany przez niemieckich polityków był pokojem podyktowanym przez innych, a niemieckim upokorzeniem był kompletny. Hitler miał składać sprawozdania z działalności Deutsche Arbeiterpartei (DAP, Niemieckiej Partii Robotniczej) i wkrótce przekonał się, że partyjne ideały skrajnego nacjonalizmu i antysemityzmu są zgodne z jego własnymi przekonaniami. Hitler zaimponował członkom swoją doskonałą umiejętnością przemawiania i dołączył do DAP. W ten sposób kariera polityczna Hitlera rozpoczęła się we wrześniu 1919 roku. Wkrótce powierzono mu kierownictwo propagandy i werbowano do wojska innych żołnierzy, którzy również byli rozczarowani traktatem wersalskim.

NAZISTOWSKA IMPREZA

Całą winę za nieszczęścia Niemiec zrzucano na Żydów, komunistów i nieefektywne kierownictwo polityczne Republiki Weimarskiej. Hitler uczynił symbolem partii swastykę (symbolizującą zwycięstwo rasy aryjskiej) z czerwonym tłem (symbolizującą ideę społeczną) i zamkniętą w białym okręgu (symbolizującym ideę narodową). Hitler zmienił nazwę DAP na Narodowo-Socjalistyczna Niemiecka Partia Robotnicza (NSDAP, Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei), w skrócie NSDAP. Jako przewodniczący partii, którym Hitler był, zwracano się do niego per „führer” (przywódca). Republika Weimarska otrzymała dotkliwy cios w styczniu 1923 r., kiedy Francja i Belgia zajęły obszar przemysłowy Zagłębia Ruhry, zatrzymując niemiecką gospodarkę. Hitler próbował wykorzystać tę sytuację podczas listopadowego puczu w Beer Hall w Bawarii, ale zamach stanu nie powiódł się i führer został uwięziony. W czasie pobytu w więzieniu napisał Mein Kampf (Moja walka). Wspomniany, doktrynalny przewodnik nazistowski przedstawił program rozszerzonych Niemiec zamieszkałych przez czystą rasę aryjską i wykluczonych Żydów i innych niechcianych ludzi. Hitler czekał na swój czas i zdał sobie sprawę, że może zdobyć władzę poprzez urnę wyborczą. Upadek giełdy nowojorskiej 23 października 1929 r. wynikający z tego ogólnoswiatowy Wielki Kryzys dotknął niemiecką gospodarkę. Pod koniec 1930 r. liczba bezrobotnych wzrosła z 1,30 miliona do prawie 4 milionów. Hitler wykorzystał pogarszającą się sytuację gospodarczą. Zapewnił czołowych przemysłowców, wydając broszurę zatytułowaną Droga do odrodzenia, że partia nazistowska nie jest przeciwna bogatym. Jego obietnica zdławienia związkowców i zbudowania armii była muzyką dla uszu wielkich przemysłowców. Jego technika propagandy i przemówień podburzających motłoch spodobała się robotnikom. Elita polityczna zaczęła go akceptować ze względu na jego nacisk na legalność. W wyborach w 1932 r. partia Hitlera była najsilniejsza w Niemczech, zdobywając 40% głosów. Prezydent Rzeszy Paul von Hindenburg (1847–1934) dał się przekonać przywódcą konserwatywnym i zwolennikom nazizmu do mianowania Hitlera na kanclerza w styczniu 1933 r. Nazistowscy przeciwnicy polityczni zostali stłumieni przez masowe demonstracje na rzecz Hitlera i sterroryzowani przez SA w brudnych koszulach, Sturmabteilung (szturmowcy) i SS w czarnych mundurach, Schutzstaffel (sztafety ochronne). W marcu uchwalono ustawę przyznającą Hitlerowi władzę dyktatorską. Po czterech miesiącach zdelegalizowano wszystkie partie polityczne z wyjątkiem partii nazistowskiej, a powszechną formą powitania było „Heil Hitler” z wyciągniętą prawą ręką. Pod rządami Josepha Goebbelsa (1897–1945) utworzono ministerstwo propagandy. 30 czerwca 1934 r. Hitler przeprowadził czystkę w partii nazistowskiej, mordując swoich przeciwników w „noc długich noży”. Wraz ze śmiercią Hindenburga w sierpniu Hitler z tytułem führera został najwyższym przywódcą Niemiec. System prawny praktycznie nie istniał, a Geheime Staatspolizei (gestapo, tajna policja państwowa), utworzona przez Hermanna Göringa (1893–1946), wtrąciła antynazistów do obozów koncentracyjnych. Rozpoczęto program zbrojeń i mieszkalnictwa publicznego. Gospodarka ożywiła się, a liczba bezrobotnych spadła. Niemcy stały się w 83% samowystarczalne w rolnictwie poprzez ustalanie cen i płac w rolnictwie oraz wprowadzanie zakazów

sprzedaż gospodarstw o powierzchni mniejszej niż 312 akrów i rekultywacja gruntów nieuprawnych. Ożywienie przemysłu osiągnięto dzięki planom czteroletnim z 1933 i 1936 r. Ministerstwo Gospodarki zajmowało się dystrybucją surowców oraz regulowaniem cen, importem i eksportem. Popularność Hitlera wzrosła, a Niemcy przekształciły się w państwo autorytarne. Hitler uderzył na Żydów, czego kulminacją było wysłanie ich przez nazistów do komór gazowych i obozów koncentracyjnych podczas II wojny światowej. Ustawy norymberskie z września 1935 r. pozbawiały Żydów obywatelstwa i prawa do zawierania małżeństw z nie-Żydami. Polityka Hitlera doprowadziła do migracji Żydów na dużą skalę do różnych części świata. Pogrom Żydów w listopadzie 1938 r. zakończył się masakrą, grabieżą mienia, zmuszaniem Żydów do noszenia żółtych gwiazd Dawida w celu ich identyfikacji i przesiedleniem do gett. Hitler udawał obrońcę pokoju i krzyżowca przeciwko bolszewizmowi. Przywódcy Wielkiej Brytanii i Francji uspokoili Hitlera, ponieważ dla nich Józef Stalin (1879–1953) był większym zagrożeniem. Hitler z niezwykłą umiejętnością zaczął uchylać postanowienia traktatu wersalskiego i realizować politykę Lebensraum w kierunku wschodnim. Hitler wycofał się z Konferencji Rozbrojeniowej w Genewie, a także z Ligi Narodów w październiku 1933 r. Potępił postanowienia traktatu wersalskiego i w marcu 1934 r. wprowadził pobór do wojska. W następnym roku Niemcy rozpoczęły rozbudowę swoich sił zbrojnych i floty, co stanowiło rażące naruszenie klauzul wojskowych traktatu wersalskiego. W marcu 1936 roku Hitler zajął zdemilitaryzowaną Nadrenię. Włochy i Japonia, wyznające ten sam program ultranacjonalizmu, militarystyki i agresywnej polityki zagranicznej, stały się bliskimi sojusznikami Niemiec. Trzy kraje podpisały pakt mające na celu realizację swoich celów. Oś Rzym-Berlin powstała pomiędzy Benito Mussolinim (1883–1945) a Hitlerem w październiku 1936 r., a miesiąc później Niemcy podpisały Pakt Antykominternowski z Japonią, do której Włochy dołączyły w 1937 r. Zarówno Hitler, jak i Mussolini wspierali generała Francisco Franco (1892–1975) w hiszpańskiej wojnie domowej przeciwko republikańcom. Kontynuując politykę lebensraum, Hitler zwrócił swoją uwagę na Austrię, która była niemiecka w tradycji i języku. Pucz za Anschluss (aneksją) miał miejsce już w 1934 roku. W marcu 1938 r. wkroczyła armia nazistowska i zaanektowała Austrię. Następnym punktem porządku obrad była Republika Czechosłowacji, w której żyje mniejszość licząca 3,25 miliona Niemców sudeckich. Wielka Brytania i Francja prowadziły politykę ustępstw wobec Hitlera. Myśleli błędnie, że Hitler pozostanie zadowolony, ale tak nie było. Na konferencji monachijskiej, która odbyła się 29 września 1938 r., Czechosłowacja została rozczłonkowana, a obszar Sudetów przekazany Niemcom. W marcu 1939 roku kraj został zajęty przez Hitlera. Mocarstwa europejskie podjęły gorączkową działalność dyplomatyczną, podpisywanie sojuszy i mobilizację sił zbrojnych. Hitler w swojej pomysłowości i przebiegłości zaczął realizować swój cel. Podpisał sojusz wojskowy, „Pakt Stalowy” z Mussolinim w maju 1939 r. Dyplomacja Hitlera osiągnęła apogeum, gdy 23 sierpnia 1939 r. podpisał pakt o nieagresji z Rosją. Mógł wówczas zwrócić swoją uwagę w stronę Polski, mimo że Wielka Brytania i Polska podpisały 25 sierpnia 1939 r. traktat o wzajemnej pomocy. Wolne miasto Gdańsk i Korytarz Polski, oddzielający Prusy Wschodnie od Niemiec, uznano za obrazę Niemców. II wojna światowa rozpoczęła się 1 kwietnia 1939 roku, po inwazji hitlerowskich Niemiec na Polskę. Dwa dni później Wielka Brytania i Francja wypowiedziały wojnę Niemcom. Uspokojenie okazało się porażką. Przez około dwa lata moloch hitlerowskiego Wehrmachtu (sił zbrojnych) obejmował Polskę, Norwegię, Danię, Holandię i Belgię. Upadek Francji 22 czerwca 1940 r. był kolejnym triumfem Hitlera. Zarumieniony sukcesem Hitler zaczął popełniać błąd, atakując Związek Radziecki 22 czerwca 1941 r. Cztery dni po japońskim ataku na Pearl Harbor 7 grudnia 1941 r. (8 grudnia w Japonii) Hitler wypowiedział wojnę Stanom Zjednoczonym. Bilans przechylił się na korzyść mocarstw alianckich, a Oś Niemiec, Włoch i Japonii poniosła klęskę. Hitler przegrał bitwy w Rosji i Afryce Północnej. Pomógł Mussoliniemu utworzyć rząd po inwazji aliantów na Sycylię w 1943 r., ale armia aliantów dotarła do Rzymu w czerwcu 1944 r. Inwazja na Normandię rozpoczęła się 6 czerwca. Rosyjska Armia Czerwona nacierała ze wschodu, a Hitler został ukryty w Berlinie. Otoczony przez wojska radzieckie Hitler popełnił samobójstwo w

bunkrze Führera 30 kwietnia 1945 r. 8 maja siły niemieckie poddały się bezwarunkowo w Reims we Francji. „Rzecz tysiącletnia” trwała 12 lat.

Holokaust.

Termin holokaust, wywodzący się z języka greckiego i dosłownie oznaczający „ofiara całkowicie spalona przez ogień”, odnosi się do nazistowskiego uwięzienia i eksterminacji około 6 milionów europejskich Żydów i miliona innych osób, w tym pół miliona Cyganów, homoseksualistów, Świadków Jehowy, masonów, rebelianci z krajów okupowanych, rosyjscy jeńcy wojenni oraz różni inni, jak kilku żołnierzy amerykańskich. Nazistowski termin brzmiał: „ostateczne rozwiązanie problemu żydowskiego”. We współczesnej historii Niemiec antysemityzm przybierał na sile i zanikał, lecz w XX wieku przed 1933 rokiem był mniej ostry niż gdzie indziej w Europie Wschodniej. Jednakże dla Adolfa Hitlera podstawowym przekonaniem był antysemityzm. W latach 1933–1939 Hitler nałożył na niemieckich Żydów rosnące prześladowania (zarówno pod względem religijnym, jak i rasowym), którzy stanowili mniej niż 1 procent populacji. Byli zmuszeni do noszenia żółtej gwiazdy i stopniowo tracili pracę, prawa i obywatelstwo. Pierwszy obóz koncentracyjny w Dachau pod Monachium otwarto w marcu 1933 r. Początkowo więźniami byli przeciwnicy polityczni: komuniści, socjaliści, liberałowie, część duchowieństwa oraz wybitni Żydzi. Od 1938 r. wzrastał odsetek więźniów pochodzenia żydowskiego. Również w tych latach osoby uznane za fizycznie, psychicznie lub emocjonalnie nienadające się do „rasy panów”, zwłaszcza dzieci, były rejestrowane, sterylizowane i od 1938 roku zabijane. W ramach „programu eutanazji” opracowano techniki morderstw, takie jak mobilne wozy śmiercionośne i masowe „prysznicze gazowe”, które później zastosowano na dużą skalę. Wielu niemieckich Żydów zakładało, że jest to po prostu kolejna okresowa fala antysemityzmu. Inni próbowali uciekać. Niektórym się to udało, ale przeprowadzka do Europy Zachodniej okazała się ostatecznie daremna. Emigracja do Palestyny została ograniczona ze względu na napięcia żydowsko-arabskie i potrzebę brytyjskiego wsparcia ze strony Arabów w przypadku wybuchu wojny. Emigracja gdzie indziej była ograniczana przez antysemickich urzędników i wysokie bezrobocie z powodu globalnej depresji. Kiedy Hitler podbił Polskę w 1939 r., Żydzi z terenów zachodnich zostali zmuszeni do przeniesienia się na obszar centralny, który nie był zaanektowany przez Niemcy. Stanęli w obliczu przypadkowych, nieprzewidywalnych strzelanin ze strony nazistowskich sił paramilitarnych. W następnym roku zostali zmuszeni do umieszczenia w gettach, często starych gettach żydowskich, wyzwolonych w XIX wieku, ale obecnie znacznie przepełnionych przez znacznie zwiększoną populację. Byli przez cały czas zamykani, pilnowani i otrzymywali głodowe racje żywnościowe. Uzupełniał je przemyt, głównie dzieci, które mogły prześliznąć się przez szczeliny i rury. Więźniowie getta daremnie mieli nadzieję, że niewolnicza praca oszczędzi im życie. Naziści utworzyli radę żydowską (Judenrat) do zarządzania każdym gettem. Aby uniknąć zamieszek, naziści zapewniali deportowanych, że zostaną „przesiedleni” na wschód. Żydowscy przywódcy gett różnili się jakością i podejściem do swojej pracy, ale wszyscy mieli na celu ratowanie lub przedłużanie życia. Utworzony w Polsce system gett był stopniowo rozszerzany na inne podbite przez Niemcy obszary Europy Wschodniej. Po podbiciu przez Niemcy Norwegii, Danii, Niderlandów i Francji wiosną 1940 r. zarejestrowano żydowskich mieszkańców, przydzielono im żółte gwiazdki i poddano surowym środkom. Wielu norweskich i większość duńskich Żydów uciekło do neutralnej Szwecji. Jednakże we Francji i Niderlandach łapani w 1942 r. spowodowały wysłanie większości Żydów do obozów przejściowych w oczekiwaniu na deportację na wschód. Tymczasem inwazja Hitlera na Związek Radziecki w czerwcu 1941 r. doprowadziła do użycia mobilnych wozów śmierci lub, częściej, żołnierzy w mobilnych szwadronach zabójczych, które kazały Żydom ustawić się w szeregu, wykopać rów i rozebrać się; następnie żołnierze ich zastrzelili, tak że wpadli do wykopanych przez siebie grobów.

Eksterminacja

Plany bardziej systematycznej eksterminacji Żydów europejskich powstawały na przełomie 1941 i 1942 r. Pierwszy obóz zagłady otwarto w Chełmnie w grudniu 1941 r. Pierwsze eksperymenty z gazowaniem miały miejsce we wrześniu 1941 r. w Auschwitz, gdzie znajdowały się stare budynki armii austriackiej oraz nowa zabudowa. W miarę jak system rozwinął się i obejmował ponad 9 000 instalacji, wyłoniły się trzy typy obozów: obozy przejściowe (tymczasowe zagrody); obozy koncentracyjne i/lub obozy pracy, w których niemieckie firmy korzystały z pracy niewolniczej; i obozy zagłady, ostatnie w Polsce. Chociaż więźniowie umierali w gettach i innych obozach z powodu chorób, głodu, egzekucji i rozpacz, sześć obozów zagłady było fabrykami śmierci, których administratorzy zajmowali się takimi problemami, jak szybsze zabijanie większej liczby ludzi i pozbywanie się ciał. Typowymi rozwiązaniami było gazowanie Cyklonem B w masowych komorach gazowych i palenie ciał dzień i noc w krematoriach lub dołach na wolnym powietrzu. Niektóre obozy służyły więcej niż jednemu celowi. Rozległy kompleks Auschwitz-Birkenau-Buna obejmował zarówno fabrykę śmierci, jak i obóz pracy do celów przemysłowych. Theresienstadt (Terezin) w Czechosłowacji było gettem, rzekomo „wzorcowym” obozem koncentracyjnym, dwukrotnie odwiedzanym przez Niemiecki Czerwony Krzyż i stacją przejściową w drodze do Auschwitz. W latach 1942–1944 Żydów przewożono po całej Europie do obozów na wschodzie. Byli stłoczeni w wagonach towarowych na stojąco, bez jedzenia, wody i toalet podczas kilkudniowej podróży. Niektórzy po drodze umierali lub oszaleli. Po przybyciu do obozu, o ile nie natychmiast wysłano go na śmierć pod „prysznicem”, oszołomieni Żydzi byli pozbawiani dobytku, ubrań, włosów i tożsamości. Wydano im pasiaki z numerem i odznaką – żółte gwiazdki dla Żydów i inne trójkąty: homoseksualiści różowi, więźniowie polityczni czerwono, przestępcy zieleni, a Cyganie brązowi. Przebywając w prymitywnych barakach, żywiąc się głodowymi racjami żywnościowymi, więźniowie pracowali w produkcji dla wiodących niemieckich firm lub przy bezsensownych projektach, takich jak wciąganie głazów na strome wzgórza w celu ich stoczenia. Niektórzy byli poddawani nieetycznym eksperymentom medycznym, często bezsensownym. Z czasem większość zmarła lub została zabita. Naziści nie marnowali niczego, jeśli chodzi o tych, którzy zginęli lub zostali zagazowani. Włosy wplatanano w tkaniny, ze zwłok wydobywano złote zęby, kości i popiół stawały się nawozem, a tłuszcz wykorzystywano do wyrobu mydła lub do podsycania ognisk na świeżym powietrzu. W przypadku abażurów preferowano wytatuowaną skórę; inna skóra stała się introligatorską i torebką. Opór był prawie niemożliwy, ale jednak występował, zwykle gdy nie było już nadziei i niesamodzielnych krewnych. Więźniowie pracowali powoli i źle, z pewnym sabotażem. Niektórzy próbowali uciec, a kilku się udało. Niektórzy wybrali własną śmierć na płotach pod napięciem wokół obozów. Większość obozów miała organizację podziemną. Plany buntu powstawały w wielu obozach, a w sześciu zostały zrealizowane; więźniom udało się zamknąć Sobibór i Treblinkę. W Europie Wschodniej Żydzi, którzy uniknęli wstępnej rejestracji i łapanek, uciekli do lasów i tworzyli grupy partyzanckie. Zwykle napięte stosunki z narodowymi ruchami podziemnymi oznaczały skąpe uzbrojenie, ale walczyły one z Niemcami, dopuszczały się dywersji i zapewniały potencjalne schronienie uciekinierom z gett i obozów. W gettach na porządku dziennym był przemyt, nielegalna edukacja dzieci i starannie ukryta dokumentacja zbrodni nazistowskich. Chociaż lokalne podziemie niechętnie dawało broń tym, których uważało za skazanych na zagładę, w gettach doszło do licznych buntów, zwłaszcza w mniejszych gettach. Z większych gett Białystok walczył przez cztery dni, Wilno dokonało zbrojnej ucieczki kanałami do lasów, a Warszawa walczyła z siłami niemieckimi od 19 kwietnia do 10 maja 1942 r., kiedy około 75 ocalałych wymknęło się z kanałów.

Ostateczne rozwiązanie

Od połowy 1942 r. żydowscy przywódcy w Szwajcarii i Polsce starali się informować aliantów o głównych aspektach ostatecznego rozwiązania. Udało im się, ale po obu stronach Atlantyku tak zaskakujące wieści przyjęto z dużym sceptycyzmem. Prezydent Franklin Roosevelt, premier Winston Churchill i minister spraw zagranicznych Anthony Eden wyrazili współczucie, ale byli zajęci globalną

walką. Brak działań uniemożliwił udzielenie merytorycznej pomocy. W połowie 1943 r. emisariusz polskiego ruchu oporu spotkał się z czterema członkami brytyjskiego gabinetu, w tym Edenem i kilkoma najwyższymi urzędnikami amerykańskimi, i przedstawił relację własnego naocznego świadka na temat warunków panujących w getcie warszawskim i akcji masowych mordów w Bełżcu. W rezultacie, po biurokratycznych opóźnieniach, w styczniu 1944 r. Roosevelt powołał Radę ds. Uchodźców Wojennych. Rząd brytyjski i Departament Stanu były wrogo nastawione, ale rada, przy pomocy państw neutralnych, rozdawała Żydom cenne neutralne paszporty i sponsorowała ważne akcje ratunkowe szwedzkiego bankiera Raoula Wallenberga, między innymi. Uratowało to około 200 000 Żydów. Zwykli ludzie też odegrali swoją rolę. Zarówno w Niemczech, jak i w okupowanej Europie niektórzy współdziałali z nazistami, większość unikała tej kwestii, a kilku pomagało Żydom. W Niemczech pobożni chrześcijanie, świeccy i duchowni, katolicy i protestanci, zaangażowani w akty protestu i oporu. Tam i w krajach okupowanych ludzie ukrywali Żydów, dostarczali fałszywe dokumenty i ofiarowali żywność. Wielu Żydów z fałszywymi dokumentami w okupowanej Europie zostało poręczonych przez nazistowską policję i siły paramilitarne jako wieloletni sąsiad przez zupełnie obcych ludzi. Inni uciekli w szatach księży, chociaż Watykan nie wydał żadnego jawnego oświadczenia. Pod koniec wojny zaskakująca liczba Żydów wyszła z ukrycia w robotniczych dzielnicach Berlina. Żydowski przywódca spoza okupowanej Europy dążyli do zbombardowania komór gazowych w Auschwitz. Do połowy 1944 r. było to możliwe, choć trudne, z Włoch. Churchill i Eden nakazali to, ale urzędnicy Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Ministerstwa Lotnictwa opóźniali się i utrudniali. Podobnie w Stanach Zjednoczonych Departament Wojny (ówczesna siedziba sił powietrznych) sprzeciwiał się przekierowaniu zasobów, chociaż Stany Zjednoczone wielokrotnie bombardowały fabryki w Auschwitz. W ten sposób nie zrobiono nic, aby zapobiec eksterminacji, a przedstawicielom Żydów powiedziano, że szybkie zwycięstwo militarne jest ich największą nadzieją na wybawienie. Choć wiele istnień ludzkich można było uratować, Holokaust dobiegał już końca. Jego szczytowy okres przypadł na lata 1942–44, chociaż wielu zmarło zarówno później, jak i wcześniej. Pod koniec 1944 roku wiele krajów wydawało się w dużej mierze Judenrein (oczyszczonych z Żydów); pod koniec listopada nakazano zaprzestać zabijania w Auschwitz, a komory gazowe i krematoria zniszczono, aby ukryć dowody masowego mordu. Najbardziej wysunięte na wschód obozy zostały opróżnione, a w miarę zbliżania się armii radzieckiej dołączyły do nich inne, a te, które jeszcze przeżyły, zostały wysłane na trudne, zimowe, przymusowe marsze na zachód. Armia Czerwona wyzwoliła Auschwitz pod koniec stycznia 1945 roku, zanim doszło do całkowitego zniszczenia. Na zachodzie anglo-amerykańscy żołnierze w podobny sposób wyzwolili obozy koncentracyjne wiosną 1945 roku. Po wyzdrowieniu większość ocalałych udała się do Palestyny, Ameryki Północnej lub Europy Zachodniej. Holokaust zapewnił główny impuls i parametry Konwencji Narodów Zjednoczonych o ludobójstwie przyjętej w 1948 r. Wywołał także emocjonalną i polityczną presję na utworzenie Izraela w 1948 r. W Niemczech i Austrii, Polsce i krajach bałtyckich 90 procent Żydów zginęło; gdzie indziej odsetek ten był nieco niższy. W sumie Holokaust zniszczył dwie trzecie europejskich Żydów, co stanowiło jedną trzecią Żydów na świecie, i unicestwił charakterystyczną kulturę wschodnioeuropejską sięgającą czasów starożytnych.

Hoover, Herbert

(1874–1964) prezydent USA

Amerykański prezydent w kluczowych latach 1929–1933, republikanin Herbert Clark Hoover, urodził się 10 sierpnia 1874 r. w West Branch w stanie Iowa jako syn Jessego i Huldy Hooverów. Uzyskał wykształcenie średnie w Newberg w stanie Oregon, a w 1895 roku ukończył studia z geologii na Uniwersytecie Stanforda. W 1899 roku został głównym inżynierem w chińskiej firmie Engineering and Mining Company. Przez ponad dekadę pracował przy projektach inżynieryjnych w Europie i Azji, ostatecznie stając się konsultantem firm wydobywczych na całym świecie. Kiedy wybuchła I wojna

światowa, Hoover znalazł się w wyjątkowej sytuacji. Kariera zapewniła mu bogactwo, a stanowisko szefa Amerykańskiego Komitetu Repatriacyjnego w Londynie sprawiło, że pomagał obywatelom USA w powrocie do domu, aby uniknąć wojny. Hoover poświęcił się działalności charytatywnej i pomógł Komisji Pomocy w Belgii, która wysłała żywność około 10 milionom ludzi w strefach objętych działaniami wojennymi. Po powrocie do Stanów Zjednoczonych został administratorem żywności pod rządami prezydenta Woodrowa Wilsona (1913–1921) po przystąpieniu Stanów Zjednoczonych do wojny w kwietniu 1917 r. Administracja ds. Żywności, utworzona na mocy ustawy Lever Act w sierpniu 1917 r., nadzorowała dystrybucję amerykańskich produktów rolnych zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i wśród sojuszników. Zachęcał do dobrowolnej ochrony środowiska za pomocą hasła takich jak „bezmieśne poniedziałki” i „bezpieczne środy” oraz zachęcał do produkcji podstawowych artykułów spożywczych, takich jak pszenica, której areal niemal się podwoił w latach 1917–1919. Pod kierownictwem Hoovera Stany Zjednoczone potroiły swój eksport pszenicy, mięso, chleb i cukier w 1918 r. Koniec wojny przyniósł w Europie głód, a Hoover zapewnił pomoc, nadwyżki żywności i odzieży około 200 milionom ludzi. Te wysiłki niesienia pomocy dały Hooverowi większą osobistą władzę polityczną; jego humanitaryzm budził w nim wielki podziw. Hoover był sekretarzem handlu zarówno pod rządami Warrena G. Hardinga (1921–23), jak i Calvina Coolidge’a (1923–29), a także był członkiem Komitetu Doradczego i Komisji ds. Długu Zagranicznego Wojny Światowej. Jego zaangażowanie w działalność charytatywną i pomocową umożliwiło mu pomoc ofiarom wielkiej powodzi w Missisipi w 1927 r. Ze względu na swoją popularność i reputację był dla Republikanów najodpowiedniejszym wyborem na kandydata na prezydenta w wyborach w 1928 r. i został nominowany przez tę partię w pierwszym głosowaniu. Hoover z łatwością wygrał wybory, obiecując zwiększoną efektywność i dobrobyt. Podczas swojej inauguracji 4 marca 1929 r. mówił o budowaniu nowego systemu gospodarczego, społecznego i politycznego opartego na równości szans narodu amerykańskiego. Po objęciu urzędu Hoover próbował spełnić swoje obietnice wyborcze, począwszy od uchwalenia w połowie 1929 r. ustawy o marketingu produktów rolnych, która powołała Federalną Radę ds. Rolnictwa. Zadaniem zarządu była stabilizacja cen produktów rolnych, jednak po krachu na giełdzie stała się funduszem doraźnej pomocy rolnej. Inne akty prawne Hoovera obejmowały ustanowienie 50,00 dolarów miesięcznej emerytury dla Amerykanów w wieku powyżej 65 lat, budowę mostu San Francisco Bay Bridge i anulowanie prywatnych dzierżaw ropy na gruntach rządowych. Hoover zatwierdził także ustawę, która uczyniła „Sztandar z gwiazdami” amerykańskim hymnem narodowym. Pod względem militarnym pod rządami Hoovera Stany Zjednoczone uczestniczyły w Konferencji Marynarki Wojennej w Londynie w 1930 r., która ograniczyła wielkość i liczbę krążowników, niszczycieli i łodzi podwodnych dopuszczonych dla głównych mocarstw. Kiedy Japonia najechała Mandżurię w 1931 r., Hoover i Stany Zjednoczone zareagowały izolacjonistycznie, co było filozofią bardzo odpowiadającą czasom Wielkiego Kryzysu. Sekretarz stanu Hoovera, Henry L. Stimson (1867–1950), sprzeciwił się stanowisku izolacjonizmu i rozwinął Doktrynę Stimsona, która głosiła, że Stany Zjednoczone nie uznają zmian (takich jak podbój Mandżurii przez Japonię) dokonanych z naruszeniem traktatów. Utrzymując swoje izolacjonistyczne stanowisko, Hoover uważał, że doktryna spowoduje bojkot gospodarczy Japonii i nie popierał tej polityki. Na początku kadencji Hoovera jako prezydenta krach na Wall Street w październiku 1929 r. spowodował najpowszechniejszą i najdłuższą depresję w historii świata. Depresja wywołana krachem z 29 października objęła ceny towarów, zatrudnienie i produkcję nowych towarów. Do połowy listopada średnia cena akcji spadła do 40 procent poprzedniej wartości, podczas gdy podaź pieniądza i ceny towarów spadły o jedną trzecią. Problem ten nasilił się, gdy w całym kraju deponenci banków wycofywali swoje środki, powodując powszechną awarię systemu bankowego. W całym kraju i na świecie ludzie stracili pracę i oszczędności. Firmy straciły prawie 50 procent swoich dochodów. W obliczu takich trudności optymizm ucieleśniony w kampanii prezydenckiej Hoovera osłabł. Jego własne zaangażowanie w wolontariat i osobistą współpracę zamiast programów i interwencji rządowych nie pomogło w obliczu katastrofy

gospodarczej. Starając się chronić amerykańskie przedsiębiorstwa, Kongres przyjął w 1930 r. ustawę taryfową Smoota-Hawleya, zwiększającą cła importowe na 20 000 artykułów. Korporacja Finansowania Rekonstrukcji, utworzona przez Kongres w 1932 r., udzielała pożyczek bankom i przedsiębiorstwom znajdującym się w trudnej sytuacji, a także funduszom stanom w celu zapewnienia pomocy na poziomie lokalnym. Hoover zwiększył także wydatki na roboty publiczne, prosząc Kongres o dodatkowe 400 milionów dolarów w ramach Federalnego Programu Budowlanego. Hoover próbował także pomóc w złagodzeniu kryzysu w Europie, nakładając moratorium na spłatę długów wojennych, ale rozwiązanie to okazało się nieskuteczne w powstrzymaniu załamania się światowej gospodarki. Na własnym boisku nic, czego próbował Hoover, nie okazało się skuteczne. Uchwalono ustawę skarbową z 1932 r., zwiększającą podatki w celu pokrycia wydatków rządu. W połowie 1932 roku Hoover był jeszcze bardziej zawstydzony obecnością Armii Bonusowej; w czerwcu prawie 20 000 weteranów wojennych maszerowało pod Białym Domem, żądając premii należnej w 1945 r. Weterani zostali rozproszeni w wyniku akcji wojskowej pod wodzą szefa sztabu armii Douglasa MacArthura. Kłopoty w kraju spowodowały, że wczesna popularność Hoovera została zniszczona, a on stał się symbolem niepowodzenia Stanów Zjednoczonych w uporaniu się z problemami gospodarczymi. Mimo to w wyborach 1932 r. uzyskał nominację na drugą kadencję. Nikogo nie zdziwiła miażdżąca porażka Hoovera z demokratą Franklinem D. Rooseveltem (1882–1945). Roosevelt został wybrany w wyniku ostrej krytyki Hoovera i jego polityki, która doprowadziła do niekontrolowanego zadłużenia publicznego i nieefektywnych wydatków. Roosevelt bez ogródek obarczył winę za kryzys polityką republikanów. Nie wierzył, podobnie jak Hoover, w to, że ma ono międzynarodowe pochodzenie. Z perspektywy czasu upadek Hoovera na stanowisku prezydenta wydaje się większym pechem niż czymkolwiek innym; stał się kozłem ofiarnym kryzysu gospodarczego, który nastąpił osiem miesięcy po rozpoczęciu jego kadencji jako prezydenta i którego prawie na pewno nie spowodował. Jednak jego próby pomocy nie powiodły się, za co słusznie go obwiniano. Jako wielki działacz humanitarny, brak Hoovera w zapewnieniu jakiegokolwiek pomocy narodowi amerykańskiemu ostatecznie wymusił koniec jego kadencji jako prezydenta. Po opuszczeniu Białego Domu Hoover pracował jako członek zarządu Uniwersytetu Stanforda. Zaangażował się także w pomoc głodową w Europie podczas II wojny światowej. Hoover był przewodniczącym komisji zajmującej się reorganizacją działów wykonawczych. Zmarł w Nowym Jorku 20 października 1964 r.

Hu Hanmin (Hu Han-Min)

(1879–1936) Chiński przywódca polityczny

Hu Hanmin był bliskim współpracownikiem politycznym Sun Yatsena, założyciela Republiki Chińskiej. Rodzina Hu była drobnymi urzędnikami państwowymi, którzy osiedlili się w prowincji Guangdong (Kwangtung). Hu, genialny uczonek, utrzymywał siebie i młodszą siostrę, pracując jako nauczyciel po śmierci rodziców. Klęska Chin w wojnie chińsko-japońskiej (1894–1895) zmieniła go w rewolucjonistę i zabrała do Japonii, gdzie studiował prawo i dołączył do nowo utworzonego Tongmeng hui (T'ung-meng hui), czyli Zjednoczonego Sojuszu, poświęconego obaleniu dynastii Qing (Ch'ing). Pełnił funkcję sekretarza organizacji i pisał do jej oficjalnej publikacji, Min Bao (Min Pao), czyli People's Journal. W jednym artykule zatytułowanym „Sześć zasad” omówiono ideały Suna: nacjonalizm, republikanizm i nacjonalizację ziemi, a także trzy punkty dotyczące bezpośrednich problemów, przed którymi stanęli rewolucjoniści w Japonii. Hu, jako elokwentny pisarz, odegrał główną rolę w wojnie piórowej pomiędzy zwolennikami ideałów Suna a zwolennikami monarchii konstytucyjnej Kang Youwei (K'ang Yu-wei). Dużo podróżował także po Azji Południowej i Południowo-Wschodniej, aby organizować wsparcie i zbierać fundusze dla Tongmeng hui. Hu został wybrany na gubernatora wojskowego prowincji Guangdong po wybuchu rewolucji 10 października 1911 roku. On i inni zwolennicy Suna zostali usunięci ze swoich stanowisk w 1913 r. przez prezydenta Yuan Shikai (Yuan Shih-k'ai), który zniósł demokrację,

próbując zostać cesarzem. Kiedy Sun założył rząd w Kantonie w 1923 r. z pomocą lokalnego watażki i rozpoczął reorganizację Kuomintangu (KMT, Partia Nacjonalistyczna) przy pomocy Związku Radzieckiego, Hu ponownie był u jego boku wraz z Wang Jingwei (Wang Ching-wei) i wschodzącą gwiazdą Czang Kaj-szekiem. Śmierć Suna w 1925 r. doprowadziła do kryzysu sukcesyjnego w Kuomintangu. Wang Jingwei przewodził lewicy, wspieranej przez sowieckich doradców i odniósł natychmiastowych zwycięzców. Hu przewodził antykomunistycznemu skrzydłu partii; stracili władzę i został wyparty z Kantonu. Czang Kaj-szek dowodził centrum i pozostał w Kantonie, skupiając się na szkoleniu nowej armii. W 1926 roku Chiang wyruszył jako naczelny dowódca Ekspedycji Północnej, mającej na celu zjednoczenie Chin. Sukces militarny doprowadził go do zerwania z lewicą i zdominowanym przez Sowietów rządem Wang Jingwei w 1927 r., a także doprowadził do powrotu do władzy antykomunistycznego skrzydła Kuomintangu, w tym Hu. Po zakończeniu Ekspedycji Północnej w 1928 r. nacjonałiści utworzyli rząd w Nanjing (Nanking). Wang i jego zwolennicy stracili władzę, a Hu został mianowany przewodniczącym legislacyjnej Yuan (ustawodawcy), której zadaniem było przygotowywanie projektów legislacyjnych, uchwalanie budżetu i formułowanie nowych kodeksów prawnych. Chiang zdominował rząd nacjonalistyczny w epoce Nanjing (1928–37) i stanął w obliczu kilku problemów wewnętrznych. Jednym z nich było poradzenie sobie z ambicjami swoich dwóch starszych kolegów, Wanga Jingwei i Hu Hanmina. Czang początkowo sprzymierzył się z Hu, ale w 1931 roku zerwali, częściowo z powodu interpretacji życzeń Suna dotyczących sposobu realizacji jego programów. Chiang tak się rozgniewał na Hu, że na krótko umieścił go w areszcie domowym. Hu był tak wściekły, że odrzucił wszystkie oferty ponownego dołączenia do rządu, co zmusiło Czanga do sprzymierzenia się z Wang Jingweiem. Walka o władzę między Czangiem, Hu i Wangiem ukazała zmagania ideologiczne i osobowości w Kuomintangu po śmierci jego założyciela, Sun Yat-sena.

Hu Shi (Hu Shih)

(1891–1962) Chiński liberalny intelektualista

Hu Shi był synem urzędnika o skromnych środkach. W wieku 13 lat przeniósł się z tradycyjnej chińskiej szkoły do nowoczesnej szkoły w Szanghaju, gdzie zapoznał się z zachodnią nauką. W 1910 roku zdobył stypendium na studia w Stanach Zjednoczonych, gdzie pod wpływem pragmatyzmu Johna Deweya uzyskał doktorat z filozofii na Uniwersytecie Columbia. Jeszcze w czasie studiów zainteresował się reformą języka chińskiego, pisząc artykuł zatytułowany „Kilka wstępnych sugestii dotyczących reformy literatury chińskiej”, w którym opowiadał się za nową literaturą, w której używano języka narodowego zamiast klasycznego chińskiego. Entuzjastyczna reakcja studentów i intelektualistów doprowadziła do szeroko zakrojonej ponownej oceny chińskich tradycji literackich i etycznych, która stała się znana jako Ruch Nowej Kultury. Jako czołowy naukowiec działający wśród tych kulturowych i politycznych nurtów, Hu Shi wypowiadał się na szeroki zakres tematów jako redaktor i współzałożyciel kilku magazynów w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku. Sprzeciwiał się obsesji na punkcie ideologii politycznej w czasach watażków i opowiadał się za koncepcją „dobrego rządu”. Po 1928 r. krytykował nowo utworzony rząd nacjonalistyczny (Kuomintang) za jego autorytaryzm i wzywał do ochrony praw człowieka i wolności słowa. W latach 1938–1942 pełnił funkcję ambasadora w Stanach Zjednoczonych, lobbując w administracji Roosevelta i społeczeństwie amerykańskim, aby wystrzegają się ich izolacjonistycznej polityki i wsparły chińską wojnę oporu. Przez dwa lata po zakończeniu II wojny światowej był rektorem Narodowego Uniwersytetu w Pekinie, ale wyjechał do Stanów Zjednoczonych w 1949 r., kiedy rząd nacjonalistyczny przegrał wojnę domową z Komunistyczną Partią Chin. Do 1958 r. mieszkał na półemeryturze w Nowym Jorku, pisząc i wypowiadając się jako lojalny, ale krytyczny przyjaciel Republiki Chińskiej na Tajwanie (ROC) i zawzięty wróg komunizmu. W 1958 r. wrócił na Tajwan, aby aż do swojej śmierci w 1962 r. przewodniczyć Academic Sinica, wiodącej instytucji badawczej Republiki Korei. Hu Shi był bez wątpienia najbardziej znanym chińskim liberalnym

intelektualistą XX wieku o orientacji zachodniej. Podczas długich lat konfliktów politycznych w Chinach jego optymistyczna wiara w nacjonalizm, umiar i demokrację była latarnią na lepszą przyszłość. Wyróżniony ostrą krytyką ze strony chińskiego rządu komunistycznego w latach pięćdziesiątych XX wieku, jego reputacja została w Chinach od lat osiemdziesiątych odbudowana w niespotykany dotąd sposób.

Huerta, Victoriano

(1845–1916) prezydent Meksyku

Victoriano Huerta przejął władzę i został drugim prezydentem porewolucyjnego Meksyku, sprawując urząd od 1913 do 1914. Te dwa lata były świadkami najbardziej brutalnego etapu rewolucji i jej spirali prowadzącej do pełnej wojny domowej. Huerta urodził się w Colotlán w stanie Jalisco w 1845 r. Mając ograniczone wykształcenie, miał niewiele perspektyw życiowych, dopóki nie został osobistym sekretarzem generała Donato Guerry. Guerra wykorzystał swoje stanowisko, aby ułatwić przyjęcie Huerty do Narodowej Szkoły Wojskowej, gdzie wyróżniał się z astronomii i matematyki. W 1877 roku poszedł na komisję wojskową i zrobił wybitną karierę, tłumiąc bunt pod rządami porfirińskiego reżimu. W 1901 roku awansowany na generała brygady. Podczas rewolucji meksykańskiej w 1910 r. obłożony prezydent Porfirio Díaz wysłał Huertę na południe, aby stłumił bunt Emiliano Zapaty, ale generał został wezwany z powrotem do Meksyku, zanim zaangażował rebeliantów do walki, gdy Díaz stracił władzę. Huerta służył następnie jako eskorta wojskowa wypartego Díaza z Meksyku do Veracruz. Tymczasowy prezydent Francisco León de la Barra wysłał Huertę ponownie na południe, aby rozbroić i pokonać siły Zapaty, co mu się nie udało. Kiedy Francisco Madero objął urząd, wyraził rozczarowanie niemożnością pokonania Zapaty przez Huertę oraz jego powiązaniem z Bernardo Reyesem, jedynym poważnym przeciwnikiem politycznym Madero w wyborach w 1911 r. W 1912 roku Madero niechętnie wysłał Huertę, aby stłumił bunt zainicjowany przez Pascuala Orozco na północy. Huerta pokonał Orozco i prawie postawił Pancho Villę, służącego wówczas pod Huertą, przed plutonem egzekucyjnym za kradzież. Dopiero interwencja Madero uratowała Villę, a incydent nadwyrężył relacje między obydwojma mężczyznami. Stacjonujący w Meksyku Huerta wiedział o narastającym spisku mającym na celu obalenie Madero, na którego czele stali generałowie Bernardo Reyes i Félix Días, siostrzeniec byłego dyktatora. Huerta odmówił przyłączenia się do rebeliantów, ale kiedy zaatakowali Pałac Narodowy w lutym 1913 r., a przebieg bitwy coraz bardziej wskazywał na udaną rebelię, Huerta dostrzegł szansę na osobiste korzyści polityczne. Zawarł tajny układ z Félixem Díasem i zmienił stronę w zamian za stanowisko tymczasowego prezydenta. 19 lutego 1913 r. aresztował Madero i jego wiceprezydenta i zażądał ich rezygnacji. Trzy dni później, gdy mężczyźni przenoszono z pałacu do więzienia wojskowego, zostali zastrzeleni, co zdaniem wielu uczonych zlecił Huerta. Niemal natychmiast pojawili się krajowi i zagraniczni przeciwnicy prezydentury Huerty. W całym Meksyku wybuchły bunt i w obliczu krytyki Kongresu Huerta rozwiązał kongres i aresztował wielu jego członków. Uciekł się do systemu obowiązkowej służby wojskowej, który zmuszał biednych, z niewielkim przeszkoleniem lub bez niego, do walki z przeciwnikami. Ten przymusowy pobór nie powiódł się, ponieważ wielu zdezerterowało lub przyłączyło się do buntów. Stany Zjednoczone pod przywództwem Woodrowa Wilsona poczuły się urażone brutalnym przejściem władzy przez Huertę i próbowały przekonać go do przeprowadzenia wyborów i ogłoszenia pokoju ze swoimi wewnętrznymi przeciwnikami, konstytucjonalistami. Huerta zignorował te prośby, a Stany Zjednoczone aktywnie pomagał swoim przeciwnikom, zaopatrując ich w broń. Północne stany Coahuila, Chihuahua i Sonora odmówiły uznania prezydentury Huerty, a ich przywódca Venustiano Carranza ogłosił się prezydentem Meksyku. W tym samym czasie Alvaro Obregón, również z północy, poprowadził siły na południe, w stronę Meksyku, aby wymusić kapitulację Huerty. Siły Obregóna starły się z oddziałami Huerty latem 1914 roku, zajmując kilka kluczowych obszarów, w tym miasto Guadalajara. Huerta, być może

przeczuwając zbliżającą się porażkę, 15 lipca 1914 roku złożył rezygnację z prezydentury i uciekł do Europy. Z pomocą rządu niemieckiego Huerta spiskował, aby odzyskać prezydenturę w drodze rewolucji w El Paso w Teksasie. Połączył siły ze swoim byłym przeciwnikiem Pascuałem Orozco. Obaj mężczyźni spotkali się w Newman w Nowym Meksyku 28 czerwca 1915 r., a władze federalne monitorowały, Huerta na nich czekał. Huerta i Orozco zostali aresztowani, a Huerta zmarł 13 stycznia 1916 roku w areszcie.

Hamas

Hamas – akronim od Harakat al-Muqawama al-Islamiya po arabsku, dosłownie „Islamski Ruch Oporu” – był zarówno częścią ogólnoregionalnego radykalnego ruchu islamskiego, który rozwinął się w latach 80. XX wieku, jak i wyrazem palestyńskiej walki przeciwko izraelskiej dominacji i okupacji. Hamas powstał wkrótce po wybuchu pierwszej intifady w Strefie Gazy w 1987 roku. Jego program polityczny i ideologia zostały sformułowane w oparciu o wzniosłą arabską retorykę i symbolikę religijną. Hamas wierzył, że „ziemia Palestyny jest islamskim Waqf poświęconym przyszłym pokoleniom muzułmańskim aż do Dnia Sądu”. Hamas uważał nacjonalizm (wataniya) za przejaw wiary religijnej, a walkę z wrogiem za obowiązek religijny. Hamas oświadczył, że jest „ruchem humanistycznym, który dba o prawa człowieka i kieruje się tolerancją islamską w kontaktach z wyznawcami innych religii”. Zgodnie ze swoim statutem „Pod skrzydłami islamu wyznawcy trzech religii – islamu, chrześcijaństwa i judaizmu – mogą współistnieć w pokoju i ciszy”. Zarówno statut, jak i wiele oficjalnych oświadczeń jest surowych i bezkompromisowych. Hamas dzieli się na dwie główne sfery działania: programy społeczne, takie jak budowa szkół, szpitali, klinik i instytucji religijnych; i operacji bojowych. Podziemne operacje bojowników Hamasu obejmowały szereg samobójczych zamachów bombowych, w których zginęło kilkaset izraelskich żołnierzy i cywilów, zwłaszcza w lutym i marcu 1996 r. oraz po wybuchu intifady al-Aksa we wrześniu 2000 r. Podczas tej drugiej intifady, kiedy miasta palestyńskie a obozy dla uchodźców były oblegane przez armię izraelską, Hamas organizował kliniki i szkoły, które służyły Palestyńczykom; dokonał także doraźnych egzekucji na palestyńskich kolaborantach z Izraelem. Wielu przywódców i działaczy Hamasu, w tym jego założyciel, szejk Yassin i jego następca, dr Abdel Aziz al-Rantissi, zostało zamordowanych przez Izrael podczas tak zwanych operacji ukierunkowanego zabijania. Jej przywódca Khaled Meshal przebywa na wygnaniu w Syrii. Programy społeczne oraz postawa polityczna i religijna Hamasu przyczyniły się do jego znacznej popularności wśród Palestyńczyków. Hamas brał udział w wyborach samorządowych w Palestynie w styczniu/maju 2005 roku i uzyskał kontrolę nad niektórymi miejscami, takimi jak Beit Lahya w północnej Gazie, Qalqiliya na Zachodnim Brzegu i Rafah. 25 stycznia 2006 roku Hamas wygrał wybory parlamentarne, zdobywając 74 ze 132 mandatów w parlamencie palestyńskim. Po wyborach Hamas stanął w obliczu znacznej presji dyplomatycznej i finansowej, aby dostosować swoją ideologię do żądań Zachodu i Izraela. W czerwcu 2007 roku Hamas zaatakował swoich rywali z Fatahu, w wyniku czego Hamas przejął kontrolę nad Strefą Gazy, podczas gdy Zachodni Brzeg pozostawał pod kontrolą Autonomii Palestyńskiej.

Havel, Waclaw

(1936-2011) czeski pisarz i prezydent

Václav Havel to czeski dramaturg, dziennikarz, eseista, były prezydent Czechosłowacji (1989–92) i Republiki Czeskiej (1993–2003). Havel urodził się w Pradze w 1936 roku w zamożnej rodzinie. Jako członek byłej rodziny burżuazyjnej w reżimie komunistycznym Havelowi odmówiono przywilejów, w tym edukacji. Aby ukończyć szkołę średnią, musiał zapisać się do szkoły wieczorowej, utrzymując się jednocześnie jako asystent laboratoryjny. Potem nie pozwolono mu zapisać się na uniwersytet. Przez krótki czas kształcił się w szkole technicznej, a później ukończył studia teatralne jako student niestacjonarny na Akademii Sztuk Pięknych. Po odbyciu obowiązkowej służby wojskowej Havel

pracował najpierw w Teatrze ABC, a następnie w Teatrze na Ballustradzie, znanym z teatru eksperymentalnego. Tutaj w latach 60. Havel zyskał uznanie jako lider teatru absurdu w Czechosłowacji. Wiele sztuk Havla było bardzo krytycznych wobec ucisku wolności jednostki przez państwo totalitarne. Podczas Praskiej Wiosny, ruchu reformatorskiego z 1968 r., na którego czele stał Aleksander Dubček, Havel odegrał ważną rolę. Jego otwarte poparcie dla praw człowieka w tamtym okresie przyniosło mu antagonizm wobec rządu komunistycznego. Kiedy siły Układu Warszawskiego najechały Czechosłowację w sierpniu 1968 roku, Havelowi zakazano angażowania się w sprawy publiczne, a jego sztuki zakazano wystawiać i publikować. Mimo to Havel nadal pisał, a jego sztuki i książki zostały opublikowane w innych krajach i cieszyły się uznaniem. Kontynuując swoją pracę na rzecz praw człowieka, Havel był wielokrotnie aresztowany i więziony. W latach 1977–1979 przebywał w areszcie domowym. Havel ponownie niestrudzenie podjął swoją działalność protestacyjną. W 1989 r. brał udział w obchodach upamiętniających śmierć czeskiego studenta Jana Palacha w 1969 r. i ponownie został uwięziony na kilka miesięcy. W tym samym roku Forum Obywatelskie, które Havel pomógł założyć, rozpoczęło serię protestów, które obaliły komunistyczny rząd w wyniku tak zwanej aksamitnej rewolucji. W grudniu mocno komunistyczny parlament wybrał Havela na nowego tymczasowego prezydenta Czechosłowacji. Po wyborach krajowych nowe Zgromadzenie Federalne wybrało go ponownie w czerwcu 1990 r. W latach 1993–98 Havel został wybrany na prezydenta Republiki Czeskiej. W ciągu 13 lat pełnienia funkcji przywódcy postkomunistycznej Czechosłowacji Havel ponownie wprowadził swój kraj do głównego nurtu polityki europejskiej. Havel negocjował wycofanie wojsk radzieckich i nawiązał przyjaźnię ze Stanami Zjednoczonymi i narodami europejskimi. Republika Czeska została członkiem Rady Europy, NATO i Unii Europejskiej.

Hezbollah

Hezbollah (Partia Boga) to polityczna, wojskowa i społeczna islamska organizacja szyicka założona w Libanie w 1982 r. Po izraelskiej inwazji na Liban w tym samym roku szyiicy muzułmanie – z pomocą irańskiej Gwardii Rewolucyjnej – utworzyli Hezbollah do walki z izraelską okupacją. W połowie lat osiemdziesiątych partyzanci Hezbollahu, znani jako Islamski Ruch Oporu, przeprowadzili serię operacji przeciwko celom izraelskim i amerykańskim, aby zmusić Stany Zjednoczone i Izrael do wycofania całej obecności wojskowej z Libanu. Po zakończeniu wojny domowej w Libanie (1975–1990) grupa skupiła swoje ataki na Izraelskich Siłach Obronnych (IDF) i Armii Południowego Libanu (SLA). IDF i SLA zajmowały obszar o powierzchni 850 kilometrów kwadratowych w południowym Libanie, znany jako „strefa bezpieczeństwa”. Głównym celem Hezbollahu było wyzwolenie tego obszaru. W 1996 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ) była sponsorem „Porozumienia Kwietniowego”, legitymizującego Hezbollah jako ruch oporu. Po wycofaniu IDF z południowego Libanu w maju 2000 r. Hezbollah kontynuował walkę z IDF wokół spornego, okupowanego przez Izrael obszaru Shaaba Farms. Choć ONZ uważała farmy Shaaba za terytorium Syrii, Hezbollah uważał ten obszar za część Libanu. Hezbollah zabiegał także o uwolnienie więźniów libańskich i arabskich w Izraelu i realizował strategię porwania żołnierzy IDF na farmach Shaba w celu wymiany na więźniów. Oprócz skrzydła wojskowego Hezbollah utrzymuje oddział cywilny, który prowadzi szpitale, szkoły, domy dziecka i jedną stację telewizyjną – Al-Manar. W 2005 r. Hezbollah posiadał 14 mandatów w 128-osobowym parlamencie libańskim. Hezbollah pozostaje aktywny na zdominowanych przez szyitów obszarach Libanu – głównie w dolinie Bekaa, na południowych przedmieściach Bejrutu i w południowym Libanie – i zaciekle walczył przeciwko izraelskiemu atakowi na oraz inwazję na Liban latem 2006 roku.

Ho Chi Minh

(1890–1969) wietnamski przywódca komunistyczny

Pierwotne imię Ho Chi Minha brzmiało Nguyen Ai Quoc. Walczył przeciwko francuskim rządom w swoim kraju, a następnie walczył przeciwko Stanom Zjednoczonym w wojnie w Wietnamie. Łącząc swoją ideologię komunizmu z miłością do swojego kraju, Ho pozostawił niezatarty ślad w historii. Urodził się 19 maja 1890 roku we wsi Kim Lien w Annam, a naukę pobierał u swojego ojca, Nguyena Sinh Huya, a także w miejscowej szkole. Uczęszczał do szkoły National Academy w Hue, a następnie pracował jako nauczyciel w południowym Annam. Po ukończeniu kursu nawigacji Ho udał się na Zachód, aby znaleźć sposób na wyzwolenie Wietnamu spod panowania francuskiego. Był przerażony opresyjnymi rządami władców kolonii i żywił palące pragnienie wyzwolenia swojego kraju. Ho udał się do Marsylii w 1911 roku i po trzech latach udał się do Londynu, gdzie pracował w kuchni hotelu Carlton. Był członkiem Związku Pracowników Zagranicznych. Ho przebywał przez jakiś czas w Stanach Zjednoczonych, a następnie udał się do Paryża, gdzie zdryfował w stronę socjalizmu i marksizmu i został jednym z członków założycieli Francuskiej Partii Komunistycznej po jej rozłamie z Partią Socjalistyczną w 1920 r. Nawoływał do niepodległości Wietnamu, przekonany, że droga do niego prowadziła przez doktrynę marksizmu-leninizmu. Ho redagował czasopismo *Le Pariah* (Wyrzutek), w którym pod pseudonimem Nguyen Ai Quoc publikował artykuły na temat antykolonializmu. Zanim w 1940 r. przyjął nazwisko Ho Chi Minh, używał wielu nazwisk. W 1922 r. wziął udział w IV kongresie Kominternu w Moskwie, dołączył do jego biura w Azji Południowo-Wschodniej i brał wiodący udział w pracach Krestintern (Międzynarodówki Chłopskiej). Odgrywając znaczącą rolę również na piątym kongresie, Ho opowiadał się za rewolucją antykolonialną w Azji. Nie był zadowolony z Francuskiej Partii Komunistycznej, która podejmowała jedynie połowiczne próby przeciwstawienia się kolonializmowi. Ho zaczął kontaktować się z wietnamskimi wygnańcami w Guangzhou (Kanton) w południowych Chinach. Po podróży do Brukseli, Paryża i Bangkoku Ho udał się do Hongkongu i 3 lutego 1930 r. założył Indochińską Partię Komunistyczną (ICP). Jej program zakładał położenie kresu francuskim rządom w Laosie, Kambodży i Wietnamie; znacjonalizować gospodarkę; i przeprowadzić reformę rolną. W sąsiednim Laosie i Kambodży powstały partie komunistyczne, takie jak Pathet Lao i Czerwoni Khmerzy. Aż do formalnego rozwiązania w lutym 1951, ICP pod przywództwem Ho przewodziła walce Wietnamu z francuskimi rządami, gdzie organizowała komórki partyjne, związki zawodowe i chłopów. Ho przebywał w Moskwie, gdy 1 września 1939 r. w Europie wybuchła II wojna światowa. Wojna dała szansę na wyzwolenie Wietnamu po zwycięstwie Niemiec nad Francją, które umożliwiło Japonii, sojusznikowi Niemiec, okupację Wietnamu. W styczniu 1941 Ho wrócił do Wietnamu po 30 latach na wygnaniu. Założył *Vietnam Doc Lap Dong Minh Hoi* (Ligę Niepodległości Wietnamu), czyli Vietminh. W północnej części Wietnamu w pobliżu chińskiej granicy utworzono wyzwolone strefy. Ho został aresztowany przez rząd chiński i w 1944 roku wrócił do Wietnamu po spędzeniu dwóch lat w więzieniu. W sierpniu 1945 r. Ho wezwał do rewolucji, a 17 sierpnia Vietminh przejął kontrolę nad Hanoi. Kiedy Japonia skapitulowała 2 września 1945 r., Ho natychmiast ogłosił niepodległość i utworzył Demokratyczną Republikę Wietnamu (DRV, czyli Wietnam Północny). Pozostał prezydentem Wietnamu Północnego aż do swojej śmierci w 1969 roku. Jako państwo komunistyczne Wietnam Północny został uwikłany w politykę zimnej wojny, wojnę z Francją i walkę o zjednoczenie obu Wietnamów po klęsce Francji. Ho bezlitośnie realizował swój cel, jakim było ustanowienie zjednoczonego komunistycznego Wietnamu. Po zerwaniu porozumienia, które Ho podpisał w Paryżu, rozpoczęła się I wojna indochińska. Vietminh uciekł się do wojny partyzanckiej i do 1950 roku przejął pełną kontrolę nad północną częścią Wietnamu. Stany Zjednoczone, stosując strategię powstrzymywania podczas zimnej wojny, udzieliły Francuzom pomocy wojskowej. Sponsorowany przez Francję Wietnam Południowy powstał w lipcu 1949 r., a Stany Zjednoczone uznały go w 1950 r. Związek Radziecki i Chiny uznały DRV. Upadek sił francuskich w bitwie pod Dien Bien Phu 7 maja 1954 r. zakończył francuskie panowanie kolonialne w Indochinach, a Wietnam został podzielony na dwie części na 17 równoleżniku. Marzenie Ho o zjednoczonym Wietnamie nie zostało zrealizowane i będzie walczył przeciwko Stanom Zjednoczonym w wojnie w Wietnamie. Chociaż znaczna część jego kraju

została zniszczona, Ho nigdy nie zachwiał się na drodze do celu. Oba Wietnamy zostały zjednoczone w 1975 roku, sześć lat po śmierci Ho Chi Minha.

Hongkong

Pierwsza wojna anglo-chińska, czyli opiumowa, zakończyła się całkowitym zwycięstwem Wielkiej Brytanii w 1842 r. i cesją Hongkongu (kilku wysp o łącznej powierzchni 32 mil kwadratowych na końcu ujścia Rzeki Perłowej) na rzecz Wielkiej Brytanii. Wielkiej Brytanii w traktacie z Nanjing (Nanking). Hongkong prosperował i wkrótce potrzebował więcej miejsca. Wielka Brytania nabyła sąsiadujący półwysep Kowloon (naprzeciwko Wiktorii, głównej wyspy kolonii) od Chin na mocy traktatu pekińskiego w 1860 r., a w 1898 r. wydzierżawiła na 99 lat dodatkowe tereny poza Kowloon, zwane Nowym Terytorium. Wielka Brytania miała rządzić tymi 442 milami kwadratowymi ziemi (z wyjątkiem czterech lat, kiedy znajdowała się pod okupacją japońską w latach 1941–1945) do 1997 r. Hongkong był wolnym portem i centrum handlu międzynarodowego w Azji Wschodniej oraz zapewniał schronienie chińskim rewolucjonistom kierowany przez doktora Sun Yat-sena, ojca Republiki Chińskiej, oraz tych, którzy uciekali przed wojnami domowymi wczesnej republiki. Po powstaniu Chińskiej Republiki Ludowej (ChRL) w 1949 r. i podczas chaosu rewolucji kulturalnej (1966–1976) miliony uchodźców znalazły tam możliwości i schronienie przed rządzonymi przez komunistów Chinami. Ponieważ kontynuacja brytyjskiej kolonii na wybrzeżu Chin uraziła chiński nacjonalizm, Chiny zażądały zwrotu Hongkongu. Negocjacje między brytyjską premier Margaret Thatcher a najważniejszym przywódcą Chin Deng Xiaopingiem (Teng Hsiaop'ing) zakończyły się w 1984 r. porozumieniem, które 30 czerwca 1997 r. przywróci Chinom wszystkie scedowane i dzierżawione terytoria. Porozumienie przewidywało, że Hongkong będzie rządzony przez 50 lat jako Specjalny Region Administracyjny (SAR) na mocy Ustawy Zasadniczej, która pozwoliła mu zachować własną władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą, walutę, siły celne i policyjne, flagę i paszport. Chiny będą odpowiedzialne za swoją politykę obronną i zagraniczną. Dwie inne istotne cechy tego porozumienia były następujące: (1) Hongkong zachowałby swój system kapitalistyczny i system wolnej przedsiębiorczości oraz struktury gospodarcze i finansowe; (2) Porozumienie „Jeden kraj, dwa systemy” uspokoiłoby obawy obywateli Hongkongu przed komunizmem i być może zwiabiłoby Republikę Chińską na Tajwan, aby stała się częścią ChRL. Wielka Brytania przeprowadziła przed 1997 r. wiele reform, które wzmocniły ochronę prawną i prawa obywateli Hongkongu do samorządności. Niemniej jednak kilkaset tysięcy z nich wyemigrowało do krajów zachodnich przed 1997 rokiem. Chiny mianowały wybitnego lokalnego biznesmena, Tung Chee-hwę, pierwszym dyrektorem naczelnym Hongkongu. Tung przeszedł trudną ścieżkę pomiędzy aspiracjami mieszkańców Hongkongu do samorządu a żądaniem Chin, aby mieć ostateczny głos we wszystkich najważniejszych decyzjach mających wpływ na SAR. Chiny zawsze zwyciężyły. Na przykład w 1999 r. Chiński Narodowy Kongres Ludowy uchylił wyrok Sądu Apelacyjnego w Hongkongu w sprawie prawa pobytu dzieci z jednym rodzicem z Hongkongu. Tung zrezygnował w 2005 r., dwa lata przed końcem swojej drugiej kadencji, i został zastąpiony przez Donalda Tsanga, szanowanego urzędnika wysokiego szczebla, który zyskał na znaczeniu pod rządami brytyjskimi. ChRL nadal nieufnie odnosi się do żądań obywateli Hongkongu dotyczących praw człowieka i demokracji. Po otwarciu Chin w 1979 r. pomiędzy Hongkongiem a Chinami rozwinęła się silna więź gospodarcza. Stali się dla siebie najważniejszymi partnerami w inwestycjach i handlu, początkowo ograniczając się do sąsiadującej prowincji Guangdong (Kwangtung), a po 1992 r. rozszerzyli się na inne ośrodki w Chinach. Podczas gdy Chiny potrzebowały umiejętności menedżerskich i kapitału Hongkongu, Hongkong korzystał z głębokiej, taniej siły roboczej w Chinach. Porozumienie SAR miało również zastosowanie do byłej małej portugalskiej kolonii Makao, ale nie spotkało się z akceptacją ze strony społeczeństwa ani rządu Tajwanu. W 2005 roku Hongkong miał szacunkową populację 6,8 miliona ludzi, którzy cieszyli się jednym z najwyższych standardów życia w Azji.

Hu Jintao (Hu Chin-t'ao)

(1942-) Chiński polityk

Wybrany na prezydenta Chińskiej Republiki Ludowej 15 marca 2003 r. Hu Jintao urodził się w grudniu 1942 r. w Szanghaju. Jest pierwszym chińskim przywódcą, którego kariera rozpoczęła się po zwycięstwie komunistów w 1949 r. Hu zaczął działać w Lidze Młodzieży Komunistycznej już w szkole średniej i ukończył studia z zakresu inżynierii hydraulicznej. Pracował w elektrowni wodnej w Gansu, a następnie od 1969 do 1974 roku pracował jako inżynier w Sinohydro Engineering Bureau. W 1974 Hu przeniósł się do działu konstrukcyjnego w Gansu. W ciągu roku zdobył awans na zastępcę starszego szefa i spotkał Song Pinga, który został jego mentorem. Z pomocą Songa w 1980 r. objął stanowisko zastępcy dyrektora Ministerstwa Budownictwa Gansu. W 1981 r. Hu rozpoczął szkolenie w Centralnej Szkole Partyjnej w Pekinie. Jego kariera polityczna rozwijała się szybko, gdy w 1992 r. Deng Xiaoping mianował go członkiem Stałego Komitetu Biura Politycznego. Błyskawiczny rozwój kariery Hu był kontynuowany wraz z mianowaniem go na gubernatora prowincji Guizhou (Kweichow) w 1985 r. W 1988 r. objął stanowisko szefa partii Tybetańskiego Regionu Autonomicznego w czasie wielkich zawirowań politycznych. Hu zarządził represje polityczne w Tybecie i poprowadził je na początku 1989 roku. Podczas 14. Kongresu Narodowego Komunistycznej Partii Chin (CPC) jego nazwisko wyłoniło się jako potencjalny przyszły przywódca. Po pięćdziesiątce został najmłodszym członkiem siedmioosobowego Stałego Komitetu Biura Politycznego. W 1993 r. został sekretariatem Komitetu Centralnego KPCh, a w 1998 r. wiceprezydentem Chin. Hu objął urząd sekretarza generalnego partii na 16. Kongresie Narodowym Komunistycznej Partii Chin w 2002 r., w czasie ogromnych zmian w Chinach. Pod względem gospodarczym, politycznym i społecznym Chiny stanęły w obliczu trudnych problemów, w tym Igrzysk Olimpijskich w Pekinie w 2008 r. i niepewności związanej z szybko globalizującą się gospodarką.

Hu Yaobang (Hu Yao-pang)

(1915–1989) Chiński polityk

Hu Yaobang urodził się w chłopskiej rodzinie w prowincji Hunan i w wieku 14 lat wstąpił do chińskich sił komunistycznych. Został członkiem partii w 1933 r. Został protegowanym Deng Xiaopinga po odbyciu pod jego dowództwem służby w chińskiej Armii Czerwonej, chociaż mieli oni wiele różnic zdań w kwestiach politycznych i filozoficznych. Po utworzeniu Chińskiej Republiki Ludowej w 1949 r. Hu piastował wiele stanowisk w rządzie krajowym. Hu został szefem Departamentu Propagandy Partii Komunistycznej, następnie sekretarzem generalnym w 1980 r. i przewodniczącym w 1981 r. Hu próbował stworzyć bardziej elastyczny, mniej dogmatyczny rząd, który szukałby praktycznych i elastycznych rozwiązań poszczególnych problemów, zamiast polegać na sztywnych zastosowaniach maoizmu ideologia. Był także zdecydowanym orędownikiem reform i demokratyzacji w partii i nadzorował rehabilitację tysięcy ludzi, od przywódców partii po zwykłych obywateli Chin, którzy zostali niesprawiedliwie wygnani lub uwięzieni. Hu został zmuszony do rezygnacji w 1987 r. i zmuszony do podpisania oświadczenia o „samokrytyce”, w którym wziął na siebie odpowiedzialność za niepowodzenie w stłumieniu serii protestów studenckich w zeszłym roku. Zachował swoje miejsce w Politbiurze, aż do śmierci na atak serca dwa lata później. Jego śmierć 15 kwietnia 1989 r. zapoczątkowała Ruch Demokratyczny na Placu Tiananmen, który rozpoczął się protestami publicznymi i strajkiem głodowym tysięcy studentów na placu Tiananmen w centrum Pekinu. Protestujący zostali brutalnie stłumieni przez rząd chiński, czego kulminacją było wydarzenie zwane obecnie masakrą na placu Tiananmen w dniu 4 czerwca 1989 r.

Husajn, Saddam

(1937–2006) przywódca iracki

Saddam Husajn urodził się w Al Awja niedaleko Tikrit w Iraku w biednej rodzinie. Wychowywał go głównie wujek i uczęszczał do szkoły w Bagdadzie. Jako młody człowiek wstąpił do partii Baas. Po tym, jak Hussein wziął udział w nieudanej próbie zamachu na Abdula Karima Qassema, przywódcę rewolucji w Iraku w 1958 r., uciekł do Egiptu, gdzie studiował prawo. Kiedy Baas przejął władzę w 1963 r., wrócił do Iraku, ale wkrótce został uwięziony za kolejną próbę obalenia reżimu. Uciekł z więzienia w 1966 roku i został wybrany zastępcą sekretarza generalnego partii Baas. Pod patronatem Ahmeda Hassana al-Bakra, z którym był spokrewniony, Husajn doszedł do władzy po zamachu stanu pod przewodnictwem partii Baas w 1968 r. W 1975 roku Hussein i Mohammad Reza Shah Pahlavi podpisali Porozumienie Algierskie, które doprowadziło do podpisania irańsko-irackiego Traktatu o granicach międzynarodowych i dobrym sąsiedztwie, na mocy którego wschodnia część Shatt al Arab została scedowana na Iran. Porozumienia były zwycięstwem Iranu, a Husajn argumentował następnie, że Irak podpisał je tylko pod przymusem. W 1979 r. Husajn obalił schorowanego al-Bakra i objął przywództwo partii Baas i narodu. Naśladował stalinowskie podejście do sprawowania władzy, ustanawiając państwo totalitarne oparte na kulcie jednostki. Bezlitośnie usunął ewentualnych dysydentów w partii Baas, ściśle kontrolował media i komunikację i kazał społeczeństwu – zwłaszcza młodzieży – indoktrynować lojalność wobec siebie. Chociaż Husajn nie był zawodowym żołnierzem, często pojawiał się w mundurze wojskowym i zabiegał o względy armii. Jego reżim był świecki i ściśle monitorował duchownych szyickich i ruchy islamistyczne. Mianował krewnych i bliskich współpracowników z Tikrit na kluczowe stanowiska rządowe i żądał absolutnej lojalności. Jednak jego reżim poprawił także edukację, opiekę zdrowotną i status kobiet. Husajn zainicjował wojnę iracko-irańską (1980–1988) rzekomo w celu odzyskania Szatt al Arab, ale także w celu powstrzymania irańskiej rewolucji pod przywództwem szyitów. Wynikająca z tego wojna na wyniszczenie doprowadziła do ogromnych strat ludzkich, militarnych i ekonomicznych dla obu stron. Sąsiednie kraje arabskie w Zatoce Perskiej i Arabii Saudyjskiej, obawiając się eksportu irańskiej rewolucji, udzieliły Irakowi pożyczek i pomocy. Z irackiej perspektywy reżimy arabskie płaciły za wojnę pieniędzmi, a Irak płacił krwią swoich żołnierzy. Po wojnie Husajn bagatelizował swój dawny sekularyzm i przyjął bardziej islamskie podejście. Rozpoczął także poważne ofensywy, w tym użycie trującego gazu, przeciwko siłom kurdyjskim w północnym Iraku. Wraz z upadkiem Związku Radzieckiego, głównego sojusznika, Irak stał się bardziej odizolowany i coraz trudniej było mu uzyskać pożyczki lub pomoc w odbudowie zniszczonej wojną gospodarki. Husajn zdawał sobie również sprawę z rosnącej wrogości swoich byłych arabskich sojuszników i był urażony odmową Kuwejtu umorzenia pożyczek wojennych. Oskarżył także Kuwejt o nielegalne wiercenia skośne w poszukiwaniu ropy naftowej do Iraku. W sierpniu 1990 roku nakazał inwazję na Kuwejt. Kuwejt szybko wpadł w ręce sił irackich i został włączony do Iraku. Społeczność międzynarodowa, w tym świat arabski, potępiła inwazję i po miesiącu masowych bombardowań lotniczych podczas tzw. pierwszej wojny w Zatoce Perskiej siły koalicji pod wodzą Stanów Zjednoczonych wkroczyły do Kuwejtu. Armia iracka rozpadła się i pospiesznie się wycofała. Koalicja ustanowiła strefy zakazu lotów, które zasadniczo utworzyły autonomiczny region kurdyjski na północy. Jednak Husajn stłumił powstania, zwłaszcza wśród dużej i zniechęconej ludności szyickiej w południowym Iraku. Irakowi udało się odbudować znaczną część swojej infrastruktury, a w głównych miastach przywrócono usługi wodociągowe i elektryczne. Pomimo dziesięciu lat międzynarodowych sankcji, w wyniku których zginęło dziesiątki tysięcy Irakijczyków, głównie cywilów, Husajn utrzymał się przy władzy. Międzynarodowa dyplomacja i inspekcje zbrojeniowe doprowadziły do demilitaryzacji i zniszczenia większości irackiego arsenału wojskowego, ale mimo poważnego osłabienia wojsko pozostało nienaruszone. Synowie Husajna, Uday i Kusaj, w latach 90. zyskiwali coraz większą władzę, a ich nieobliczalne zachowanie i przemoc terroryzowały otoczenie. Reżim Saddama Husajna został obalony

podczas inwazji na Irak pod przywództwem USA w 2003 r. (druga wojna w Zatoce Perskiej). Gdy siły amerykańskie wkroczyły do Bagdadu, wielu przywódców reżimu, w tym Husajn i jego synowie, zaczęło się ukrywać. Jego synowie zostali odnalezieni i zabici, a siły amerykańskie ostatecznie pojmały Husajna, który następnie został postawiony przed sądem za zbrodnie popełnione podczas jego rządów. Podczas przedłużającego się procesu Husajn przyjął wojowniczy ton, utrzymując, że nadal jest prawowitym władcą Iraku, ale uznano go za winnego i stracono. Utworzono nowy reżim iracki, a Partii Baas zakazano zajmowania stanowisk w rządzie i szkołach. Armia iracka również została rozwiązana, ale naród w dalszym ciągu borykał się z ogromnymi problemami gospodarczymi i społecznymi, gdy wybuchły walki na tle religijnym i masowy sprzeciw wobec obcych sił okupacyjnych w dużej części kraju.

Hiszpańska wojna domowa

Hiszpańska wojna domowa trwała od 17 lipca 1936 r. do 1 kwietnia 1939 r., kiedy to nacjonaści pod wodzą generała Francisco Franco (1892–1975) pokonali rządzący rząd republikański, czyli lojalistów, i przejęli kontrolę nad przyszłością Hiszpanii. Początków wojny można doszukiwać się w niestabilności politycznej Hiszpanii, która charakteryzowała pierwsze dziesięciolecie XX wieku, począwszy od rządów Alfonsa XIII (1886–1941), który został monarchą w 1902 r. Wojskowy zamach stanu pod przewodnictwem Miguela Primo de Rivera w 1923 roku zawiesił konstytucję. Dalsze próby zmian gospodarczych i społecznych nie zdołały odwrócić długoterminowych negatywnych tendencji. Po wycofaniu się armii Rivera złożył rezygnację, a Alfonso XIII został zmuszony do zaakceptowania wolnych wyborów w 1931 r. W rezultacie Alfonso zrzekł się korony i udał się na wygnanie, po czym ogłoszono republikę. W wyborach w czerwcu 1931 r. Partia Socjalistyczna (PSOE) i różne partie lewicowe odniosły wielkie zwycięstwo, dzięki któremu Alcalá Zamora (1877–1949) został premierem, ale wkrótce został zastąpiony przez bardziej radykalnego Manuela Azanę (1880–1940). Nastąpiła seria reform, które rzuciły wyzwanie elitom rolniczym będącym właścicielami ziemi i dominującej pozycji Kościoła katolickiego. W wyborach w 1933 r. partie prawicowe pod przewodnictwem Hiszpańskiej Konfederacji Prawicy Autonomicznej (Confederación Española de Derechas Autónomas, CEDA) odzyskały kontrolę nad parlamentem (Kortezy); znieśli wcześniejsze reformy. W 1934 r. nastąpił strajk generalny, a w Asturii doszło do zbrojnego buntu. Aby przezwyciężyć te podziały i w nadziei na ustanowienie legitymizacji, Manuel Azaña utworzył szeroką koalicję lewicy, w skład której wchodził komuniści (PCE, znany jako Front Ludowy). W opozycji do tego ruchu partie prawicowe utworzyły Front Narodowy, w skład którego weszli CEDA i karliści (monarchiści) oraz Falanga Española, partia nacjonalistyczna o sympatiach faszystowskich. Wybory powszechne w lutym 1936 r. przyniosły niewielkie zwycięstwo Frontu Ludowego. Front Ludowy zdobył 34,3% głosów, a Front Narodowy 33,3%. Mając kontrolę nad 263 z 473 mandatów w parlamencie, Front Ludowy podjął próbę wprowadzenia programu reform w rolnictwie. Uwolnili także więźniów politycznych, zakazali Falangi i wysłali kilku prominentnych oficerów wojskowych, takich jak Francisco Franco, do zagranicznych placówek.

MANEWRY POLITYCZNE

Ważniejsze sekcje dowództwa wojskowego pod przewodnictwem generała Emilio Moli rozpoczęły dyskusję na temat tego, co można zrobić w sprawie tego rządu. Sprawa stała się poważniejsza, gdy w maju 1936 r. ze stanowiska prezydenta usunięto konserwatystę Niceto Alcalá-Zamora, a zastąpił go bardziej lewicowy Manuel Azana. Azaña mianował Diego Martíneza Barrio premierem 18 lipca 1936 r. Barrio nie udało się osiągnąć kompromisu z opozycją i zastąpił go bardziej radykalny José Giral, który uzbroił grupy lewicowe w celu ewentualnego oporu. Generał Mola ogłosił bunt armii 19 lipca 1936 roku i odniósł początkowy, choć nieco błędny sukces na Wyspach Kanaryjskich, w Maroku, Nawarrze, Sewilli i Aragonii. Francisco Franco, dowódca Armii Afryki, przyłączył się do buntu i rozpoczął podbój południowej Hiszpanii. Generał Mola skoncentrował swoje siły na północnym zachodzie i zajął ważną bazę morską w Ferrol. Mola zginął w katastrofie lotniczej w czerwcu 1937 r. Franco dowodził nadrzędną

Armią Afryki, składającą się z hiszpańskiego legionu cudzoziemskiego i liczącego ponad 34 000 ludzi. Z pomocą niemieckiej Luftwaffe przeniósł swoje siły do kontroli praktycznie całej południowo-zachodniej Hiszpanii. Większość Gwardii Cywilnej i Gwardii Szturmowej przyłączyła się do nacjonalistów. Armia Frontu Ludowego była większa niż armia nacjonalistów i zyskała poparcie różnorodnych zagranicznych rekrutów lewicy, dowodzonych głównie przez komunistów, zorganizowanych w Brygady Międzynarodowe. Dotyczyło to także ochotników amerykańskich, którzy służyli pod sztandarem Brygady Abrahama Lincolna. Ta mieszanka różnych grup narodowych i ideologii spowodowała tarcia między frakcjami lewicowymi. Strona nacjonalistyczna zyskała także międzynarodowe wsparcie w postaci podpułkownika Walthera Warlimonta (1894–1976), członka niemieckiego Sztabu Generalnego. Warlimont został doradcą generała Franco i zaaranżował utworzenie ochotniczego Legionu Condor, liczącego pod koniec wojny 19 000 ludzi, aby walczyć w sprawie nacjonalistycznej. Luftwaffe wystąpiła w teren eskadry bombowców, myśliwców i innych samolotów do wsparcia operacji naziemnych. W sierpniu 1936 r. obszar przygraniczny z Portugalią przypadł nacjonalistom po tym, jak generał Juan Yagüe zajął miasto Badajoz, zyskując przy tym przydomek „Rzeźnik z Badajoz”. Prezydent Portugalii António Salazar udzielił poparcia nacjonalistom i zamknął granicę dla Republikanów. We wrześniu 1936 r. premierem Partii Republikańskiej został lewicowy socjalista Francisco Largo Caballero (1869–1946). To właśnie w tym czasie generał Franco przejął całkowitą kontrolę nad armią, stając się generalissimusem, a także głową państwa nacjonalistycznego, a pozycja ta wzmocniła się wraz z upadkiem Toledo przez armie nacjonalistów. W listopadzie 1936 roku wojska nacjonalistyczne pod dowództwem generała José Vareli, wspierane przez Legion Condor, rozpoczęły oblężenie Madrytu, które trwało prawie trzy lata i ostatecznie zmusiło rząd Caballero do opuszczenia stolicy. Benito Mussolini przybył z pomocą nacjonalistom, dostarczając ludzi i zaopatrzenie. Włoska Milicja Niebieskich Koszul, licząca 30 000 żołnierzy, dołączyła do 20 000 żołnierzy armii włoskiej w ramach Frontu Nacjonalistycznego. Były też prokatolickie irlandzkie niebieskie koszule, którzy dołączyli do strony nacjonalistycznej. Te siły włoskie obejmowały eskadry sił powietrznych, które dołączyły do Niemców w misjach bombowych dla nacjonalistów. W marcu 1937 roku włoskie kontyngenty zostały połączone w Korpus Włoski. Intensywność walk w Madrycie i w jego pobliżu wzrosła w 1937 r., a ich celem było zdobycie miasta i odcięcie dostaw republikanów. Bitwy w dolinie Jarama i pod Guadalajarą były kosztowne dla wszystkich stron, ale pozwoliły Republikanom przetrwać. W kwietniu 1937 roku Franco zebrał wszystkie grupy nacjonalistyczne pod kontrolą Falangi Española, stając się najwyższym przywódcą, czyli caudillo, co jest imitacją tytułów Duce i Führer używanych przez Mussoliniego i Hitlera. 26 kwietnia Niemcy zbombardowali miasto Basków Guernica, rozświetlone dzięki obrazowi Picassa, który stał się hołdem dla strat miasta. Miasto zostało zdobyte przez nacjonalistów dwa dni później, a stolica regionu, Bilbao, upadła w czerwcu. Santander i Aragonia zostały zajęte w sierpniu, a do października Asturia, w tym Gijón, poddała się, dając nacjonalistom kontrolę nad północą. Napięcia w obozie republikańskim narosły z powodu żądań Partii Komunistycznej, którym Caballero odmówił spełnienia. W obliczu zagrożenia koalicji prezydent Azaña usunął Caballero i zastąpił go Juanem Negrínem (1892–1956), który pozwolił komunistom na większy wpływ w rządzie. Ten wewnętrzny konflikt przerodził się w otwarty konflikt w Barcelonie, kiedy w maju 1937 roku komuniści rzucili wyzwanie innym elementom lewicowym, takim jak anarchiści i trockiści, o kontrolę nad lokalnymi instytucjami. Szwadrony śmierci zabiły około 400 osób do czasu przybycia żołnierzy z Walencji. To wydarzenie spowodowało utratę wiarygodności Frontu Narodowego, a prokomunistyczne sympatie Negrína dawały Stalinowi i jego agentom coraz większe wpływy i kontrolę. Dzięki intensywnym bombardowaniom i bardziej ujednoczonemu dowództwu wojskowemu w kwietniu 1938 roku nacjonałiści wyrwali się z oblężenia, posuwając się do morza w kierunku Walencji i wydawali się gotowi okrążyć Madryt. Negrín rozpoczął ofensywę na Ebro w lipcu, aby odwrócić ten postęp, ale straty były bardzo ciężkie, szczególnie w szeregach Brygady Międzynarodowej. Elementy Brygady Międzynarodowej zostały ostatecznie całkowicie wycofane z Hiszpanii we wrześniu 1938 r. Bitwy pod

Ebro również drogo kosztowały nacjonalistów; 6000 zginęło, a 30 000 zostało rannych. Jednak niezdolność Republikańców do odwrócenia losów wojny oznaczała, że byli teraz w zasadzie wyczerpaną siłą militarną bez nadziei na zwycięstwo. Wysiłki Negrína na rzecz reform i reorganizacji również okazały się daremne. Kiedy 26 stycznia 1939 r. armia nacjonalistyczna zajęła Barcelonę, rząd republikański wycofał się w stronę granicy francuskiej. W lutym 1939 roku brytyjski premier Neville Chamberlain uznał generała Franco i nacjonalistów za prawowity rząd Hiszpanii. Prezydent Azaña nie miał teraz innego wyjścia, jak tylko podać się do dymisji i uciec do Francji. Rozłamy nastąpiły także na froncie madryckim, kiedy siły republikańskie pod wodzą Segismundo Casado (1893–1968) utworzyły antynegrínską juntę. Te wewnętrzne podziały były świadkiem walki komunistów z anarchistami w sercu Madrytu. Casado zdał sobie sprawę, że sytuacja jest beznadziejna i podjął próbę negocjacji z nacjonalistami. Jednak Franco odmówił niczego innego niż całkowite poddanie się. Armia nacjonalistyczna wkroczyła do Madrytu 27 marca bez większego sprzeciwu, a 1 kwietnia 1939 roku Franco ogłosił zakończenie wojny domowej. Wojna domowa okazała się kosztowna dla Hiszpanii pod względem gospodarczym, militarnym i społecznym. Chociaż szacunki dotyczące ofiar znacznie się różnią, ogólny pogląd jest taki, że zginęło około 500 000 osób, dziesiątki tysięcy po obu stronach zamordowano w imię swoich stowarzyszeń politycznych, a szacunkowo 10 000 cywilów zginęło w wyniku niemieckich i włoskich bombardowań. Pod koniec wojny nacjonaści dokonali także sporej zemsty, dokonując egzekucji 100 000 republikańskich więźniów; tysiące kolejnych zmarło z powodu warunków uwięzienia. Wojna domowa pozostawiła po sobie dziedzictwo goryczy. Hiszpańska demokracja powróciła dopiero po przywróceniu monarchii pod rządami króla Juana Carlosa po śmierci Franco w 1975 r. Franco pozostał najdłużej urzędującym faszystowskim dyktatorem tamtej epoki. Ostatecznie znormalizował stosunki z sąsiadami i w okresie powojennym wstąpił do sojuszu NATO. Zapomniano nawet o tym, że wysłał wojska do walki z nazistami na froncie rosyjskim podczas II wojny światowej, ponieważ nigdy oficjalnie nie dołączył do państw Osi. Dla wielu hiszpańska wojna domowa była prekursorem walki z faszyzmem podczas II wojny światowej. Konflikt ujawnił także nieskuteczność Ligi Narodów w powstrzymaniu takich działań, pogłębioną przez politykę neutralności i nieinterwencji państw demokratycznych. Wojna domowa w ujęciu militarnym stała się poligonem doświadczalnym dla sprzętu i taktyk, które miały zostać zastosowane podczas II wojny światowej, takich jak bombardowanie dywanowe miast i idea wojny totalnej

Hiszpania

Hiszpania po II wojnie światowej była nadal silnie dotknięta skutkami hiszpańskiej wojny domowej z lat 1936–39. Autorytarny reżim Francisco Franco w dalszym ciągu cenzurował prasę i nie przestrzegał konstytucji. Po klęsce rządów faszystowskich podczas II wojny światowej Franco rzeczywiście złagodził niektóre tendencje faszystowskie w swoim rządzie, kładąc zamiast tego nacisk na Kościół rzymskokatolicki, monarchię i społeczeństwo jako korporacyjne filary Hiszpanii, ale nie na tyle, aby zapobiec izolacji ekonomicznej ze strony innych międzynarodowych aktorzy. Jednak jednocześnie industrializacja i rozwój gospodarczy przyczyniły się do przeciwnej siły sekularyzacji. W ten sposób korporacjonizm państwa zaczął w coraz większym stopniu zależeć od Franco. Wpływy kolonialne Hiszpanii również nie zastąpiłyby Franco. Hiszpanie zakończyli panowanie nad hiszpańskim Marokiem w 1956 r., a nad resztą swoich afrykańskich kolonii w ciągu następnych dwóch dekad. W 1968 roku Gwinea Hiszpańska uzyskała niepodległość i przemianowała się na Gwineę Równikową. Tuż przed śmiercią Franco król Maroka Hassan II wykorzystał słabość Hiszpanii i przejął jedyną pozostałą kolonię Hiszpanii – Saharę Zachodnią – w Zielonym Marszu. Jednak pomimo tych strat kolonialnych Franco przekazał władzę swojemu następcy, królowi Juanowi Carlosowi, początki liberalizacji gospodarczej i politycznej, która przyniesie „hiszpański cud”. Rzeczywiście, hierarchiczny charakter państwa nie przetrwał po śmierci Franco w 1975 r. Juan Carlos mianował premiera Adolfo Suáreza, aby przyspieszył erę demokratyzacji poprzez ustawodawstwo zwane czasem „nową restauracją Burbonów”. Suárez

został wybrany w 1977 roku w ramach partii Unión de Centro Democrático. Po wyborach hiszpańska konstytucja została opracowana w 1978 r. przez komisję złożoną z deputowanych większości głównych ugrupowań politycznych. Została podpisana przez króla w 1979 r. Władza Suáreza osłabła jednak i 29 stycznia 1981 r. złożył on rezygnację z funkcji prezydenta i lidera partii. Znalezienie następcy było trudne w bardzo napiętym klimacie politycznym i gospodarczym ze względu na walkę gospodarczą, trudności utworzenie nowej organizacji terytorialnej Hiszpanii, Euskadi Ta Askatasuna (lub ETA, baskijska organizacja separatystyczna), ataki terrorystyczne i letnie wsparcie armii dla instytucji demokratycznych. W tej atmosferze politycznej demokratyczne rządy w Hiszpanii zostały wystawione na próbę przez zamach stanu w 1981 r., który nazwano 23-F i El Tejerazo. Antonio Tejero wraz z 200 uzbrojonymi funkcjonariuszami Guardia Civil zaatakował hiszpański Kongres Deputowanych podczas wybierania Leopoldo Calvo Sotelo na nowego prezydenta Hiszpanii. Tejero i funkcjonariusze przetrzymywali gabinet i parlament jako zakładników. Nikt nie odniósł obrażeń, a zamach stanu zakończył się w dużej mierze dlatego, że król wezwał armię do stosowania się do rozkazów demokratycznie wybranych władz cywilnych. Rządy socjaldemokracji rozpoczęły się w 1982 roku za czasów Felipe Gonzáleza, którego Partia Socjalistyczna wygrywa wybory. Od tego momentu rządy demokratyczne w Hiszpanii były dość stabilne aż do 1996 r. Reformy krajowe pod rządami Gonzáleza obejmowały legalizację aborcji, reformy edukacji i zwiększenie swobód osobistych. Również w tym okresie Hiszpania poczyniła wiele postępów w zakresie ponownej integracji z międzynarodową społecznością gospodarczą i polityczną. Przyłączyła się do Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO) i Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej w 1986 roku. Wraz z integracją nastąpiły ważne zmiany dla hiszpańskiej gospodarki. Inwestycje technologiczne i przemysłowe w kraju wzrosły pomimo utrzymującej się wysokiej stopy bezrobocia. Jak na ironię, choć Hiszpanii udało się poczynić postępy w integracji międzynarodowej, nadal cierpiała z powodu regionalnego separatyzmu i grup regionalnych pragnących autonomii od Hiszpanii. W 1996 r. González został pokonany, częściowo z powodu korupcji w rządzie, a władzę przejęła Partia Ludowa (PP) José Maríi Aznara. Za kadencji PP hiszpańska gospodarka skorzystała na wysokim popycie wewnętrznym i wzroście napędzanym eksportem. Kontynuowała drogę integracji europejskiej, przystępując do Unii Gospodarczej i Walutowej (UGW) i przyjmując euro w 1999 r. Hiszpania po raz kolejny doświadczyła wewnętrznych podziałów. W 1999 r. ETA ponownie zaatakowała turystów i hiszpańskich urzędników. Niemniej jednak PP wygrała wybory w 2000 r. Ataki trwały nadal. W 2001 roku zamordowano podpułkownika armii Pedro Antonio Blanco García. Następnego dnia miała miejsce ogromna demonstracja uliczna, w której wzięło udział ponad milion Hiszpanów protestujących przeciwko zamachowi. Niestety, zabójstwa trwały nadal. Po tym, jak w sierpniu kilku członków ETA zginęło w zamachu bombowym na samochód, ETA wzięła odwet serią najkrwawszych ataków od 1992 r., które obejmowały zabójstwo sędziego Sądu Najwyższego José Francisco Querola Lombardero, jego kierowcy, ochroniarza i przypadkowego świadka oraz obrażenia do 60 innych. W 2003 roku Aznar wspierał amerykańską „wojnę z terroryzmem” podczas wojny w Iraku, która prawdopodobnie doprowadziła do zamachów bombowych na pociągi w Madrycie 11 marca 2004 roku. Zginęło prawie 200 osób, a ponad 1500 zostało rannych. Chociaż rząd obwinił ETA, ataki przeprowadzili agenci Al-Kaidy. W następnych wyborach PP przegrała z Partią Socjalistyczną. José Luis Rodríguez Zapatero objął stanowisko premiera. Aznar jednak zdecydował się nie kandydować, mimo że nie zakazano mu kandydowania na trzecią kadencję. Zapatero natychmiast wycofał wojska hiszpańskie z Iraku. Pod jego rządami Hiszpania zatwierdziła prawo dotyczące małżeństw osób tej samej płci, przy poparciu większości społeczeństwa. W przeciwieństwie do Aznara stosunki Zapatero ze Stanami Zjednoczonymi były napięte. Utrzymywał jednak dobre stosunki z Organizacją Narodów Zjednoczonych i Unią Europejską.